

BELGÜ

Dil ve Edebiyat
Dergisi

SAYI: 1, GÜZ 2024

Ardahan Üniversitesi
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

BELGÜ
Dil ve Edebiyat Dergisi

Uluslararası Hakemli Dergi
International Refereed Journal

Sayı/Number 1, Güz/Autumn, Yıl/Year 2024

Ardahan

BELGÜ
Dil ve Edebiyat Dergisi

BELGÜ
Journal of Language and Literature

Uluslararası Hakemli Süreli (Haziran-Aralık) Dergi

International Refereed Periodical (June-December) Journal

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

Adına İmtiyaz Sahibi:

Prof. Dr. Mehmet BİBER

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat UZUNKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Züleyha Hande AKATA

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜVEN

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Ardahan Üniversitesi Yenisey Kampüsü,
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi – Çamlıçatak Mevki,
75000 Merkez, Ardahan-Türkiye.

E-posta: belgu@ardahan.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgudilveedebyat>

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayabek BAYNİYAZOV (Güney Kazakistan Pedagoji Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahar GÜNEŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih ARSLAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih SAKALLI (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN (Yakın Doğu Üniversitesi)

Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat ELMALI (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ (Hitit Üniversitesi)

Prof. Dr. Paki KÜÇÜKER (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkas Üniversitesi)

Prof. Dr. Selahittin TOLKUN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Serdar YAVUZ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL (Ardahan Üniversitesi)

Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi)

Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ (Ardahan Üniversitesi)

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV (Ardahan Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ

Field Editors

Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ (Ardahan Üniversitesi)

Doç. Cihan TUNCER (Ardahan Üniversitesi)

Doç. Dr. Emrah YILMAZ (Semerkant Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Gül Mükerrer ÖZTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Işıl IŞIKTAŞ SAVA (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ (İğdır Üniversitesi)

Doç. Gürhan ÇOPUR (Ardahan Üniversitesi)

Doç. Mayrambek OROZOBAYEV (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Doğan SALTAŞ (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emre KIRLI (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KURTULMUŞ (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gülnara Goca MEMMEDLİ (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül BAĞCI (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ERGÖZ (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Serkan BALCI (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR (Namık Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yakup YEŞİLYAPRAK (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zennure ELGÜN GÜNDÜZ (Ardahan Üniversitesi)

DİL EDİTÖRLERİ

Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Okan ÖZKARA (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Merve KOLİKPİNAR (Ardahan Üniversitesi)

MİZANPAJ EDİTÖRLERİ

Layout Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin TETİK (Ardahan Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Reviewers of This Issue

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Gürhan ÇOPUR (Ardahan Üniversitesi)

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV (Ardahan Üniversitesi)

Doç. Dr. Samet AZAP (Kastamonu Üniversitesi)

Doç. Dr. Sedat BAHADIR (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜVEN (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mirza POLAT (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül MOLDALİEVA OROZOBAYEV (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Okan ÖZKARA (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ERGÖZ (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Cennet EKİCİ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Değerli Okuyucularımız,

2024 yılı itibarıyla yeni bir isimle yolculuğuna devam edecek olan dergimiz, sizlerle buluşmanın heyecanını yaşamaktadır. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi BELGÜ Dergisi*, bilimsel birikimi ve akademik sorumluluğu temel alarak, dil ve edebiyat alanlarında nitelikli çalışmalarını bir araya getirme misyonunu genişletmiş; bundan böyle **BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi** adıyla ulusal ve uluslararası akademik camiada daha etkin bir şekilde var olmayı hedeflemiştir.

Dergimiz, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi'nin resmi yayın organı olarak dil ve edebiyat bilimlerine katkı sunmayı, farklı bakış açılarından üretilen çalışmalarını literatüre kazandırmayı ve bilimsel bilginin yayılmasına aracılık etmeyi amaçlamaktadır. Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan teorik ve uygulamalı bilimsel makalelere ev sahipliği yaparak, disiplinler arası diyalogu güçlendiren bir platform olmayı sürdüreceğiz.

Her yıl iki sayı olarak yayımlanacak olan dergimizin Haziran ve Aralık sayıları için, son makale kabul tarihleri sırasıyla 1 Mayıs ve 1 Kasım olarak belirlenmiştir. Ayrıca, dil ve edebiyat alanlarında ortaya çıkan güncel ihtiyaçları karşılamak adına, özel sayılar yayımlama esnekliğine de sahibiz.

BELGÜ, uluslararası yayın standartlarına uygun bir yapıyla çift taraflı kör hakemlik sürecini titizlikle uygulamaktadır. Alanında yetkin akademisyenlerin katkılarıyla, özgün araştırmalar ve teorik yaklaşımlar yayımlayarak bilimsel bilgi üretimine ve paylaşımına öncülük etmeyi hedefliyoruz.

Bu sayımızda, dil ve edebiyatın zenginliklerini gözler önüne seren beş değerli makale ve bir kitap tanıtımı yer almaktadır. Dil ve edebiyata dair farklı bakış açıları sunan çalışmalar, bilim dünyasına katkı sunacak önemli bilgiler içermektedir:

Bu vesileyle, dergimizin gelişimine katkıda bulunan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize, editörlerimize ve okurlarımıza teşekkürlerimizi sunuyor; sizleri, dergimizin sunduğu zengin içerikle buluşturmaktan mutluluk duyuyoruz.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi Baş Editörü

İÇİNDEKİLER

Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Bayburt Kemertaş Köyünde Olağanüstü Varlıklarla İlgili Efsaneler Üzerine Bir İnceleme

A Study on Legends about Extraordinary Beings in Bayburt Kemertaş Village

Turgay KABAK

Sayfa: 1-7

Araştırma Makalesi / Research Article

Hüseyin Nihal Atsız'ın Bozkurtların Ölümü Adlı Romanının Yapı ve İzlek Açısından Çözümlemesi

Analysis of Hüseyin Nihal Atsız's novel Bozkurtların Ölümü in terms of Structure and Theme

Çağdaş KEÇECİ

Sayfa: 8-22

Araştırma Makalesi / Research Article

Propaganda Unsurları ve İdeolojik Arka Plan Bağlamında Şah İsmail'in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of Shah Ismail's Poems in the Context of Propaganda Elements and Ideological Background

Gökhan ABANOZ

Sayfa: 23-33

Araştırma Makalesi / Research Article

Hakas Kara Kuzgun Destanındaki Çocukla İlgili Söz Varlığı

In the Khakass epic Kara Kuzgun Child Related Vocabulary

Sibel ERHAN

Sayfa: 34-43

Araştırma Makalesi / Research Article

Mar Bayciyev'in Çocuklar Büyüdüğünde Eserindeki Egzotizm ve Barbarizmler

Exotism and Barbarizm in Mar Bayciyev's When Children Grow Up

Çınara SAGINBAY
Sayfa: 44-49

Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

**Gürcistan'dan Azerbaycan'a Ağız Sözlüğü: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebey,
Şemkir ve Gence**

*Dialect Dictionary from Georgia to Azerbaijan: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebey,
Shemkir and Ganja*

Şureddin MEMMEDLİ
Sayfa: 50-52

Bayburt Kemertaş Köyünde Olağanüstü Varlıklarla İlgili Efsaneler Üzerine Bir İnceleme

A Study on Legends about Extraordinary Beings in Bayburt Kemertaş Village

Turgay KABAK¹

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author: Turgay Kabak (Doç. Dr.), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, Türkiye
E-posta: turgaykabak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0823-3074

Başvuru/Submitted: 6 Kasım 2024
Kabul/Accepted: 4 Aralık 2024

Atıf/Citation: Kabak, T. (2024). Bayburt Kemertaş köyünde olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler üzerine bir inceleme. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 1-7.

ÖZ

Bayburt ili, Doğu Karadeniz bölgesinin iç kısmında kalan kadim bir şehirdir. Erzurum-Trabzon arasında yer aldığı için tarihi İpek Yolu'nu Karadeniz limanlarına ulaştıran stratejik bir konuma sahip olduğu için Bayburt eski dönemlerden itibaren sürekli yerleşim yeri ola gelmiş ve bu sayede kadim bir kültür oluşturmuştur. Kuzey Doğu Anadolu ve Karadeniz kültürünün birleşim noktasında olan bu kültürel havza hem etrafı yüksek dağlarla çevrili kapalı bir coğrafyaya sahip olması hem de nüfusunun az olması sebebiyle büyük oranda kültürel mirasını günümüze kadar aktarabilmiş ender yerleşimlerden birisidir. Bu sebeple Bayburt sözlü kültürü bize sadece günümüzden değil İslamiyet öncesi Türk kültüründen de önemli veriler sunmaktadır. Bu derin ve zengin sözlü kültür birikiminin şubelerinden birisi olan efsaneler Bayburt'un hemen her köyünden bolca toplanabilmekte ve göre insanının inanç dünyası, değer yargıları, inanmaları, eski inançlardan günümüze getirdikleri nüveler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmanın konusu Bayburt'un Kemertaş köyünden derlenen cin, peri, mekir gibi olağanüstü varlıklarla ilgili efsanelerdir. Bu efsaneler saha araştırması teknikleri içerisinde yer alan mülakat yöntemiyle kaynak kişiden derlenip doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda özellikle cin, mekir, cadı gibi olağanüstü varlıklarla ilgili efsanelerin çok yoğun bir şekilde eski Türk inançları ile İslami inançları birleştirerek yaşatmaya devam ettiği görülmüştür. Ayrıca yapılan incelemeler sonucunda bölge halkının bu efsaneleri gerçekliğine inanarak anlatmaya ve dinlemeye devam ettiği de tespit edilmiştir. Bu durum da yöre halkının somut olmayan kültürel mirası olan sözlü kültür ürünlerinin aktarımını yapmaya devam ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Kemertaş, efsane, olağanüstü varlıklar.

ABSTRACT

Bayburt province is an ancient city located in the inner part of the Eastern Black Sea region. Since it is located between Erzurum and Trabzon and has a strategic location that connects the historical Silk Road to the Black Sea ports, Bayburt has been a continuous settlement since ancient times and has thus created an ancient culture. This cultural

basin, which is at the intersection of Northeastern Anatolia and Black Sea cultures, is one of the rare settlements that has been able to transfer its cultural heritage to the present day due to both its closed geography surrounded by high mountains and its small population. For this reason, Bayburt oral culture provides us with important data not only from today but also from pre-Islamic Turkish culture. Legends, which are one of the branches of this deep and rich oral cultural accumulation, can be collected in abundance from almost every village of Bayburt and provide important information about the people's world of faith, value judgments, beliefs, and the cores they have brought from old beliefs to the present day. The subject of this study is the legends about extraordinary beings such as jinn, fairy, and mekir collected from the Kemertaş village of Bayburt. These legends were collected from the source person using the interview method, which is included in field research techniques, and examined using the document analysis method. As a result of the examination, it was seen that legends about extraordinary beings such as jinn, mekir, and witches continued to live by combining old Turkish beliefs with Islamic beliefs. In addition, as a result of the examination, it was determined that the local people continued to tell and listen to these legends, believing in their reality. This situation shows that the local people continue to transfer their intangible cultural heritage, which is oral culture products.

Key words: Bayburt, Kemertaş, legend, supernatural beings.

Giriş

Sözlü kültür ürünleri içerisinde önemli bir yere sahip olan efsaneler mitlerden günümüze gelmiş pek çok ögenin, motifin, kültürün, ritüelin ve inanç kalıbının içinde bulunduğu anlatılardır. Bu sebeple genelde efsane türü, özelde de Türk efsaneleri üzerine günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar tanım, tasnif, içerik incelemesi, karşılaştırma gibi çeşitli konularda yapılmıştır.

Efsanenin tanımı günümüze birçok araştırmacı tarafından yapılmıştır. Grimm Kardeşler efsaneyi “Gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikayedir” (Sakaoğlu, 2013, s. 21) şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım bilim dünyasının geneli tarafından kabul görmüş ve daha sonra yapılan tanımlar da bu tanımın çevresinde şekillenmiştir.

Efsanenin tanımında olduğu gibi tasnifi üzerine de birçok çalışma vardır. Bu çalışmaların temeli Budapeşte Kongresi’nde yapılan tasnife dayanmaktadır. Bu tasnif ana hatlarıyla şu şekildedir (Sakaoğlu, 2013, s. 32-33):

- I. Dünya'nın yaratılışı ve sonu (Kıyamet) ile ilgili efsaneler
- II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler
  - a). Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei
  - b). Bazı yerler ile ilgili efsaneler
  - c). Dip tarihi (prehistorya) ve ilk zamanlarla ilgili efsaneler
  - d). Harpler ve felaketler
  - e). Temayüz etmiş kişiler
  - f). Bir düzenin bozulması
- III. Tabiat üstü varlıklar ve kuvvetler / mistik efsaneler
  - a). Kader
  - b). Ölüm ve ölümler
  - c). Tekin olmayan yerler ve hayaletler
  - d). Hayaletlerin resmi geçidi ve savaşları
  - e). Öbür dünyada ikamet
  - f). Cinler, periler, ruhlar
  - g). Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler
  - h). Değişmiş varlıklar
  - ı). Şeytan
  - k). Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları
  - l). Tabiatüstü (sihri) kuvvetlere sahip kimseler
  - m). Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler
  - n). Hazine

IV. Dini efsaneler / Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler.

Yapılan bu temel tanım ve tasnif üzerine yerli-yabancı pek çok araştırmacı benzer tanım ve tasnifler yapmışlardır; ancak yazılmış literatürü tekrar etmemek için burada bu çalışmaların hepsine değinmeyeceğiz. Sadece Pertev Naili Boratav, Bilge Seyidoğlu, Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin gibi birçok bilim insanının kıymetli çalışmaları olduğunu belirtmekle yetineceğiz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Türk efsaneleri üzerine çok fazla sayıda çalışma vardır ve yapılmaya da devam etmektedir. Çoğu saha araştırmasına dayanan makale, kitap, lisansüstü tez, tam metin tebliğ şeklindeki bu çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu artıştan Bayburt da nasibini almıştır. Bugüne kadar Bayburt efsaneleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en kapsamlısı Hayrettin Rayman tarafından yayınlanan “Bayburt Efsaneleri” (2001) adlı kitaptır. Bu kitabın dışında Mesut Kürüm tarafından hazırlanan “Bayburt ve Yöresi Ağızları” (2021) adlı doktora tezinin ve Hümeysra Yıldızoğlu tarafından hazırlanan “Bayburt İli Halkbilimi ve Etnografyası” (2019) başlıklı yüksek lisans tezinin içerisinde efsane metinleri bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda makalemize konu edilen efsanelere yer verilmemiştir.

Bulgular

1. Kemertaş Köyünde Cinlerin Halayı

Biz uşağuduğ o zamanda lamba mamba yoğ oğuzluğ zamani ne arir lamba o zamanda Fevzi Galfa muğtar haber gelirki çıkbnıs yolunda bizim hüduutta ateş yağmış köççek oynirlar. Muhtar atına atlır ati dehlir gidir oriyaki ne göre ortada dörttene gari ama ele güzeller dersen ay yarısı neyse goşir üslerine volaa ne arirsız vahıtsız burda aralarında onların da deme büyükleri var. Dügün var gel sende bizinen oyna. Fevzi de dayanamaz ele gariya mariya rehmetlik inir attan girir garırlarlan oyniya ola birden cinlerin ateşi körüşlernir. Fevzi gariya bağır ki ayağları ters bağırır ki la bu garırlar peri gızı sizi gandırirlar demiye galmir ateş birden sönir cinler başlır davul zurniya döne dön edirler. Fevzi ele kaçır ki ata atlar atlamaz köyi bulir ama ele olmuş yüzi gözi bembayaz ele gorhmuş ki herif haki yüreği patlamış. Heralki cin da gorhulmaz mi melanetten adama ne desen eder, pisler şeytan da olar da şeytan hoş eyleri de var ama bular kötülerinden demek, Adamın yüreğini oynatmışlar (KK:1).

2. Kemertaş Köyünde Cin Çarpması

İlyas eminin ortanca oğlı İssiyyin varidi getti İstanbola köydeykene aksi uşağıdı o, neyse oynirlar gece gidir gurbağaları şişürir patlatirlar babasi gızır bunahan govir evden gidir bu da Necati'nin tarlıya. Elğedin altında yatir orda oni sahaplanir cinler uşağa yemeh yedürüler bağırlar oni ama anlamir deme insan gılığında yanaşır deyüslar. İssiyyin uyir gece orda gahir tabi cinler buni bunaltir onların işi uşağla matrak geçmek oynatmağ hulasi kerim uşağı alirlar ortiya dögirler gorhutular aynatirlar uşağ orda marazlanir neytsin sebi korhir da cin mekir oynatir uşağı. Ele işte gelir köye gece evden geçir oriya gidir gelir meğer uşağı sahaplanmışlar habarları yoğ ele anlir İlyas emi gahir götürir hociya oğutir nusga ettürirde uşağ birez rahatlır ama hale uşağta o marz gidir hala gorhir gece marazlanir (KK:1).

3. Kemertaş Köyünde Cinlerin Evi

Köydeyük uşahlardan dedük patatis közliyeh de yiyeh. Galaktan tezek almiya gidirem Nürettin abinin bacadan tam aldım elime cuvali doldurum biri behen daş atti, dedim uşahlardur bağırdım ola atmayın mallar sizi tezek aliram vurursuz gafama durdi atmadi yine yeltendim doldurum bağırdım hıbari holladi gafamı eymesem yarirdi. Bahtım kimse yoh zaten garanluğ di korhtum bi ara goyer doğunma bura bizim gaybol dedi biri behen ama ele galun ses ben ahan ki duydum gorhtum geldim millete anlattım. Gettük ki daşı alah ba nası bağıduh ki daş gayıp sonra gettük böyühlere dedük bele bele. Onlar da dedi oriya ağşamdan gitmeyin ora cinlerin evi daş atirlar, ele gorhtuğ daha da getmedük oriya gece bişe almiya (KK:1).

4. Kemertaş Köyünde Cinlerin Bölgesi

Böyühler anlatırdı Çıkbınıs dereleri, Sankot dereleri, Daşın öni, oslukli, Küçük dere, orta yol buralar cinlerin bölgesi hep burda ağşam ezanından sonra geçersen senle uğraşurlar. Eskiden tarla zamanları ordan heç gitmezduk, gece teyy arka yollari dolanur da ele köye düşerdük. Milletle gorhaturdi o melanetler durmazdılar millet işini göre rahat rahat ta otura bi gaşuh yemeh yiye. Oynaturdular gorhaturdular o zamada oğuzluk zaman kim ne taniya lambaymış nem neymiş gaz lambaları varidi o zaman (KK:1).

5. Kemertaş Köyünde Cinlerin Sahiplenmesi

Dursun abi varidi köyde. Tarliya giderdi cinlerle ele sahaplanmıştı ki oni heç birahmirdilar tarlada su içecek suyunu dölerdiler, bağa sap goyardi dökerdiler adam ele kızardı kı cine, Allah için dur raht etme buğaltma beni diye yalvarurdi millet bazen şahat olurdi cinin mekirin ona yapduğlarına ele sahaplanmışdılar ki heç birajmirlar adamı, rahat ki işine ede de evine gide çoh bunalturdular oni dursun epeyim reşberlük etti burda ama sonra ele köç gittiler dahada ne geldi ne etti (KK:1).

6. Kemertaş Köyünde Cinlerin Namaz Kılması

Köyde güzün galandarda pek sabah namazına giden olmazdı bi Vahit giderdi bigün alaca garanluğ var Vahit'in de okuma yazması yok saf ta biri. Gidir namaza ki niyetlene, bilmir daha nanca var vağtın girmesine elede başlır abdest nemne başlır namaza kimse de yoğ tabi sağa selam verir tam sola verirkene bahir yanıda bi sahalli namaz gilir, anlamir kim başta sonra namazi bitirir adamla gonuşmiya başlır nerelisen burali şurali diyir haci sen lambayi gaparda çığ herif arhasında ne bülecek kim haci niye ses etmirsen diyir arhayi dönir ki haci maci yoh anlirki bu Müslüman cinidi benle gildi namazi ama heç gorhmir Vahit, saf temiz yürehli ya sonradan anlatir hocaya hocada diyir Vahit emi onlardan zarar gelmez gorhma sen yine namazin gil camede diyir. Vahit emi diyir hoca elede has gıldı da peşimden gelirdi ki gayboldu birden ben ondan gorhtum neyidi ne innedsiydi diye yoğsa ele gorhmadım ben hem neydecek Allahın hanesinde behen demel oda ibadete gelmiş yapir bizden eyi vallaha gilir (KK:1).

7. Kemertaş Köyünde Cin Kayaları

Oğul biz ufağiken kapdaşın oralarda Yusuf'unan gav yaparduğ orda garşıda düz gayalar vardur giderduk oriya üsleri boyali, yazılı, cızılı oynarduğ oralarda aşuğ atarduğ simmeli oyun oynarduğ, horozoncığ oynarduğ yani böyühlerde bizi ağşam ezanından sonra goymazdılar orda oynayak. Cinni orda cinler var derdiler bizde gorharduh neydeh ama essağ yazılıydı bağirduh yazılı gayalar derdüh ola hegget yazılı demek cin usahları gelir yazir bizden sonra deme onlar gelir oynir derduk. Bi gün oyniruh vahit ta gec gün ağarir oyuna dalduğ oynaduğ ola gayaların diplerinde küçük küçük ayahları ters garanluh yüzli melanetler çihir ele gorhtuh ki az gala birbirimizi gırduh orda ele gaşduh ki ele bele dehel hulesi geldüh düştüş köye elede ebedi billah dahada getmedük cin gayalarına (KK:1).

8. Kemertaş Köyünde Mekir'in Alay Etmesi

Agam getmiş odun etmeye o zamanda bizde kır kısarak var odunu etmiş gelir at arabasını yühlemiş gelir ağır at yorulur tam osluk yoluna girir önüne bir tilki atlır at ürkir bozo agam ata vurir yoğ döğir yoğ, tilkiye basir daşi kaçmir elece atın ögü sıra durir holum holum holum yoğ gaçmir agam atlır attan gaması belinde saldurir tilkiye, birden kedi olir atlır atın üstüne at eyce huylanır gacamirde yühli hulasi kerim agam bağir bu bizi goymiyacah akşam oldi at köpürdi yoruldu yatarsa daha da ebedi billah gahmaz gamayı vurir ipe kopara yük tökülede atı ala gaça sansara dönir yapışir atın boğonuna ola ha belaya müsibet bağir ki selo dayı atı goşturir çayırdı vola Selattin vola Selattin goş mekir Selo emi goşir atınan gelir mekir dehel köpek la köpekten mi gorhtun boz oğlan diyir, rehmet olsun ruhuna eyde adamidi çekir dabancayı sallir iki mermi ki köpek kaçır kaçmir ola get diyir vuracam yazuğ yoğ kaçmir bahir köpek olmuş garğa ola boz kaç diyir bu mekir bizi goymaz attı parlatırsa öldürür bizi neyse atı çözirler binir ata dehlir nefes almadan düşirler köye elede gelir anlatılar millete (KK:1).

9. Kemertaş Köyünde Mekirin Yardım Etmesi

Eskiden şimdinin kibi ne arir motor biçer herkez gece orak biçer yardıma giderdiler birbirlerine ey oğul şimdinin gelinleri gızları zannedirler büyük iş edir bide anurlanırlar. Tarlada yatar gaharduh uşahlar emzükli dayın o zaman küçük anlamir elinden gelmir ki yardım ede neyde biçirük garırlarla anamda rahmetlik bize azuk alamaya köye gitti aksam daha onbeş ya varam ya yoğam evli bide uşağım var ey gidi uyhum geldi yoruldu garırlar ta tarlanın bi gulağında be en başta dedim uşağı emzürüm ac ağırlı ele recebi aldım emzürirken buğaldım demek uyuklamışım az ama ne kadar yattım haberim yok kalktım ki arkamda bi genç gız öyle harbi harbi biçirki oyy dedim Allah razı ola hacının gelini aynı o ne bülüm kim elede çabuk dedim ben az yatım bacılık ta sen devam et heç bişe demedi kafayı salladı behen dedim gıymet yat has gız burda gorhmazsan da ele yattım sabah ezanı okundu nemazı gıldım ki tarlayı yarı etmiş gız sen heç yorulmadın mı ne gayret ne gayret bahtım anam gelir bağırdım gız goş acolduğ goş oda yaşlı dedim gidimde alım yüki. Gittim geldim ki gız gayıp yoğ bağır Allah bağır bağır Allah bağır bi yerde yoğ dersen yer yuf oldi. Neyse anam behen gız gıymet nası bu gadar zor aldın tarla yarı olmuş ben de hacının gelini geldi gece yardıma ana elede has biçir şum değmiye ona neyse anam dondi bir ama bana da gorharam diye heç çahrturmır, he ey etmiş has etmiş ele geldüh köye ki çaya çağırım oni gelsin bari çay içek gettim hacı gile gız gelin nerde? Gaynanası Aysa abla demesin gız ne gelini o bir haftadur Erzurum'da. Aldı beni bi gorhi uuuu dedim kimidi tarlada behen el veren gördün dahada gitmem yaloğoz başıma anam dedi gız gorhma ben anladında demedim sehen o mekiridi hulasi olar getmiş Erzurum'a. Bende ganayahli sevindim ki behen yardım edir meğer mekir dahada tek gitmedim o tarliya. Daha gidermiyem davun goydum başına yardımıda lazım dehel ey ki anlamadım ya anliyaydım uşağında yüreği çatları benim de yoğ anam yoğ galsın ne yüzide ne gözi (KK:1).

10. Kemertaş Köyünde Cadı

Çoh uşağ boğmuştur köyde o zalım o zalım gelür girerdi bacalardan o zaman çatı ya bi gorunahlı ev ne arir yoh millet ac savaştan galma adamlar, o zaman kaçmış gelmişler kimsede ekmeç yok sefillik uuu ne kötü zamanidi. Garırlar doğururdi lohusa ya başında biri dursun ya bişe etsin millette bişe bilmezdi hoç safidilar cahalidiler gelür atardı ölü toprağı millete uyuturdi girer boğardı uşağı gaçar giderdi ay ışığınyan gahardılar ki uşağ olmuş mosmor kül ölürdi çoh ele uşağ boğmuştur, anlaturdi Nani abla Gırımlı nene bigün Bilal dayı kısturmuş o melaneti kayıya gel buriya sürtük şeytan seni o gadar uşağın canına girdin bağ seni neydecem o goca herifin ayağını kapıya sığıştur gır ayağınıda kaç ele ayu kimin güşli ya pis şey o lamba mamba geldi millet misaf evde bulundurali dahada gelmedi pis şey gelür bacadan atlar avularmış toprağla milleti gelür girer hem uşağı boğarmış hem pislermiş ortaluğa melanet öylede tezer gidermiş. (KK:1)

11. Kemertaş Köyünde Perinin Evi

Haltların orda Saleh dayı dururdu eskiden gettiler olar onun kırmanlar varıdı çatıda orda geceleri ışık yanarmış bi gün getmiş sabah namazından sonraki baha ne dür ne değildür. Bağır ki ele güzel bi gız ele güzel bi gız dersen ay aşığı ele parlır yatırmış gahir saçlarını tarırmış Saleh emi donmuş bahir ele güzel ki hayatta öyle güzel gız heç görmemiş bağmış bağmış epey bir zaman dalmış gıza bağmış saçları aynı gümüş gözleri yeşil çimen ağzı burnı kutu kimin deli olmuş adam demiş ben gidim bu kimise garı edim gendime yanaşır ki diye kimsen ne cisen diye kız birden korhir kaçır Saleh dayı payına dört dönirler orayı ama gız gaçar kurtarir kendini. Yine bigün daha görür bahır gıza yine yanaşır gız yine gaçar bulamir ondan sonra da dahada o kırman da yatmır peri kızı bide o periyi atın saçlarını örirken damda görürler dahada ne gören ne duyan var (KK:1).

12. Kemertaş Köyünde Peri Kızının Evlenmek İstemesi

Bozo dayı rahmetlik vardı evinden ayrı bir odası varıdı. Bozo dayı namazlı niyazlı has adamıdı cinler periler goymazdı onu rahat bir gün anlatir odada yatir kapı açılır yavaşça ama anlamir kim ne zaten gözleride pek farketmezdi rahmatlığın. Bağır genç güzel bi garı tam göremir hem de garanluğ farkedemir diyir Bozo benle evlen oda kızım sen kimsen ben evliyem zaten ne evlenmesi diyir yoğ beni alacan şimdi goynuna ben seni istirem yalvarir ağırlı saçını başını yolir delilenir az gafayı galdurir ki

Bozo dayi ayahlari ters oy olaa diyir peri gızı gorkir başlır ohumiya ohuduhca dellendir garı ohuduhca dellendir neyse odadan çihirkana beni almazsan uşahlarımndan birimi öldürecem diyir buda eyice ohir ama uşahlarında körpe daha diyir tamm etme gel bi gece yat benlede bişe etme uşahlarıma garı gabul edir yatır bunla gelir görir garısı ki bi garıylan uyir. Bozo cıngaz çıharir anlamir kim ne elede bağırtısına gaybolir peri anlır ki peri gızı ondan sonra dahada Bozo dayiya görünmir o peri gızı artuh garı goca oldularını onuda bilen yoh ölene diyinde demedi rehmetlik (KK:1).

13. Kemertaş Köyünde Peri Kızının Güzelliği

Çoh eskiden atların kuyruğunu saçını örerdiler bi iki kere gören olmuş Kezban nene anlatırdı dama gitmiş ışıklar yanir buda gorhir ışıkta ne gaz lambası bahir öyle güzel bele kapalı bi kız genç suçük gibi bi kız atın saçlarını tarir tımar edir bişler sürir ata at da oynir onla sevir oni deme tımar ediryä ama ele güzel ele böyle sıırım gibi bi kız adamlar görse ağılları çıhar, eli ayağı ince fidan kimin bi kız güzel hem de ne güzel aya sen doğma o doğsun ele güzel (KK:1).

Değerlendirme

Saha araştırması yöntemiyle Kemertaş köyünden derlenen efsanelerinin efsane tasniflerine göre III. Grupta yer alan *Tabiat üstü varlıklar ve kuvvetler / mistik efsaneler* başlığının f maddesinde yer alan *Cinler, periler, ruhlar* grubundan efsaneler olduğu görülmektedir.

Efsaneler yapıları itibariyle içerisinde en yoğun mitik öğeler bulunduran anlatımların başında gelir. Bascom, mit-efsane ve masal türlerini karşılaştırdığı meşhur tablosunda mit gibi efsanelerin de gerçek olduğuna inanıldığını belirtir (Ekici vd., 2020, s. 299). Bu hususiyeti göz önünde bulundurursak öncelikle Kemertaş köyünde cinlere yaygın bir şekilde inanıldığı görülmektedir.

Cin sözlükte “örtme, örtünme, gizli kalmak” anlamındaki cenn kelimesinden türemiştir. Terim olarak cin “duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kafir gruplarından oluşan varlık türü” anlamına gelmektedir (Şahin, 1993, s. 5). Kuran-ı Kerim’de birçok ayette geçen cin tائفesi ile ilgili Türk halk inanışları içerisinde pek çok inanış ve uygulama ortaya çıkmıştır. Bunda İslamiyet öncesi dönem Türk inançlarındaki kötü ruhların İslamiyet ile cinlere dönüşmesinin büyük bir etkisi olmuştur.

Kemertaş köyünde derlenen efsanelerden 7 tanesinin doğrudan cinlerle ilgili olduğu görülmektedir. Bu cinlerin bazıları insanlara kötülük yaparken bazıları da yardım etmekte ama her halükârda yöre insanını korkutmaktadır. Birinci efsanede bir cin düğünü anlatılmaktadır. Bu düğüne katılan cinlerin ayakları terstir ve korkutucu varlıklardır. Düğüne katılanlar başta bunu fark etmemekte, cinleri normal insanlar gibi görmekte; ancak dikkatli bakınca bu tersliğin farkına varmakta ve onlardan korkmaktadır. Anadolu’da özellikle harman yerleri, تنها yol kenarları gibi yerlerde cin düğününe rastlandığına dair pek çok anlatı vardır. Bunların genel özelliği düğüne katılan kişinin cin düğününde olduğunu anlamasıyla birlikte cinlerin ortadan kaybolmasıdır. Kemertaş köyündeki düğünde de aynı durum görülmektedir.

İkinci efsanede cinlerin insan kılığına girip insanları beslediği görülmektedir. Bu durum Müslüman cin, kafir cin inancıyla alakalıdır. Halk inanışları içerisinde Müslüman cinlerin iyi cinler, kafir cinlerin de kötü cinler olabileceğine yönelik inanışlar vardır. Bu durum İslamiyet öncesi dönemin yer/su iyeleri inancının bir uzantısıdır. Eski Türklere göre her yerin bir iyesi yani sahibi vardır. Bu iyeler onlara saygı gösterilir, çeşitli ritüeller yerine getirilip rızası alınırsa insanlara yardım eden, onları koruyan varlıklardır; ancak saygısızlık yapılırsa zarar da verebilirler (Kalafat, 1999, s. 37-54). Bu inanç İslamiyet sonrası dönemin cin inancı ile birleşmiştir. Benzer bir durum beşinci ve altıncı efsanelerde de görülmektedir. Bu efsanelerde de cinler doğrudan insanlara zarar vermemekte, onları sahiplenip ilişki kurmaya çalışmakta; hatta namaz kılmaktadır.

Sekizinci ve dokuzuncu efsanelerin olağanüstü varlık sınıfındaki kahramanları mekirlerdir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Gerçekte var olmadığı hâlde bazen görüldüğü sanılan peri, hortlak vb. görüntüler; görüntü, fantom” (Türk Dil Kurumu, t.y.) şeklinde tanımlanan Ölmüş insanların ruhları olarak tanımlanabilecek olan hayalet, halk inanışı kavramı olarak genelde ölmüş insanların bu dünyaya dönen ve insanlara çeşitli şekillerde görünen ruhları olarak tanımlanabilir. Bu görüntülere bazı

bölgelerde hayalet denirken bazı yörelerde mekir denilmektedir. Bayburt'un Kemertaş köyünde mekir olarak adlandırılan hayaletlerle ilgili inanışların ve anlatıların bulunduğu sekizinci ve dokuzuncu efsane ile tespit edilmektedir. Bu efsanelerde mekir kedi, köpek, tilki gibi hayvanların donunda karşımıza çıkmaktadır. Dokuzuncu efsanede ise insan donunda görünüp tarlada çalışabilmektedir. Hayalet/mekir inancı İslamiyet öncesi dönemin körmös inancının bir devamı gibi düşünülebilir. Çünkü İslamiyet'e göre ölen kişinin ruhunun hangi sebeple olursa olsun bu dünyaya dönmesi mümkün değildir. Zumer Suresi 42. Ayet açıktır. Ölen kişinin ruhunun bu dünyaya dönüşü mümkün değildir; ancak uyku hali yarı ölüm olarak değerlendirilmekte ve vadesi yetmeyen kişilerin uyanabileceği söylenmektedir (Kur'an ve Meâli, t.y.). Bu inancın kaynağı İslamiyet öncesi dönem Türk inançlarıdır. Özellikle atalar kültü ve körmös inancı bu inancın kaynağıdır. Çünkü eski Türklere göre ölen ataların ruhları yok olmamakta ve kalanlara zarar vermemesi için memnun edilmesi gerekmektedir. Bunun için eski Türkler atalarını sembolize eden töslar yapıp onlara saçılar sunmuştur. Ayrıca Erlik'in hizmetkarı olan ve ölmüş kötü insanların ruhlarının da dönüştüğü körmös inancı (Radloff, 1976, s. 221; Roux, 1999, s. 188-216; Tryjarski, 2012, s. 117-125) İslami dönemde hayalet inancı olarak varlığını sürdürmüştür.

Efsanelerde mekirin dışında eski dönemin bir uzantısı olan cadının da varlığı görülmektedir. Bu cadı aynı eski inançlarda yer alan ve günümüze kadar varlığını sürdüren koncolos, alkarısı gibi çocuklara zarar veren Umay Ana'nın zıddı kötücül bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu varlığın Kur'an-ı Kerim olan eve girememesi ise İslamiyet inancının eski inançlarla birleşmesini ve bir anlamda yeni inancın eski inançlar üzerinde üstünlük kazanmasını sembolize etmektedir.

Sonuç

Türk sözlü kültür geleneği içerisinde önemli bir yer tutan efsaneler mitolojik dönemden miras aldığı inanç unsurları ile İslamiyet sonrası dönem inançlarını birleştirerek yansıtan ve kültürel belleği gelecek kuşaklara aktaran benzersiz anlatılardır. Bu çalışmada inceleme konusu edilen Kemertaş köyünden derlenmiş efsanelerde de mitik dönemin izleri olan körmös, ata ruhları gibi inançların cin, cadı, mekir gibi inanç motifleriyle birleştirilerek yaşatılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu anlatılar hem eski inançların yaşatılmasını sağlayarak kültürel hafızanın taze tutulmasını sağlamakta hem de üstlendiği aktarım rolüyle somut olmayan kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Ekici, M. vd. (2020). Anonim halk edebiyatı. Ö. Oğuz (Edt.), *Türk halk edebiyatı el kitabı* (s. 287-398). Grafiker Yayınları.
- Kalafat, Y. (1999). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. AKM Yayınları.
- Kur'an ve Meâli (t.y.). Zumer Suresi 42. ayet. *Kur'an ve Meâli*. 15 Ekim 2024 tarihinde <https://www.kuranvemeali.com/zumer-suresi/42-ayeti-meali> adresinden edinilmiştir.
- Kürüm, M. (2021). *Bayburt ve yöresi ağızları (giriş-inceleme-metinler- dizin)* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Radloff, W. (1976). *Sibiryadan (seçmeler)* (A. Temir, Çev.). Maarif Basımevi.
- Rayman, H. (2001). *Bayburt efsaneleri*. Bayburt Belediyesi Kültür Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm* (A. Kazancıgil, Çev.). Kabalıcı.
- Sakaoğlu, S. (2013). *Efsane araştırmaları*. Kömen Yayınları.
- Şahin, M. S. (1993). *İslam ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm* (H. Er Çev.). Pinhan Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Hayalet. *Güncel Türkçe Sözlük*. 15 Ekim 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Yıldızoğlu, H. (2019). *Bayburt ili halkbilimi ve etnografyası* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- KK 1: Vahit Korkmaz, 1930 doğumlu, çiftçi. (Derleme Tarihi: 2022).

Hüseyin Nihal Atsız'ın Bozkurtların Ölümü Adlı Romanının Yapı ve İzlek Açısından Çözülmesi

Analysis of Hüseyin Nihal Atsız's novel Bozkurtların Ölümü in terms of Structure and Theme

Çağdaş KEÇECİ¹

ÖZ

Bozkurtların Ölümü romanı bir bütünlük içerisinde ele alındığında Köktürk tarihi açısından birçok unsuru barındırmaktadır. Anlatı, Türk kolektif ruhunun kökensel dinamiklerini tarih bilinci ve farkındalık boyutunda yeniden harekete geçirme izleği sunar. Yazarın romantik, realist ve tarih bilinci kapsamında geçmişin kurucu değerlerini bir yeniden doğuş miti olarak sunduğu anlatı; yaşamın aydınlık yüzünü kolektif bir ruha taşımaya amaç edinmiştir. Bu bakımdan anlatı izleksel açıdan düşünsel ve eylemsel kavramları yeniden doğuş miti çevresinde sunar. Töre, başkaldırı, ortak kimlik ve kültürel bellek kodları anlatının arka plan kültürünü oluşturur. Yazarın anlatıda kişiler, kavramlar ve sembolik düzeyde sunduğu ülkü değerler ve karşıt değerler anlatıda dramatik aksiyonu sağlayan değerler olarak karşımıza çıkar. Çalışmada Atsız'ın Bozkurtların Ölümü adlı romanı üzerine yapı ve izlek açısından bir çözümleme denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Nihal Atsız, Bozkurtların Ölümü, yapı, izlek, kavramsal değerler.

ABSTRACT

When considered in its entirety, the novel Bozkurtların Ölümü encompasses numerous elements related to Köktürk history. The narrative traces a path of reawakening the essential dynamics of the Turkish collective spirit, framed within the dimensions of historical consciousness and awareness. The author, by presenting the foundational values of the past as a myth of rebirth through romantic, realist, and historical lenses, seeks to transfer the enlightened aspect of life to a collective consciousness. In this context, the narrative articulates both intellectual and practical concepts around the theme of rebirth. Tradition, rebellion, shared identity and cultural memory codes form the cultural backdrop of the story. The ideal and opposing values that the author presents through characters, concepts, and symbols serve as the driving forces behind the dramatic tension in the narrative. This study aims to analyze Atsız's novel Bozkurtların Ölümü in terms of its structure and theme.

Keywords: Hüseyin Nihal Atsız, Bozkurtların Ölümü, structure, theme, conceptual values.

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author:

Çağdaş Keçeci (Dr.),

E-posta: cagdaskececi@outlok.com

ORCID: 0009-0003-0181-0873

Başvuru/Submitted: 21 Ekim 2024

Kabul/Accepted: 4 Aralık 2024

Atf/Citation: Keçeci, Ç. (2024). Hüseyin Nihal Atsız'ın Bozkurtların Ölümü adlı romanının yapı ve izlek açısından çözülmesi. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 8-22.

1. Roman(lar)ın Kimliği

“Bozkurtların Ölümü” ve “Bozkurtlar Diriliyor” ikilemesi 1946-1949 yılları arasında tamamlanmış, Göktürk Kağanlığının tarih sahnesindeki yerini ve Kür Şad Destanı’nı konu edinen “nehir roman” türündedir. Yazarın ilk romanı olan Bozkurtların Ölümü, üç ana bölümden oluşur. Kendi içinde alt bölümlere ayrılan eserde birinci bölüm 15, ikinci bölüm 28, üçüncü bölüm ise 12 alt başlık altında toplanmıştır. Bozkurtların Ölümü’nün ilk baskısı 1946 yılında Türkiye Yayınları tarafından yapılır. Yazarı tarafından yapılmış bazı değişimler ve ilavelerle 9. baskısına kadar yine Türkiye Yayınları tarafından yayımlanır.

“Bozkurtların Ölümü”nün devamı niteliğindeki “Bozkurtlar Diriliyor”, Kür Şad’ın ölümünden sonraki İkinci Doğu Göktürk Kağanlığının kuruluşunu ve bu kağanlığın Dokuz Oğuzlar ve Tang Hanedanı ile yaşamış olduğu mücadeleleri konu edindir. Romanın ilk baskısı 1949 yılında Türkiye Yayınları tarafından yapılır. Tek bölümden oluşan eser, yazar tarafından 30 alt başlık altında toplanmıştır. Yazarı tarafından yapılmış bazı değişimler ve ilavelerle 10. baskısına kadar yine Türkiye Yayınları tarafından yayımlanır.

Daha sonra, “Bozkurtların Ölümü” nün 9. baskısı ve “Bozkurtlar Diriliyor” un 10. baskısı yazarın 1975 yılında ölümünden önceki son iki baskıda tek cilt halinde Bozkurtlar adıyla basılmıştır. Bu sebepten bu iki roman Bozkurtlar adıyla da anılmaktadır.

Sadık Tural (1991), roman/lar hakkında; “*Epik-tarihî romanın, nev’i şahsına münhasır bir örneği olan Bozkurtlar, vak’ası, yaratılan karakterleri ve üslubu ile birinci sınıf eserlerden biridir.*” (s. 232) yargısında bulunur.

İncelemede, Ötüken Neşriyat tarafından (İstanbul 2011, 628 sayfa) yapılan baskı esas alınmıştır.

2. İsimden İçeriğe

Hüseyin Nihal Atsız’ın “Bozkurtların Ölümü” ve “Bozkurtlar Diriliyor” isimli romanlarına bakıldığında isimlerin simgesel göndermeli kombinasyonlara sahip olduğu görülür. Atsız’ın diğer anlatılarında da içeriğin isimle olan ilişkileri derin nedensellik bağları ile kurgulanmıştır. Örneğin Ruh Adam’da ruhlaşan/işlevsizleşen Selim Pusat’ın hikâyesini anlatırken, Deli Kurt’ta Murat Bey’in Deli Kurt olarak adlandırılması, onun karakterinin deli olmasıyla değil olaylar karşısındaki tavırlarının yansıması olarak anlatılır. Dalkavuklar Gecesi ve Z Vitamini adlı eserlerinde alegori, mizahi yönler ve derinlemesine bir hiciv bulabiliriz.

Ölüm ile yaşam, olmak ya da olmamak probleminin ele alındığı eserlerde, kökensel anlamda yaşamın kutsal yönünün aynı ülkü etrafında şekillendiği görülür. *Kaçınılmaz olanla* yüzleşmek zorunda olan insan, kendi açmazlarının ve varoluşunun farkındalığını daha yoğun bir şekilde duyumsar. Yaşamın aydınlık yüzünü ve bireysel bilinçdışı kolektif bir ruha dönüştürmeyi amaçlayan yazar, bozkurt motifi ile ölümsüzlüğe/dirilmeye göndermede bulunur. Ölüm, bozkurt motifi gibi mitik döneme ait Türk ulusunun olmak ya da olmamak sorunsalının açıldığı varoluş destanıyla anlatılarak, *karşı konulamaz olanın* derin açmazlarını ve çıkmazlarına vurgu yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda romanın adı olan Bozkurt/lar, böylesine bir evrensel varoluş kodlarını içerisinde barındıran simgesel bir değere bürünür.

Atsız, “Bozkurtların Ölümü” adlı eserinde, bireysel varoluşu kolektif farkındalık ile bütünleyerek farklı zaman ve mekânlardaki Göktürkleri/Türkleri aydınlık bir bilinç etrafında birleştirmek ister.

3. Bakış Açısı ve Anlatıcı

“Bozkurtların Ölümü” adlı anlatıda anlatıcının kendisine seçtiği yer, “romanın hikâyesi” adlı bölüm hariç- hâkim bakış açısından yansıtılır. Anlatıcıya en çok imkân sağlayan hâkim bakış açısı, “ilahi karakterli” (Aktaş, 1991, s. 95) vasfı ile ön plana çıkar. Hâkim bakış açısı ile yazılan eserlerde anlatıcının sınırsız bilme, görme, eyleme ve kahramanların ruh ve hayal dünyasına girme olanağı vardır.

Hâkim bakış açısı, roman karakterlerinden olan İşbara Alp’in ruh ve hayal dünyasını anlatırken aynı zamanda içsel çatışmalarını da gözler önüne serer; “Bu gece yüzbaşının gönlünde sıkıntı vardı. Bilmeden iş görüyordu. Ateşe doğru ısınmak için yürümüştü. Ateşe yaklaşıncaya yaz olduğunu, ısınmak gerekmediğini hatırladı” (s. 15).

Yüzbaşı İşbara Alp'in ruh ve dünyası hâkim bakış açısı tarafından düşüncelerine de yansıtılır. Yüzbaşının bu sıkıntılarının anlatının ilerleyişinde tutarlı ve mantıklı bir dizgeye dönüşmesi için entrik kurguyu biçimlendiren olayları yazar, anlatı kişilerini anlatmanın yanında onların derin iç çekişmelerini de gösterir.

Anlatıda hâkim bakış açısı türünün olanaklarından yararlanarak özetleme, anlatma, gösterme ve zamanda geriye dönüş tekniklerinden de faydalanılır. Anlatı, modern çağda pansiyonda kalan bazı öğrencilerin konuşmalarıyla başlar. Bu konuşmada öğrencilerden biri Tonyukuk olarak adlandırılmıştır. Tonyukuk'un bir eser yaratacağını ve bundan 1300 yıl önce geçen olayları anlatacağını öğreniriz. Anlatıcının da aralarında bulunduğu ortam hakkındaki detayları hâkim bakış açısından öğreniriz.

Gökte ay, bu donanma gecesinin parlaklığı bile sönük gösterecek kadar olgun ışıltıyor, ortalığı gün ortasında olduğu gibi apaydın seçilecek bir hale getiriyordu. Ana caddeye açılan dar sokakların birindeki bu öğrenci pansiyonu tatil yüzünden çok tenha idi. (s. 7)

Anlatıda öğrencilerin kaldıkları pansiyonun özellikleri verildikten sonra anlatının ortaya çıkmasını sağlayan Tonyukuk'un yazacağı roman hakkında düşünceleri şu şekildedir;

(..) hakikaten bir roman yazmak üzereyim. Hem de öyle bir roman ki hayatın bizzat kendisini aksettirecek. İçinde hem romantizme hem de realizme yer olmakla beraber bizzat hayatın akışından ayrılmayacağım ve buna olduğu kadar tarihe de sadık kalacağım. Bir roman ki size 1300 yıl öncesini yaşatacak ve birbiri ardınca sahneye çıkan kahramanlar günümüze kadar gelecek. (s. 9)

Anlatıcı-yazar eserin yazılma nedenini açıkladıktan sonra anlatıda geriye dönüş tekniği kullanılarak modern çağa döner ve eseri oluşturmaya başlar.

Anlatıda yazar, "hâkim bakış anlatıcının bütün imkânlarıyla donanmış, Göktürk toplumuna mensup bir halk hikâyecisi ya da destancısı gibidir" (Özdemir, 2007, s. 110). Bu yüzden yazar, yer yer hâkim bakış açısının dışına çıkarak esere müdahalede bulunur. Bu yönüyle bakış açısının dışına çıkması eseri teknik açıdan zaafa uğratan teknik hatalar olduğunu söyleyebiliriz.

Yedi kişi az ışıklı bir odada büyük bir iş için konuşuyorlardı. Her zamanki gibi ciddi idiler. Fakat başladıkları işin ululuğundan habersiz gibi idiler. Tarihe mal olmuş kahramanların en şanslısını yaratacaklarını bilmiyorlardı. (s. 381-382)

Bu durum zannımızca meddahlık geleneğinin sonuçları olarak görülebilir. Zira bir meddah gibi "size şimdi nereden haber vereyim?" vari sözlerin kullanılması şüphesiz eseri teknik açıdan zaafa uğratmıştır ve *görünmezlik ilkesi* ve *gerilimin sakınımı* ilkelerinin de sınırları dışına çıkmıştır.

Anlatıda yazar *tarafsızlık ilkesinin* olanaklarının da dışına çıkıldığı görülür;

Çinlinin dışı ise hiçbir işe yaramaz." (s. 27) Çin beğleri güreşmez." (s. 39) Alandan çekilen sadece Çin beği olmuştu." (s. 43) "Ben bütün Çinlilerin çasıt olduğunu bilirim." (s. 45) "Çin beği az kalsın atından düşecekti." (s. 49) "Çinliden korkulur mu? vb.

Eserde yazar-anlatıcı karakterlerin hemen hepsinin düşüncelerini okuyucuya aktarır. Yazar anlatıda karakterlerin canlılığını korurken, hemen hepsini olayların içerisinde gösterme metodu ile okuyucuya açarak karakterlerin içlerinin de görülmesini sağlar.

Anlatıda teknik açıdan *gizin sakınımı* ilkesinin de eksiklikleri bulunmaktadır. Atsız'ın bu anlatısı epik anlatı geleneğinin devamı gibi görülebilir. Fakat aynı zamanda tezli bir anlatı örneğidir de. O bakımdan eserinde roman tekniğinin kurgusal yönlerine dikkat etmeden anlatacağı vakayı olayların gelişmesi üzerinden anlatır. Öyle ki eserin başında Tonyukuk'un konuşması eser hakkında ipuçlarını verir. Daha sonra "yazarın sözünü emanet ettiği" Kıraç Ata'nın Böğü Alp'e;

Büyük günler geliyor... Kıtık olunca ay paralanacak... Kara Kağan'ı öldürmeyeceksin... Onu tasa öldürecek... Bir ulu şehirde toplanmış kırk er görüyorum... Aralarında sen de varsın... Yağmur yağıyor... Irmağın kıyısında dövüşüyorsunuz... Budun kurtuluyor... Bin üç yüz yıllık ölümden sonra dirileceksiniz... Acunun batımına dek adınız gönüllerde kalacak... (s. 117)

Tarihsel zemini kurgusal metne uyarlayan Atsız'ın eserin sonu hakkında ipuçları vermesi, gerilimin sakınımı ilkesinin ve gizin korunması ilkesinin anlatı tekniğince görmezden geldiğinin sonucudur. Zira teknik açıdan bu hatalara düşen anlatıcı, okuyucunun anlatı ile bağıını önceden kopartmak yerini gerilim çizgisinin anlatının sonuna kadar yer düşüş göstermekle beraber artış göstermesi teknik açıdan anlatının kalitesini arttırır.

4. Olay Örgüsü ve Entrik Kurgu

Yazarın “Bozkurtların Ölümü” adlı eserinde en başarılı olduğu yön; derin nedensellik bağları ve entrik kurgunun şekillenmesindeki neden-sonuç ilişkisini tutarlı ve mantıklı bir şekilde kullanmasıdır.

“Bozkurtların Ölümü” adlı anlatı, birbiri içerisinde ayrılmış toplam üç ana bölümden oluşur. Eser, “romanın hikâyesi” adlı bölümden sonra, ilk bölümü 15, ikinci bölümü 28, üçüncü bölümü ise 12 alt başlık altında toplanmıştır. Yazar, anlatının ilk iki bölümünde Ötüken ve çevresinde gelişen olayları; Göktürklerin bu olaylar karşısındaki tavırlarını yansıtırken üçüncü bölümde ise Çin’e esir düşen Göktürklerin esaret karşısındaki durum ve tutumlarını anlatır.

Romanda, tematik güç ile karşı gücün çatışmasından doğan dramatik aksiyonu 4 bölüme ayırabiliriz:

Birinci Bölüm

- Romanın Hikâyesi...
- Göktürk Kağanı Çuluk Kağan’ın eşi İçing Katun tarafından zehirlenerek öldürülmesi
- Çuluk Kağan’ın yerine kardeşi Bağatur Şad’ın tahta geçmesi
- Türk töresi gereği Bağatur Şad’ın ağabeyi Çuluk Kağan’ın eşi İçing Katun ile evlenmesi
- Bağatur Şad’ın, Çuluk Kağan’ı zehirleyen İçing Katun ile evlenmesi sonucu Kağanlıkta, dedikoduların çıkması
- On Ok Kağanı Tüng Yabgu Kağan’ın Bağatur Şad’a birleşmek istediğini belirten bir mektup göndermesi
- İçing Katun’un Bağatur Şad’a baskı yaparak Çin’e akın düzenleyerek kendi sülalesini tahta geçirmek gerektiğini söylemesi
- Bay Çinli’nin evdeşi Fu-lin’in Onbaşı Sancar’a vurulduğunu söylemesi üzerine Türk erlerinin Çinli ve evli kadınlara ilişiyor dedikodusunun çıkması
- Kurultayda, On Ok Kağanı Tüng Yabgu Kağan’ın birleşme isteğinin ve Türkler ile Çinlilerin haklarının gözden geçirilmesi
- İşbara Alp’in at uşağı Çalık’ın Çinli çaşıtlar) tarafından yaralanarak çadırına gelip Çinli çaşıtlardan aldığı mektubu İşbara Alp’e verdikten sonra yatağında çaşıtlar tarafından ölmesi
- Mektupta İçing Katun’un kardeşi Şen-king’in adamlarından Van-zin-şan’ın Ötüken’de olan durumu Çin Kağan’ına bildirmesi
- İşbara Alp’in mektubu Türkçeye çevirttirerek okuması üzerine Kür Şad’a bildirerek Kürşad’ın Van-zin-şan’ı yakalayarak “Çalık’ı öldürenin o olup olmadığı” sorusu üzerine Van-zin-şan’ın “ben öldürdüm” demesi
- Kür Şad’ın, Van-zin-şan’ı Şen-king’in çadırında öldürmesiyle Van-zin-şan’ın bütün malının Çalık’ın evine gönderilmesi emrini vermesi

İkinci Bölüm

- İlbaharın gelmesiyle yüz bin kişilik Türk ordusu Çin’e akın etmesi
- Beş günde Türk ordusu Çin sınırını aşip büyük Çin duvarının önüne gelmesi
- Kür Şad’ın Çin Seddi’nin aşılmasını emrettikten sonra Çin Seddi üzerinde mücadelelerin başlaması
- Mücadeleler sonucu Türk ordusu Çin duvarını dört yerden aşip, Çin sınırları içerisinde çadırlar kurmaya başlaması
- Kurultayın toplanıp, ertesi gün için; Tulu Han’ın en doğudan sardırması, onun batısında Kür Şad’ın tümeninin bulunması ve daha batıda da Kara Kağan ile Tunga Tegin’in yürüyüşe geçmelerinin kararlaştırılması
- Kara Kağan’ın Şen-king’i Kür Şad’ın ordusuna binbaşı olarak ataması
- Kür Şad’ın Şen-king’den habersiz gece geç saatlerde Çin’e saldırması ve hilal taktiği ile karşısına çıkan ilk orduyu yenerek savaşın kazanıldığı yerdeki köyü yağmalamaya izin vermesi

- Şen-king, sabah uyanınca Kür Şad'ın gittiğini öğrenmesi üzerine ordusu ile beraber Kür Şad'ın peşinden gitmesi
- Şen-king'in Kür Şad'ı yağma yapılan köyde bulması
- Çin Kağanından elçilerin gelip Kara Kağan ile anlaşması üzerine ordunun tekrar Ötüken'e dönmesi
- Kara Kağan'ın Ötüken'e geri dönme emri vermesi üzerine Şen-king'in Çin tahtına geçmesi hayallerinin yıkılması

Üçüncü Bölüm

- Kara Kağan'ın ordusundan olan Yüzbaşı Böğü Alp'in Kıraç Ata'nın yanına gelerek bahtını okumasını istemesi
- Yüzbaşı Böğü alp'in Kıraç Ata'ya Kara Kağan'ı öldürmek istediğini söylemesi üzerine Kıraç Ata'dan Kara Kağanı öldürmeyeceğini, ileride bir savaş olacağını, o savaşta kendisinin de ve budunu kurtaracağını dinledikten sonra geri dönmesi
- Böğü Alp Kıraç atanın yanından dönerken yolda gördüğü dört atlıyı ve onların arasındaki Onbaşı Parsı seçerek şaşırıp şüphelenmesi
- Kara Kağan'ın Böğü Alp'i Batı Kağan'ına üçüncü elçi olarak seçtiğini bildirmesi
- Böğü Alp'in at uşağı olarak Yumru'yu seçmesi
- Birinci elçi Tunga Tegin'in ardından ikinci elçi İşbara Alp ve son olarak da üçüncü elçi Böğü Alp'in Kara Kağan'ı selamlayarak yola çıkması
- Kara Kağan'ın elçilerinin Batı Kağanı Tüng Yabgu Kağan tarafından kabul edilmeleri ve hediyelerini sunmaları
- Ertesi gün Batı Kağanı Tüng Yabgu onuruna yarışların düzenlenmesi ve Doğu Kağanının erlerinin bütün oyunlarda galip gelmesi
- Onbaşı Yamtar ile Onbaşı Sancar'ın Rum ülkesinden gelen Papazın Tanrı'yı, İsa'yı ve Meryem'i anlatmasına gülererek inanmamaları
- Türk töresi gereği Onbaşı Pars'ın Almıla'yı at yarışında yenerek nişanlanmaya hak kazanması
- İçing Katun, Almıla'nın kendisini seven kardeşi Şan-king ile evlenmeyecek Onbaşı Pars'ı seçmesi üzerine planlarının alt üst olduğunu düşünmesi ve çerilerine Pars ile Almıla'yı takip emri vermesi
- İçing Katun'un Pars ile Almıla'yı bularak Pars'a Almıla'dan vazgeçmesini emretmesi üzerine - ki Almıla, İşbara Alp'in kızı ve Almıla'nın kardeşiyle evlenmesi ilerisi için kendisine güç sağlayacağını düşünmesi- çerilerin Pars'a saldırmaları ve Pars ile Almıla'nın çerileri yenerek kaçmaları
- Böğü Alp'in İşbara Alp'in ikinci kızı Gün Yaruk ile evlenmesi
- İşbara alpin tümen başlığına atanarak işbara han unvanına, yüzbaşı Böğü Alp'in binbaşı ve onbaşı yağmurun da yüzbaşı rütbelerine yükselmeleri
- Burguçan'ın Almıla ile Pars'ın peşine düşerek yakalaması üzerine Pars ile savaşarak ölmesi
- Babası Çuluk Kağan'ın öldürülmesi üzerine tahta amcasının geçmesini ve amcasının babasını öldüren İçingKatun ile evlenmesini hazmedemeyen Tulu Han, kardeşi Kür Şad'a Ötüken tahtı için savaşa gireceğini, kendisinden yardım istediğini belirten bir mektup göndermesi
- Kür Şad'ın Tulu Han'ın teklifini reddetmesi
- Kara Kağan'ın Çin'e akın düzenlemek için hazırlıklara başlanmasını emretmesi
- Savaş sırasında Çin Kağanının oğlu ve Tsın Beylerbeyi Şe-min'in barış yapmak için anlaşma yapması sırasında Tulu Han'ın Çin ile iş birliği yaptığını öğrenmesi sonucu savaşı bitirip geri dönmesi
- Ötüken'de kıtlığın baş göstermesi
- Tulu Han'ın erlerinden birinin Onbaşı Sülemiş'e İşbara Han'ın buyruğundaki yiğitlerin sayısını öğrenme karşılığında yiyecek vermeyi teklif etmesi
- Onbaşı Üç Oğul'un ticaret için gittiği Siganfu'da, Türk olan Karakulan ile karşılaşması ve Karakulan'ın Üç Oğul'u evine davet etmesi

- Onbaşı Üç Oğul'un Çin veliahtının yaveri olan Karakulan ile Çin sarayını basarak veliahtı tahta geçirme çabalarının Çin Kağanının oğlu Şe-min'in tetik davranması ile veliahtı ve diğer kardeşi Yüen-kie'yi sarayda öldürmesi sonucu Üç Oğul'un ve Karakulan'ın Ötüken'e kaçması
- Ötüken'de kıtlıktan Onbaşı Sancar'ın ninesi, karısı, oğullarından biri, küçük kardeşinin, Onbaşı Sülemiş'in karısı ve Onbaşı Karpak'ın ölmesi
- Kara Kağan'ın kıtlık yüzünden isyan eden Sırtarduşlar, Dokuz Oğuzlar ve Bayırkular'ı bastırmak üzere Tulu Han'a elçi göndermesi ve Tulu Han'ın kabul etmesi
- Kara Kağan'ın ordusunun isyanı bastıramayıp yenilmesi üzerine Tulu Han'ın tevkif edilerek zincire vurulup hapsedilmesi
- Kıtlık yüzünden Ötüken'de bulunan Çinlilerin Çin'e dönmesi üzerine Yüzbaşı Yağmur ve erlerinin Çinlilerin malının yarısına el koyması
- Yüzbaşı Yağmur'un Onbaşı Pars'ın arkadaşı Burgucan'ı öldürdüğünü öğrenmesi üzerine Onbaşı Pars'ı öldürmesi
- Ötüken'in Çur Bilge Kağan komutasındaki Sırtarduşların hâkimiyetine girmesi
- Tulu Han'ın hapisten çıkarak Çin'den yardım isteyip amcasının yerine tahta geçmek istemesi
- Ötüken'e yazın ortasında kar yağması
- Çinliler ile savaşa girilmesiyle beraber Göktürklerin Çinliler tarafından bozguna uğratılması
- Alınan bozgunun sonradan Kür Şad'ın Kağan'dan aldığı emirle yeniden savaş hazırlıklarına başlaması
- Çinlilerin aniden saldırması ile bin Göktürk'ün şehit olması ve Kür Şad ile beraber 1000-2000 Göktürk'ün Çin'e esir düşmesi

Dördüncü Bölüm

- Kara Kağan'ında Çinlilere esir düşmesiyle Göktürklerin kağansız kalması
- Çinliler tarafından esir alınan Göktürlere Çinlilerin toprak vererek işleme ve Çince öğrenmelerine zorlaması
- Onbaşı Gök Börü'nün Çin subayına tokat atması yüzünden meydanda kırbaç cezasına ve gözünün çıkarılması cezasına çarptırılması
- Çinli filozof Şen-ma'nın Yamtar ile giriştiği bilim ve felsefe ile Türk töresinin (güreşmek, dövüşmek, yarışmak) arasındaki farklardan bahsetmesi
- Yamtar'ın Çinli filozof Şen-ma'nın öğrencisi olarak düşüncelerini insanlara anlatmak için gezip dolaşması
- Yamtar'ın Çinli filozof Şen-ma'nın öğrencisi olmayı bırakması ve Türk töresinin (güreşmek, dövüşmek, yarışmak) gereklerini yerine getirmeye başlaması
- Göktürk Kağanı Kara Kağan'ın ölmesi üzerine İşbara Han'ın da uçmağa varması
- Kür Şad'ın Böğü Alp'e ihtilalin müjdesini vermesi üzerine Böğü Alp'in kağanlık için Kür Şad'ın uygun düşeceğini söylemesi üzerine Kür Şad'ın yalnızca ihtilalin başını çekeceğini; kağan olmayacağını aktarması
- Kür Şad'ın buyruğunu erlere ileten Böğü Alp ile birlikte ikinci gecede kırk bir kişinin ihtilal için yemin etmesi
- İhtilal için buluşmasıyla beraber Kür Şad'ın Üç Oğul'u görmemesi üzerine casusluk dedikodularını bertaraf etmek üzere daha önce planlanan Çin Kağanını dışarıda yakalamak yerine saraya kırk çerisiyle girilmesi emrini vermesi
- Çin sarayı baskınında başarılı olamayan Kür Şad ve arkadaşları Vey Irmağı kenarında Çinlilerle çarpışarak şehit düşmesi
- Düşmanların Kür Şad'ın başını gövdesinden ayırarak Çin Kağanına getirmesi
- Çin Kağanının Kür Şad'ın bütün ailesini yok edilmesi emrini vermesi üzerine karısı ve oğlu bilinmeyen bir yere giden Kür Şad'ın kızını yakalayarak ok ile ölüm emrini vermesi üzerine Kür Şad'ın kızının şehit edilmesi
- Şehit olan Kür Şad ve arkadaşlarının Alper Tunga tarafından Tanrı Dağları'nda karşılanması

5. Zaman

“Bozkurtların Ölümü”nün vaka zamanı Göktürk Kağanlığı’nın tarih sahnesindeki varoluşu sıralarında başlar. Paul Ricceur (2005), didaktik nedenlerden ötürü geçmişe dönük sorgulamalarda üç yol belirler. “Bilimsel tarihin açıklayıcı yöntemlerinden anlatının olay örgüleştirilmesi içindeki açıklama gücüne gönderen yol; tarihçinin oluşturduğu varlıklardan anlatının kişilerine gönderilen yol; tarihin çok sayıdaki zamanından anlatının zamansal diyalektiğine gönderen yol” (s. 174). Bunlardan sonuncusu olan “tarihin çok sayıdaki zamanından anlatının zamansal diyalektiğine gönderen yol ile an’da üniversitede tarih okuyan öğrencilerin konuşmalarıyla başlayan anlatı, Tonyukuk adındaki tarih sınıfı öğrencisinin bir eser yazacağını belirtmesi üzerine zamanda geriye dönüş (akronik) tekniği kullanılarak geçmişe dönüşür. Daha sonra “621 yılında bir yaz gecesi” (s. 15) başlayan romanda kronolojik (sıradizimsel) zaman tekniği kullanılır.

Anlatıda öyküleme zamanı ve yazma zamanı arasında kesin ve net bir zaman ayrımı vardır. Bozkurtların Ölümü’nde yazar anlatıcı zamanda geriye dönüş yaparak anlatısını nakleder; yazma zamanından çıkar ve öyküleme zamanı hakkında bilgi verir. “Geriye dönüşlerin amacı; halden, gerçekten kaçış değil, geçmişte yaşanmış olayları kalenderane bir mizaçla dramatize etmektir” (Korkmaz, 1997, s. 159). Böylelikle yazar anlatıcı eserini farklı yorumlara ve değerlendirmelere açık bırakır.

Eserde Kür Şad ve çerilerinin ihtilal girişimlerine kadar yaklaşık 15-20 yıllık bir süreçtir. Bu sürece kadar ilerleyen sosyal zamana ait unsurlar daha çok bilgi verici amaçlıdır. Anlatının dramatik aksiyonunun şekillenmesinde esaret döneminin zamansal boyutları sosyal zamanın içerisinde sıradizimsel bir şekilde ilerler. Kür Şad ve çerilerinin Çin’e esir düşmesiyle vaka zamanı daha da netleşir: “Türkler tutsaklığa düşeli dokuz yıl olmuştu” (s. 379).

“Bozkurtların Ölümü” adlı eserde Göktürkler devrinde yaşamış karakterlerin Çin ile mücadeleleri ve olaylar karşısında takındıkları tavır anlatılırken hemen her bölüm başında ya tarihle ilgili bir not düşülür ya da vaka birimcikleri içerisinde sosyal zamana atıflarda bulunulur;

621 yılında bir yaz gecesi” (s. 15), “On gün sonra Ötüken’de Bağatur Şad’ın kağanlığı kutlanıyordu.” (s. 34), Aradan iki yıl daha geçti.” (s.154), Ötükenliler yoksullukla pençeşerek iki yaz, iki kış geçirdiler.” (s. 154), 624 yılında bir gün (s. 154) vb.

Tutsaklık ve esaretin Göktürkler üzerindeki yıkıcı etkisinin işlendiği eserdeki zaman takvimsel boyutlu ilerler. Anlatıda Göktürklerin yaşayış biçimleri, esir düştüğü ve ihtilal girişimleri anlatması, tarihsel vakanın kurgusal metne yansımalarıyla zaman daha net saptamalar yapılı.

6. Mekân

“Bozkurtların Ölümü” adlı anlatıya yön veren mekânlar, fiziksel anlamda içerisinde yaşanılan yer/ler olarak verilir. Eserde, mekân daha çok çevresel özellikler gösterir, yani anlatıda mekân-insan özdeşliği eyitişimsel değildir. Anlatıdaki kahramanlar daha çok üzerinden geçtiği çevreler olarak verilen romanda mekân-insan diyalektiğinde topografik ve üstünden geçilen/ yaşanılan yerlerdir. Nitekim;

Epik anlatılarda, ‘kişi’ den çok olay önemlidir. Bu bakımdan zaman, epik türün ve olay merkezli anlatıların temel belirleyicisidir. Zaman ilerler ve olaylar genellikle artarda sıralanırlar. Mekân, yalnızca olayın üzerinden geçtiği topografik bir zemindir ve daha çok fiziksel niteliği ile ön plana çıkar. Bu yalın topografik yer’le, üzerinde yaşayanlar arasında bilme, görme, anlama ve yansıtma’ya yönelik döngüsel bir ilişki yoktur (Korkmaz, 2007, s. 401).

Anlatıda olayların merkezinde Ötüken ve çevresi bulunur. Mekânın derinlemesine bir tahlili yapılmaz, kahramanlar mekân ile ilişkiye girmez ve onu anılaştırmaz. Böylelikle eserin ana mekânını oluşturan Ötüken eserde şu şekillerde sunulur;

Ötüken’in yenilmez yiğidi (s. 36). Ötüken’de yasak yer olur mu be? (s. 88) On gün sonra Ötüken’de Bağatur Şad’ın kağanlığı kutlanıyordu (s. 34). Yalnız davulların, boruların, zillerin sesleri Ötüken’i dolduruyordu (s. 36). Ben Ötüken’in buğrası, katı demir bilekli, kara arslan yürekli, sırtına yer değmeyen, kimseye baş eğmeyen İnal Tarkanım (s. 45). Ötüken’in

keskin nişancı (s.48). Ötüken'in erleri ok atacaklar (s. 49). Ulu Kağan Ötüken'in erlerini deneşmeye çağırıyor (s. 49). vb.

Gaston Bachelard (1996), “mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.” (s. 36) derken, zaman ile mekânın ayrılmaz bir bütün olduğunun altını çizer. “Bozkurtların Ölümü” adlı anlatıya şekil veren Ötüken'in zamansal boyuttaki simgesel açılımlarını ve mekâna sinen ruhu eserin merkezine yerleştirilmiştir diyebiliriz.

“Bozkurtların Ölümü” adlı romanın vakası, çeşitli mekân kurgusu içerisinde gelişir. Ötüken'de başlayan olaylar sırasıyla çeşitli mekânlarla devam eder; Batı Göktürk Kağanlığı, Selenge Irmağı, Vey Irmağı, Çin ve Çin Sarayı.

7. Şahıs Kadrosu

7.1. Karakter Yaratma ve Başkişi

“Bozkurtların Ölümü” adlı anlatı olay merkezli bir yapı üzerine kurulur. Olay merkezli anlatıların karakterleri de bu olaylar içerisinde misyonunu tamamlar ve ait olunan ülküyü gerçekleştirmek üzere hareketlendirilir. Atsız, “Bozkurtların Ölümü” hakkında “romanın hikâyesi” adlı bölümde eserde kullandığı karakterleri şöyle ifade eder; “Bir roman ki içinde yalnız bir tek kahraman bulunmayacak. İçindeki her şahıs tıpkı hayatta olduğu gibi başlı başına bir kahraman olacak” (s. 9).

Görüldüğü gibi Atsız, anlatısını kurarken yukarıdaki bölümde karakterlerden bahsederek okuyucuya ipuçlarını verir. Böylelikle karakterlerin canlılığını ve roman içerisindeki hacmini de eşit bir oranda dağıtır. Biz, roman başkişisini belirlerken olayların merkezini teşkil eden ve yazarın yaratıcı ben'ini temsil eden Kür Şad üzerinde duracağız. Zira yazar romanı Kür Şad'ın başını çektiği ihtilal gününe hazırlaması Kür Şad'ı başkişi olarak değerlendirmemizi kuvvetlendirmektedir.

Eserin varlık sebebi anlatı başkişisi olan Kür Şad'dır. Bütün olaylar onun ve kırk çerisinin ihtilal yapması üzerine kurulur. Yani, anlatının sonunda Kür Şad'ı sahneye çıkaracak olaylar sırasıyla ve güçlü nedensellik bağları ile anlatı boyunca ortaya konulur ve yer yer çatışma zemini sağlanarak olaya hazırlık yapılır.

Atsız, “Bozkurtların Ölümü” adlı anlatısında karakterleri olayların akışı içerisinde değerlendirirken onların niteliklerini de betimlemekten çok anlatır. Anlatıdaki kişilerin hemen hepsi belli bir misyon etrafında şekillenen vaka birimcikleri içerisinde, en saf şekilde tek bir fikrin veya niteliğin sembolü olan düz karakter (flat character) (Forster, 2001, s. 170) şeklinde sunulur. Başkişi Kür Şad ve diğer karakterlerde anlatının kurgusu içerisinde belli bir fikrin/ülkünün sembolü konumundadır. Olay örgütleyici bir yapı üzerine kurulan anlatıda hemen bütün karakterler ihtilalin yapılacağı güne Kür Şad'ı hazırlaması üzerine anlatıdaki yerlerini alırlar.

Bu tür eserlerde karakterler, anlatıya önceden belirlenmiş misyonları doğrultusunda kodlanmış, yüklenmiş olarak çıktıklarından; içsel bir değişme ve gelişme süreci yaşa(ya)mazlar. Olay merkezli anlatılarda karakter geliştirilmez ve derinleştirilmez; iç yaşantıları gözleme olanağı bulunmadığından karakterler verili tipler olarak anlatının dünyasına girerler ve bu belirlenmişlik içinde okuyucuyu pek de şaşırtmayan kolektif bilincin kendilerine yüklediği rolü oynarlar (Korkmaz, 2007, s. 402).

Anlatıdaki bu yapıyı kahramanı role hazırlama safhası olarak değerlendirebiliriz.

8.2. Norm Karakterler

Romanda, içsel varlığını varoluş alanları ile tamamlayan norm karakter/ler, anlatıda başkişiyi tamamlayan, yer yer de tanımlayan karakterler olmakla birlikte çoğunlukla tematik gücü temsil eder.

Anlatıda ihtilalin başını çeken başkişi Kür Şad'ın yanında ihtilale katılan kırk çeriyi; İşbara Alp, Yüzbaşı Yamtar, Yüzbaşı Yağmur, Yüzbaşı Üç Oğul, Gökbörü, saymakla beraber öne çıkan Binbaşı Böğü Alp anlatıdaki norm karakterler içerisinde başkişiyeye en yakın olanıdır.

Binbaşı Böğü Alp, anlatıda başkişiyi arkadaşlığı, dostluğu ve gücü ile tamamlayan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Böğü Alp, anlatı başında Kara Kağan'ı öldürmek isterken Kırac Ata'nın geleceğini okuması üzerine bu kararından vazgeçer. Bu olaydan sonra kendini Kür Şad'ın yanında bulur.

Anlatının sonlarına doğru ihtilal haberini Kür Şad'ın ilk Böğü Alp'e anlatması onu kendine yakın görmesiyle alakalıdır;

Kür Şad'ın gizli düşüncelerini bilen yalnız Böğü Alp'ti. Yıllardan beri onunla konuşup hazırlanıyor, onun buyruklarını yerine getirmek için sağa sola koşuyordu (s. 379).

Kür Şad ve Böğü Alp yaklaşması anlatının sonlarına tekabül eder. Böylece ihtilale hazırlanan Kür Şad'ın yanında güveneceği bir erin olması yazarın kahramanı role hazırlam safhası olarak görülebilir. Kür Şad'ın anlatıda ihtilal yapacağını Böğü Alp ile paylaşması, Böğü Alp'in ihtilal ve sonuçları hakkında görüş bildirmesi, anlatının entrik kurgusunda temelde sağlama çalışmasıdır.

Kür Şad! Dokuz yıl süren kutsuzluğun sonu gelmiş olsa gerek. Kara Kağan, Tulu Han... Bunlar budunun başına geçecek kadar güçlü değildi. Çuluk Kağan'dan sonra bunlar pek sönük kalmışlardı. Artık Lara Kağan yok. Çuluk Kağan'dan sonra kağanlık hakkı onun oğullarındı. Şimdi ortada Çuluk Kağan'ın oğlu olarak sen varsın. Kür Şad! İhtilâlde başımız olacak, iş başarılınca kağanlığa geçeceksin! (s. 380)

Anlatıda Kür Şad'ın ihtilal ile tahta geçme durumuna karşı yazar okuyucuyu bu olaya karşı düşündürür. Nitekim Kür Şad ihtilal sonrası tahta geçmek istemediğini bildirir. “Hayır Böğü Alp! İhtilâl başkanlık edecek, fakat kağan olmayacağım. (..) Kağan olmak için bir ihtilale başkanlık etmek istemiyorum” (s. 380).

Görüldüğü gibi anlatıda Kür Şad'ın sadece ihtilal yapmak için Çin sarayını basması eserde bu tarihsel kişiliği yüceltme sağlanır. Zira Kür Şad'ın asıl amacı ihtilal yapıp esir düşen Göktürkleri esaretten kurtararak Ötüken'e geri dönmek. Böğü Alp ile girilen bu diyalog anlatıda karakterin hayata ve olaylara karşı durum ve tutumlarını belirler. Böylelikle yazar tarafından Böğü Alp ile diyalog sırasında ortaya çıkan bu düşünceler tarihsel kurguyu arka plana alan Atsız'ın anlatısının da kahramanın yüceltme olarak görülebilir.

Romanda norm karakterleri temsil eden bu tipler daha çok yazar-anlatıcının üzerine inşa ettiği ülküyü gerçekleştirmek üzere konuştuğu tiplerden öteye geçemez.

8.3. Kart Karakterler

Kart karakter/ler, genellikle bilinen, tanınan karakterlerdir. Bilinen öykünün tiplleşmesi olarak karşımıza çıkan bu karakterler daha çok değişmeyen yönleriyle ön olana çıkar. Bu yönüyle anlatılarda Kara Kağan, Tulu Han, Pars, Almıla, Kıraç Ata, Çalık, Yumru, Onbaşı Sülemiş, Gümüş, Sancar'ı kart karakterler kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Onlar genellikle ihtilalin başını çeken Kür Şad'ın yanında bulunarak gücü ve güçlü olmayı simgelerken aynı zamanda Türk töresinin de savunucuları konumundadırlar. Şen-king, İçing Katun, Fu-lin, Van-zin-şan, Şen-ma, Bay Çinli, ise dramatik aksiyonu sağlayan değerler çatışmasında karşı değerlerde yer alan “hasım kahraman (antagoniste)” (Bourneur ve Quillet, 1989, s. 153) grubunda yer alırlar. Düşmanlığın, kinin, ihanetin ve çatışmanın sembolü olan bu tipler olayın dramatik aksiyonunun şekillenmesinde ön planda bulunurlar. Yazar olayları dramatize ederken imdada bu tipler yetişir ve çatışma sağlanmış olur.

8.4. Fon Karakterler

Romanda figüratif karakterler olarak öne çıkan fon karakterler, daha çok bilinen öykünün eylemeyen kişisi olarak karşımıza çıkar/lar. Onlar genellikle dramatik aksiyona şekil veren vaka halkalarının içerisinde yer alan anlatıya katkısı olmayan karakterlerdir. Çuluk Kağan, Çur Bilge, Gün Yaruk, Burgucan, Tüng Yabgu Kağan, Kür Şad'ın eşi ve oğlu, Çin'e esir düşen Göktürkler, eserin şekillenmesinde figüratif karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

9. İzleksel Kurgu

“Bozkurtların Ölümü” adlı anlatıda dramatik aksiyonu ve çatışmayı sağlayan değerleri “KORA” (Korkmaz, 2002, s. 273) şemasında şu şekilde gösterebiliriz:

	Ülkü (Tematik) Değerler	Karşıt Değerler
Kişiler Düzeyinde	Kür Şad, 40 çeri, İşbara Alp, Yamtar, Sancar, Böğü Alp, Kara Ozan, Çuluk Kağan, Almıla, Kırac Ata, Çalık, Yumru, Göktürkler	İçing Katun, Şen-king, Van-zin-şan, Fulin, Bay Çinli, Tulu Han, Çinliler
Kavramlar Düzeyinde	Devlet kurma/yönetme, iktidar, yurt edinme, yerleşme, vatanlaştırma, sefer kılma, dünyaya düzen verme, dirilme, özgürlük, fedakârlık, sadakat, atalar kültürü, kendilik bilinci, uyanış, başkaldırı, bellek mekânları, birlik olma, ülkü, ihtilal, ad alma, av	Ülküsüz olma, esaret, ölüm, adsız kalma, casusluk, bölünme/dağılma, intihar, hırs, kıtlık, asimilasyon
Simgeler Düzeyinde	Alp, eren, alperen, kama, kılıç, at, dua, Ötüken, Tanrı Dağ(lar)ı, gök, kızıl, kurt başlı sancak, kopuz, söz, türkü, toplan borusu, üç tuğ, toprak, güneş	Çin, Çin sarayı, yağmur, yıldırım, kar, kış, Vey Irmağı, kesik baş, idam, kumar, kadın

9.1. Başkaldırı

“Bozkurtların Ölümü” adlı anlatının varlık sebebini kavramsal boyutta açımlayan başkaldırı izleği eserde hem düşünsel hem de eylemsel olarak görülür. Genellikle düşünsel eylemin sonucu ortaya çıkan başkaldırı, insani değerleri korumaya çalışan bireyin çıkış aradığı olayların mekânların başında gelir. Başkaldırı eylemsel olarak ise düşünsel aktin sonucu olarak söylemlerin eylemlere dönüşme şeklidir.

Başkaldırı temi, anlatıda olayların katlanma serüveni ile beraber katlanarak büyür. Anlatıda anlatılmak istenen asıl meselenin kurgulanması için yazar önceden başkaldırı temine vurgu yaparak anlatıdaki olayların tutarlılığının sağlamasını yapmak istemiştir denilebilir. O bakımdan Göktürk Kağanını öldürmek için Kırac Ata'nın yanına gelerek geleceğini okumasını isteyen Böğü Alp anlatıda karşımıza çıkan ilk başkaldırının düşünsel boyutunu kişiler boyutunda temsil eder.

(Kırac Ata) “- Yüzbaşı Böğü Alp! Otuz iki yaşındasın. Yüce birisini öldürmek istiyorsun... Dokuz yıla kalmaz, olan olur... Dokuz yıl daha geçer, katı kılıç kullanmak günü gelir... Ondan ötesini de Gök Tanrı bilir... (s. 114)

Görüldüğü gibi Kırac Ata'nın yüce biri dediği Kara Kağan'dır. Kara Kağan, Göktürklerin Kağanı olmasıyla beraber anlatıda dramatik aksiyonun gerilim çizgisi hep yükselmeye başlamıştır. Nitekim onun başında olduğu ülkede, Çinliler ordunun başına getirilmiş, savaşlardan eli boş dönülmüş, Çinlilerin iftiralarına maruz kalan Türkler idama mahkûm olmuş ve eski kağanı zehirleyerek öldüren prensesi kendine eş olarak almış, cezasını vermemiştir. Kırac Ata'nın daha sonra Böğü Alp'e niçin geldiğini sorması başkaldırının anlatıdaki düşünsel boyutunu gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

- Böğü Alp! Sıkıntın nedir? Buraya neden geldin?

- Ben yüce arı soydan gelmişim. Kağan benim basıma binbaşı olarak Sen-king'i dikti. Ötüken'de bu Sen-king ile İçing Katun yüzünden Türkle Çinli farksız oldu. Kara Kağan bunlara göz yumuyor. Kağanı öldürürsem işler düzene girer mi, girmez mi? sana bunu sormağa geldim! (s. 117)

Anlatıda Kırac Ata'nın geleceğe dair sözleri Böğü Alp'i kendine dön'dermiştir. Bundan sonra anlatıda Kırac Ata'nın sözleriyle belirttiği günü beklemeye başlar ve kendini Kür Şad'ın yanında bulur. Anlatının güçlü nedensellik bağları ile birbirine bağlandığını eserde sıklıkla görebilmek mümkündür. Kırac Ata'nın;

Büyük günler geliyor... Kıtlık olunca ay paralanacak... Kara Kağan'ı öldürmeyeceksin... Onu tasa öldürecek... Bir ulu şehirde toplanmış kırk er görüyorum... Aralarında sen de varsın... Yağmur yağıyor... Irmağın kıyısında dövüşüyorsunuz... Budun kurtuluyor... Bin üç yüz yıllık ölümden sonra dirileceksiniz... Acunun batımına dek adınız gönüllerde kalacak... (s. 117)

sözleriyle anlatının hem sonunun ipuçları hem de ikinci başkaldırının temelleri atılmış olur. Böylelikle Böğü Alp'i bir amaca yönelik içerisinde yol gösteren Kıraç Ata bu yönüyle Böğü Alp'in yol göstericisidir. Zaten şamanik unsurları bünyesinde taşıyan Kıraç Ata'nın bu role en uygun kişi olacağı yadsınmamalıdır. Böylece karakter yaratma olayı izleğin içerisinde serpilmiştir diyebiliriz.

Böğü Alp, Kıraç Ata tarafından Kür Şad'ın yanına gönderilmesiyle başkişinin eylemsel tavrının da yanında olmuştur. Nitekim ilk olarak Kıraç Ata'nın işaret ettiği ve daha sonra Kür Şad'ın düşünsel fikri eylemsel alana dökme çabası anlatının en temek izleği olan başkaldırının açılımlarıdır.

Kara Kağan'ın yönetici öldüğü Göktürkler Çinliler ile girilen yakın ilişkiler sonucu oldukça zayıflamıştır. Nitekim anlatının sonlarına doğru Çinlilerin aniden baskısıyla düşmana zebun olan Göktürkler Çinlilere esir düşmüştür. Ancak Kür Şad'ın kağan soyundan gelmesi onu Çin Prensinin özel muhafız koruması yapmaya yetmiştir. Diğer Göktürklerde tarımla uğraşmaya ve Çince öğrenmeye zorlanmışlardır. Anlatının şekillenmesinde Kür Şad'ın bulunduğu konumun verdiği yetkilerle yanına kendi çerilerini toplamasına izin vermiştir. Kür Şad ile Böğü Alp'in konuşmaları yazar-anlatıcı tarafından şöyle dikkatlere sunulur.

Kür Şad uzun bir sessizlikten sonra şöyle dedi:

- On yıllık tutsaklık artık sona ermelidir. Adımız, sanımız yok olmasın diye, budun yeniden dirilsin diye ise koyulmanın çapı geldi. Türk beğleri hep Çin kağanına mı isini gücünü verecek? Tiğınler, Şadlar Çin adları mı taşıyacak? Budunun ahlakı şimdiden bozulmaya başladı. Ötüken'deki bahadırılık havası artık yüreklerde esmiyor. Çocuklarımızın gözlerini Çin evlerinde dünyaya açılıyor. Kadınlarımız kısırlaşıyor, erkeklerimiz melezleşiyor. Böğü Alp! Enini, boyunu düşündüm. Her isi hesapladım. Budunu kurtarmak için ihtilal çıkaracağız! (s. 413)

On yıl süren esaret yılları içerisinde kendinden çok mensup olduğu milleti ve devleti düşünen Kür Şad'ın başkaldırı temi anlatının en önemli izleğini oluşturur. Onun başkaldırısını değerli kılan en önemli olay ise, ihtilal sonrası tahta geçmeyi kabul etmemesidir.

Kür Şad anlatıda ilk olarak düşüncelerini Böğü Alp'e açar. Daha sonra adamlarını toplayarak diğerleriyle de paylaşır. Böylelikle ihtilal/baskaldırı düşüncesi, eylemsel alana dökülmek istenmiştir.

Çinli esareti altında kendini, dilini, kültürünü ve ait olduğu değerler dizgesinden kopuşlar olarak sıralandırılan anlatıda başkaldırı temi, bozkurtların ölümünün gerçekleşmemesi için adeta bir şarttır. Nitekim türeyiş destanının mitik göndergesi olan bozkurtların ölmesi, aslında varlığın yok olmasını imlemektedir. O bakımdan anlatıdaki başkaldırı izleği, eserin merkezini oluşturan bir nüve görevi üstlenir.

Anlatıda düşünüşün eyleyen kişileri olarak Kür Şad ve kırk çerisi yağmurlu bir havada Çin sarayını basarak prensi esir almak isterler. Böylelikle esir prens sayesinde Göktürkler yeniden Ötüken'e dönebilecek ve kendileri olabileceklerdir. Ancak anlatının dramatik aksiyonunun en üst noktasını teşkil eden bu bölümde Kür Şad ve arkadaşları prensin kapılarını kıramadıkları için geri çekilirler. Daha sonra atlara binip Vey Irmağı kenarına doğru gelen Kür Şad ve çerileri, ırmağın kenarında öldürülmüştür. Daha sonra Kür Şad'ın kesik başı Çin'e getirilmiştir.

Anlatıda düşünsel anlamın eylemsel alana döküldüğü ihtilal başarısızlık ile sonuçlanır. Ancak anlatıda ihtilal temi yaşadığı durumdan memnun olmayan, başkaldıran ateşin karakterlerin varlık sebebini oluşturur. O bakımdan anlatıda önemli olan ihtilalin başarısı değil anlam kattığı eğerler dizgesidir

9.2. Türk Töresi

"Bozkurtların Ölümü" anlatısında töre, Göktürklerin yaşamının aydınlık yüzünü temsil eder. Töre, kendini en geniş anlamda millet olan toplulukların birbirine kaynaşması ve yazılı olmayan kurallar silsilesidir. Anlatıda töreye sadakat ve onun değerler sistemindeki yeri üzerinde sık sık durulur. Toplumsal değerler sık sık kendini bireysel niteliklerin bilinç ve bilinçdışı işlevleri üzerine inşa eder. Toplumsal değerler de bireyin bilinç ve daha çok bilinçdışı nüveleri ile beslenir. Kanakis Leledakis (2000, s. 209) Toplum ve Bilinçdışı adlı eserinde psişenin hem bilinç düzeyinde hem de bilinçdışı düzeyinde kullanıldığı temsillerin simgesel olduğunu öne sürer. İnsan-toplum özdeşliğinde bireysel bilinç ve bilinçdışı etkin rol oynar. O bakımdandır ki bilinçaltı nüveleri toplumsal simgeleri sürekli

güncellemek zorunda bırakır. İnsanın düşünsel anlamda eylemleri çoğaldıkça simgesel değerlerde kendini yenileyerek günceller. Böylelikle insan ile toplumsal normların bir aradalığı sağlanmış olur.

Eserin başında, Çuluk Kağan'ın öl(dürül)mesi üzerine kardeşi BaġaturŞad'ın tahta geçerek ağabeyinin eşi ile evlenmesi dramatik aksiyonun şekillenmesinde hemen devreye sokulur. Bir diyalog sırasında yazılı olmayan kurallar şu şekilde verilir; “Benim işittiğime göre Türk türesince ağa ölünce onun evdeşini ini alır diye evlenmiş.” (s. 35) Görüldüğü gibi anlatıda törenin yazılı olmayan değerler sistemine dikkat çekilir. Töre ile ayakta duran ve yaşamın aydınlık yüzünü görüp ileriye atılmı yapacak olan Göktürlere anlatı içerisinde onun toplum içerisindeki harman edici özelliğine dikkat çekilir. Türk töresinde ölen kağanın eşi, kağanın kardeşiyle evlenir ve soyun devamı sağlanırken aynı zamanda ölen kağanın eşine saygı gösterilir. Anlatının dramatize edilmesinde, yine diyaloga cevaben “-Türk türesince kağanı ağulayan cezasız bırakılır mı?” (s. 35) gibi bir sorunun sorulması entrik kurgunun şekillenmesinde son derece önemlidir. Görülüyor ki kağanı öldüren eşi dahi olsa cezası ölümdür. Nitekim Türk düşün sisteminde kendini kut ile gösteren bu öz, soyun devamını ve Tanrısal bir nosyon olarak sunulur. Zira kutun kaybolması, ya da kuta sahip olan kağanın öldürülmesi aynı zamanda Göktürkleri başsız bırakacak ve eylemlerini ortak bir ölküye çevirmekten alıkoyacaktır.

Anlatıda, Göktürklerin yaşamına ait belli düşünce kalıpları töre ile sunulur. Öyle ki anlatıda “Türk türesince konuk kutlu olduğı için (..)” (s. 40) misafir gelen düşman bile olsa oyunlar sırasında ilk oku töre gereğı onun atması gerekmektedir. Türklerde misafire gösterilen önem, yazılı olmayan kurallar ile belirlenmiş ve toplumun buna uyum sağlaması beklenmiştir. Anlatıda Çin’li olduğı için otağı bile sokulmaması gerektiğini düşünenler bile töre karşısında seslerini çıkaramaz.

Eserde töre, toplum yapısının şekillenmesinde de son derece öneme sahiptir. Zira mikro kozmik düzende ev/aile eserde ölkü değerler sınıfında yer alır. Böylelikle evin/ailenin kutsallığı korunup kollanır. Onun içindir ki “Türk türesi gereğı evli bir kadına ilişmek ölüm ile biter.” (s. 60) Toplumsal değerler normlarını oluşturan töre ile evin ve ailenin nitelikleri sağlama alınmıştır.

Anlatıda yer yer töreye sadakatle bağı olan kişilerin de değıştikleri anlatılır. Bunun için anlatıda sık sık Kür Şad ile törenin öneminin üzerinde durulur. “Türk türesi yabana atılmaz.” (s.62) Yazar Kür Şad’ı konuşturarak toplum yapısının harcı konumundaki töre üzerine eserde sıklıkla okuyucuyu da düşündürür. Bunun içindir ki anlatıda evli bir kadına ilişen kişinin kellesi uçurulur.

Törenin toplumun bütün kesimini kapsayıcı değerleri insan ayırmadan hükümlerini icra eder. O, kağan, binbaşı, yüzbaşı, er ve at uşağı ayırmadan herkesi toplumun var olabilmesi için gözünü kırpmadan feda eder. Zira “türe önünde budun düşünülmez” (s. 73). Her milletin kendini var eden değerleri sistematik hale getirerek onlardan yazılı olmayan bir değerler dizgesi yaratması hemen hemen bütün uluslarda rastlamak mümkündür. Türkler için kutsal olan bir durum başka milletler için kutsal olmayabilir. Onun içindir ki Durkheim’ın “toplumsal olgular”ını (Cohen, 1999, s. 79) temsil eden “Türk türesi Türkler için yapılmıştır” (s. 62). Bu söylem üzerine anlatının ana matrisini ve değerler dizgesini oluşturan töre/kanun dramatik aksiyonu sağlayan değerleri ölkü değer bazında sembolize eder. Çinlilerin Türk töresini anlamaması eserde trajik bir şekilde verilir. Göktürk Kağanı’nın eşi olan Çinli prensesin kardeşi olan Şen-king’in birkaç yıldır Ötüken’de yaşamasına rağmen Türk töresine akıl sır erdiremez. Onun bu durumu anlatıda şöyle sunulur; “Daha Türk Türesini öğrenememiş. Çin aklı...” (s. 111) Şen-king’in durumunun alaycı bir üslupta verilmesi anlatıdaki değerler kombinasyonunun tutarlı olmasının bir sonucudur diyebiliriz.

Töre, anlatıda yazılmamış değerler sistemine sinmiş tanrısal bir nüve olarak görülür. Ontik anlamda kendini yaşatan “toplumsal olguları” temsil eden bu yoğun nüve, kendini en çok bireysel bilinç düzeyinde gösterir. Anlatıda Yamtar’ın Hristiyan papaz ile yaptığı konuşma bireysel bilincin yayılım alanlarını açması bakımından son derece önemlidir; “Bana bak koca papaz! Türk Tanrısı, Türk Türesine aykırı iş yapmaz” (s. 136). Görüldüğü gibi anlatıda Türk töresi ve Türk tanrısından bahsedilir. Kolektif şuurun öne sürümü olan bu düşünceler binyıllardır birikmiş insan düşün sisteminin bir sonucudur. Öyle ki yazar anlatının sonunda yaşanan esaretin töreden uzaklaşmak ile geldiğı anlatılır. O bakımdan anlatıcı, Türklerin yaşama yüzü olan bozkurt sembolüne ölümü ulayarak anlatıdaki derin açmaz ve çıkmazları gösterir.

9.3. Mit Motoriği ve Arketipsel Simgeler

“Bozkurtların Ölümü” adlı romanda derinlemesine tinsel varlık ve bu varlığın ruhunu konumlandırarak oturma mekânları anlatılır. Eserde Göktürkler ile başlayan bu silsile kültürün katlanarak büyümesiyle bütün Türkleri kapsadığını söyleyebiliriz. Anlatıda Kür Şad nezdinde bireysel hafıza kolektif şuura ulanır. “Ortak kimlik, söz konusu bireylerin özdeşleşmeleriyle ilgili bir konudur. Kendi başına bir ortak kimlikten bahsedilemez. Kendini bu kimlikte tanımlayan bireylerin varlığı ölçüsünde var olur. Grup üyelerinin bilincindeki canlılığı ölçüsünde ve onların düşüncesi ya da eylemini etkilediği ölçüde güçlü ya da zayıftır” (Assmann, 2001, s. 133). Anlatıda kırk çerisinin eylemlerini etkilediği Kür Şad’ın başını çektiği ihtilal ile anlatı başkışisi güçlü bir imaj ile karşımıza çıkar.

Kür Şad’ın roman kahramanları içerisinde ayıran bir diğer nokta ise ihtilali yapmayı kendi çıkarı için değil esir Göktürkleri kurtarmak için yaptığının altı çizilir. Nitekim bu yönüyle anlatıda devlet muhayyel olarak tasavvur edilir, hep vardır ve oradadır. Anlatıda önemli olan devletin varlığı ve birliğidir. Kişilerin ve olayların tek boyutlu ve genişlemez olması devlet fikrinin zihinlerde yer etmesini sağlar. Yazar devlet imajı ile insana tarihselliğini hatırlatır ve insanın evrende yitip gitmesinin önüne geçmiş olarak insanı farkındalığını kavramaya davet edecektir. Farkındalığa ulaşan bilinç ontolojik anlamda kendini güvende hissedecektir.

Anlatının ana matrisini oluşturan kültürel bellek kodları eserin yazıldığı tarihten 1300 sene öncesine tekabül eder. Modern çağda konuşan Tonyukuk, arkadaşlarına anlatmak istediği duygu ve düşünceleri tarihi bir zemine oturtularak kurgular. Nitekim görülen eyleyen kişilerden çok, orta düzeyde kavramsal ve derin manada ise simgesel değerlerin yoğunlukta olduğu eseri simgesel bazda değerlendirmenin eserin içerisindeki kodların daha doğru anlaşılacağı kanaatindeyiz.

“Bozkurtların Ölümü” adlı anlatı mitik geçmiş ile şimdiyi birbirine bağlayan ilişkiler yumağının görüngüsüdür. Zamansızlığın ezeli ve ebedi şimdi’sini temsil eden değerler dizgesini mitik düşüncenin harman olduğu bir mizacın arkasından anlatan yazar, geçmiş, şimdi ve gelecek üçlemesinde Türk düşün sistemini belli kalıplar çerçevesinde anlatmaya çalışır. Böylelikle, mitin yoğunluğu işleviyle karşımıza çıkan arketipsel imgelerin başında, Göktürklerin “kurt başlı sancağı”nı ve “toplan borusu”nu sayabiliriz.

Kurt başlı sancak: Anlatıların var olma sebebiyle eşdüşlemlenilen kurt motifi Türklerin yaşama karşı duruşu, anlam arayışı ve simgeleştirdiği ortak bilinçdışının sembolü olarak yansır. Varlık ile özü arasında sıkışan insan soyu kendini konumlandıracağı evrende varlığının yapı taşlarını belirleyerek onları sembolik anlamda “değer”e (Barthes, 1993, s. 49) dönüştürmüş olur. Böylelikle kurt başlı sancak, Göktürkler/ Türkler için ölümün pençesinden yaşama doğru akma imler. Tutsak düştüğü Çin’de kendini var eden değerleri mitin hatırlatıcı işleviyle ön plana çıkararak yaratıcı, sözünü emanet ettiği (Aktaş, 1991, s. 134) Tulu Han’ın lalası anlatıda bu sembolik değerlerin önemini ve değerini açıklar;

-Çerin burada tutsak olmuş, seni bekliyor. Pusatların çin depolarında. Ülkende de Sırtarduşlar oturuyor. Bir gün bunların hepsi kurt başlı sancağın gölgesinde birleşecektir.

-Biz o günü göremeyeceğiz.

-Oğullarınız görür. Oğullarınız görmezse torunlarınız görür. (s. 193)

Görüldüğü gibi anlatıdaki işleviyle kurt başlı sancak birleştirici ve bütünleştirici bir güç olarak karşımıza çıkar. Kişiden ziyade toplumsal bazda yoğunluğu bir işleve sahip olan bu simge, hayat ile memmat arasında gezinen insan soyunu belli bir amaca yöneliklik içerisinde kavratacak ve onda kolektif şuuraltının mitik simgesini açığa çıkaracaktır. Anlatı kişileri en zor zamanlarında dahi bu dünyadaki varlıklarının sembolü olan mitik motifi yaşatıcı değer olarak görür ve onun etrafında birleşerek geleceğe akmaya çalışırlar.

Toplan borusu ise, anlatıdaki işleviyle birliğin ve toplanmanın sembolü olan diğer bir önemli değer objesidir. Toplan borusu, dağınıklığın karşısında durarak tematik güçleri ülkü değerler bazında temsil eden biraradalığın sembolüdür. Nitekim anlatıda bir arada olan Göktürkler hemen hemen yenilmeleri imkânsız gibidir. Böylelikle kurt başlı sancak gibi birliğe, bütünlüğe ve diriliğe göndermede bulunan bu obje, yazarın romandaki varlık sebebini bir araya getiren harç görevi görmektedir.

Göktürkler herhangi bir aksi durumda ya da savaşın en zor zamanlarında toplan borusunun sesiyle toplanır, düzen alır ve yeniden harekete geçer. Böylelikle Göktürkler ölümün kesinleyen eşliğinden

yaşamın sonsuz dinginliğine akar. O bakımdan toplan borusu mitik düşüncenin hâkim olduğu değerler silsilesinin simgeleşmiş halidir.

10. Dil ve Üslup Endişesi

Ceval Kaya (2013) roman(lar) hakkında “Bozkurtlar’ın temiz ve sade bir dili vardır. Orta öğrenim öğrencileri bile sıkıntısız anlayabilirler. Üslup akıcıdır. Romanda kısa cümleli, bol konuşmalı, harekete dayalı cümlelerin bolca kullanıldığı bir yapı mevcuttur” (s. 1290) görüşünde bulunur. Atsız, roman(lar)ında sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanmasının geniş kitlelerin -bilhassa çocukların- okuması için son derece önemlidir. Ayrıca yazar, eserinde kahramanları fiziksel yönden tanımlayacak sıfatlarla tanıtır. Zaten bir ülkü etrafında şekillenen anlatıda kahramanların bu yönü eseri etkin bir hareket eylemine iterek olayların daha inandırıcı olması misyonunun bir parçasıdır diyebiliriz.

Atsız’un “Bozkurtların Ölümü” adlı anlatıda belirlediği diyaloglarla bütünleşik basit ve yer yer öz Türkçe kelimeler seçmesi, roman kahramanlarını durum, duygu ve düşüncelerine göre konuşturan Atsız bu özelliğiyle romanın inandırıcılığını arttırmaktadır.

Doğrusu bu tarz anlatım Atsız’ın anlatısını üslup açısından tutarlı kılar. Nitekim karakterler ile diyalogları tam bir uyum içerisindedir. Örneğin, Yamtar, “çok güçlü, fiziksel gücü bu kadar gelişmişken, akli zihni yetileri o kadar gelişkin değil. Ama “aptal” denecek derecede de az gelişmiş olduğu söylenemez” (Belge, 2009, s. 211). Atsız da anlatı karakterlerinin bu durumlarına göre genellikle diyalog yöntemiyle onların temsil ettiği değerleri ve yaşayış, düşünüş biçimlerini rollerine uygun olarak verir.

Şerif Aktaş (2007, s. 51), üslup ferdidir, kaynağını yazarın mizacından ve tecrübesinden alır derken üslubu, yazarın içerisinde yetiştiği kolektif karakterli kültür üzerine temellendirir. Bilindiği gibi, Atsız’ın Türkoloji, dil, edebiyat ve özellikle tarih konulu çalışmaları bulunmaktadır. Bu deneyimlerinin de izlerini sürebileceğimiz anlatıya aktarılması O’nu üslup açısından son derece tutarlı ve etkin kılar.

Göktürkler devrini anlattığı için yer yer eski sözcüklere de yer veren Atsız’ın kahramanları bu diyaloglarla evrendeki yerini kesinler. Anlatıda seçilen isimler ile karakterlerin yaptıkları işlerde bir tutarlılık görülmektedir. Örneğin, Böğü Alp, büyü kelimesinin varyantı olarak karşımıza çıkar. Böğü Alp’in, Kırac Ata’nın yanına geleceğini okumasını için gitmesi isim ile içerik arasında derin nedensellik bağları kurar. Bir başka örneğimizde anlatıda savaşçı kadın tipini temsil eden Almıla’dır. Büyük ihtimalle Atsız, Almıla ismini DivanüLügati’t-Türk’den almıştır. Ancak kelimenin orijinal okunuşunun Alımla olduğunu görülmektedir. Divanü Lügati’t-Türk’de de yanlış okunan bu isim Atsız’ın romanına Almıla olarak geçer. Alımla, kırmızı yanaklı anlamına gelir. Böylelikle romandaki Almıla’nın da güzelliğinin de vurgulandığı anlatıda isim ile içeriği arasında sağlamlığı gösterir. Türkiye Türkçesindeki elma sözünün de bu kelimeden türediğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Atsız’ın “Bozkurtların Ölümü” adlı eseri, bireysel varoluşu kolektif farkındalık ile bütünleyerek farklı zaman ve mekânlardaki Göktürkleri/Türkleri aydınlık bir bilinç etrafında birleştirmeyi amaç edinir. Tarihsel zemini kurgusal metne uyarlayan Atsız, tutsaklık ve esaretin Göktürkler üzerindeki yıkıcı etkisini kurgusal düzlemde ortaya koyduğu karakterler etrafında bir yeniden doğuş miti yaratır. Bu bakımdan geçmişin kurucu değerlerinden hareketle şimdi üzerindeki farkındalığın artırılması Atsız’ın ana hedeflerindedir. Anlatıdaki kişilerin hemen hepsi belli bir misyon etrafında şekillenen vaka birimcikleri içerisinde, en saf şekilde tek bir fikrin veya niteliğin sembolü olan düz karakter (flat character) şeklinde sunulur. Başkişi Kür Şad ve diğer karakterlerde anlatının kurgusu içerisinde belli bir fikrin/ülkünün sembolü konumundadır. Anlatıda Kür Şad’ın görüntüsünde sunulan baş kaldırı kavramı bireysel olmaktan öte bir milletin bağımsızlığını yeniden doğuş miti bağlamında harekete geçirme düşüncesini barındırır.

“Bozkurtların Ölümü” anlatısında töre, yazılmamış değerler sistemine sinmiş tanrısal bir nüve olarak görülür. Ontik anlamda kendini yaşatan “toplumsal olguları” temsil eden bu yoğun nüve, kendini en çok bireysel bilinç düzeyinde gösterir. Töre; geçmişin değerlerini, gelenekleri ve toplumsal normları vurgularken, aynı zamanda Türk milletinin öz kimliğini koruma çabasını da simgeler. Bu bağlamda,

töre, bir toplumun kimlik arayışının yanı sıra, bireylerin kendilik mücadelesinin de yapı taşını oluşturur. "Bozkurtların Ölümü," genel Türk tarihinin yalnızca bir roman olmanın ötesinde, Türk milletinin tarihsel ve kültürel kimliğini derinlemesine irdeleyen bir eser olarak öne çıkar. Roman, baş kaldırma teması etrafında şekillenen güçlü bir anlatı sunarak, Türk milletinin tarihsel süreçte karşılaştığı zorluklara ve bu zorluklar karşısında gösterdiği direnişe ışık tutar.

Sonuç olarak Atsız'ın Bozkurtların Ölümü anlatısı yaratılan karakterlerin görüntüsünde oluşturulan arketipsel imgelerle kolektif bilincin canlandırılmasını amaç edinmiştir. Bu bakımdan anlatının romantik ve realist düzlemde oluşturulan kurgusunun temelinde tarih bilincinin oluşumu vardır. Nitekim bu tarih bilinci anlatıda yaşamın aydınlık yüzünü temsil eden Tanrısal bir olgu olarak sunulan töre kavramıyla sunulmuştur. Törenin korunması ve geleceğe aktarılması noktasında şimdi ve gelecek üzerindeki farkındalığın arttırılması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Akçağ Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2007). *Edebiyatta üslup ve problemleri*. Akçağ Yayınları.
- Atsız, H. N. (2011). *Bozkurtlar*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası* (A. Derman, Çev.). Kesit Yayınları.
- Belge, M. (2009). *Genesis "büyük ulusal anlatı" ve Türklerin kökeni*. İletişim Yayınları.
- Bourneur, R. & Quellet, R. (1989). *Roman dünyası ve incelemesi* (H. Gümüş, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cohen, A. P. (1999). *Topluluğun simgesel kuruluşu* (M. Küçük Çev.). Dost Kitapevi.
- Forster, E. M. (2001). *Roman sanatı* (Ü. Aytur Çev.). Adam Yayınları.
- Kaya, C. (2006, 14-19 Kasım). *Türk dünyasının ortak değeri olarak Atsız'ın Bozkurtlar romanı* [Bildiri Sunumu]. Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Dil Bilimi Forumu, Bişkek.
- Korkmaz, R. (1997). *Sabahattin Ali / insan ve eser*. Yapı Kredi Yayınları.
- Korkmaz, R. (2002). Romanda dramatik aksiyonu sağlayan değerlerin görüntü seviyeleri üzerine bazı öneriler. N. Demir & F. Turan (Edt.), *Scholarly depth and accuracy-Lars Johanson armağanı* (s. 271-282). Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2007). Romanda mekânın poetiği. A. Külahlıoğlu İslam ve S. Eker (Edt.), *Edebiyat ve dil yazıları Mustafa İsen'e armağan* (s. 399-415). Grafiker Yayınları.
- Leledakis, K. (2000). *Toplum ve bilinçdişi* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Ricceur, P. (2005). *Zaman ve anlatı: iki (tarih ve anlatı)* (M. Rifat, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Roland, B. (2003). *Göstergebilimsel serüven* (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Tural, S. (1991). *Zamânın elinden tutmak*. Ecdâd Yayım-Pazarlama.

Propaganda Unsurları ve İdeolojik Arka Plan Bağlamında Şah İsmail'in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of Shah Ismail's Poems in the Context of Propaganda Elements and Ideological Background

Gökhan ABANOZ¹

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author: Gökhan Abanoz (Dr. Öğr. Üyesi), Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler, Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Amasya, Türkiye
E-posta: gkhnabnz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8173-6559

Başvuru/Submitted: 23 Ekim 2024
Kabul/Accepted: 4 Aralık 2024

Atıf/Citation: Abanoz, G. (2024). Propaganda unsurları ve ideolojik arka plan bağlamında Şah İsmail'in şiirleri üzerine bir inceleme. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 23-33.

ÖZ

Şah İsmail, Türk siyasi ve dini tarihi açısından kırılma noktalarından biri olan ve etkilerini her dönemde hissettirerek günümüze kadar gelen Alevi-Sünni itilafının taraflarından biridir. İçerisinde kendi dini doktrinine ait unsurları da barındıran ve döneminin Azerbaycan Türkçesinin en güzel dil örneklerini veren Hatayi Divanını yazan ünlü bir şair olan Şah İsmail, siyasi, dini ve edebi olarak üç farklı misyonu tek bir kişilikte birleştirmiş ender Türk hükümdarlarından birisidir. O, 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kurucusu olarak, heterodoks Türkmen sufiliği ile 12 İmam Şiiliğinin bir sentezi olan Kızılbaşlığın önde gelen temsilcisi olmuştur. Bu çalışmada, Şah İsmail'in şiirlerindeki propaganda unsurlarını ve ideolojik arka planını incelenmektedir. Ayrıca çalışma, Şah İsmail'in hem bir hükümdar hem de Hatayi mahlasıyla tanınan bir şair olarak, şiirlerini nasıl propaganda aracı olarak kullandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Şah İsmail'in şiirlerinde Şiilik öğretileri, Alevi-Bektaşî inancına ait mesajlar ve Türkmen topluluklarına hitap eden unsurlar dikkat çekmektedir. Keza, şiirlerindeki dilin arı Türkçe olması, hedef kitlesi olan Türkmen halkına doğrudan hitap etmesini sağlamış ve ona geniş bir taraftar kitlesi kazandırmıştır. Şah İsmail'in şiirlerinde Araplara ve Farslara karşı Türkmenlerin üstünlüğü sıkça vurgulanmakta olup, bu durum Türkmenleri motive etme amacını yansıtmaktadır. Son tahlilde, Şah İsmail'in şiirlerinin hem edebi ve kültürel bir eser hem de politik bir araç olarak etkili bir işleve sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail'in şiirleri, propaganda unsurları, ideolojik arka plan, heterodoks, Türkmen.

ABSTRACT

Shah Ismail who is someone of the parties to Alevi-Sünni discrimination that is one of breaking points according to the history of Turkish political and religious and have been coming by feeling its effects in every period until today. Shah Ismail, a famous poet who also wrote the Hatayi Divan, which includes elements of his own religious doctrine and presents the finest examples of the Azerbaijani Turkish of his time, is one of the rare Turkish rulers who combined three different missions-political, religious, and Literary-into a single personality. Additionally, as the founder of the Safavid Empire in the

16th century, he became a prominent representative of Kizilbashism, a synthesis of heterodox Turkmen Sufism and Twelver Shi'ism. This study examines the propaganda elements and ideological background in Shah Ismail's poems. Additionally, the study aims to reveal how Shah Ismail, both as a ruler and a poet known by the pen name Hatayi, employed his poetry as a tool for propaganda. Turkish of his time, is one of the rare Turkish rulers who combined three different missions-political, religious, and Literary-into a single personality. Additionally, as the founder of the Safavid Empire in the 16th century, he became a prominent representative of Kizilbashism, a synthesis of heterodox Turkmen Sufism and Twelver Shi'ism. This study examines the propaganda elements and ideological background in Shah Ismail's poems. Additionally, the study aims to reveal how Shah Ismail, both as a ruler and a poet known by the pen name Hatayi, employed his poetry as a tool for propaganda. According to the findings of the study, Shah Ismail's poems prominently feature Shiite teachings, messages reflecting the Alevi-Bektashi faith, and elements appealing to the Turkmen communities. Moreover, the use of pure Turkish in his poems enabled Shah Ismail to directly address his target audience, the Turkmen people, which helped him gain a large following. In his poems, the superiority of the Turkmen over the Arabs and Persians is frequently emphasized, reflecting his aim to motivate the Turkmen. In conclusion, it has been observed that Shah Ismail's poems have an effective function both as a literary and cultural work and as a political tool.

Key works: Poems of Shah İsmail, propaganda elements, ideological background, heterodox, Turkman

Giriş

Türk tarihinin önemli figürlerinden biri olarak Şah İsmail kendi dönemi ve sonrasında gerek siyasi gerekse kültürel açıdan derin izler bırakan bir şahsiyettir. Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail, Türkmen kökenli bir hükümdar olarak 16. yüzyılda İran coğrafyasında büyük bir siyasi güç inşa etmiştir. Onun, Şii inancını devletin resmi dini haline getirmesi, bölgenin sosyo-politik yapısında kalıcı değişikliklere neden olmuştur. Şah İsmail'in hükümdarlık yılları 1524 yılında sona ermiş olsa da edebi kimliği ve özellikle 'Hatayi' mahlasıyla yazdığı şiirler, Anadolu'daki Alevi-Bektaşî toplulukları üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Onun Alevi inanç ve pratiklerini yansıtan ve mistik öğeler taşıyan şiirleri, bu toplulukların inanç dünyasında önemli bir yer edinmiş ve dini, kültürel kimliklerinin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Şiirlerindeki dini temalar ve tasavvufi derinlik sayesinde Şah İsmail'in şahsiyeti bir hükümdar olmanın ötesine geçerek bir pir ve manevi önder kimliğine bürünmüştür. Bu da onun başta Anadolu'daki Alevi-Bektaşî Türkmenler olmak üzere bölgede çeşitli topluluklar arasında halen daha saygın bir yer edinmesinin zeminini hazırlamıştır. Geniş bir coğrafyada büyük bir taraftar kitlesine sahip ve dönemin dini hayatında çok önemli bir yeri olan Erdebil'deki Safevi Tarikatı şeyhi olan Şah İsmail, Türkmen boylarının da desteğini alarak bu tarikatı devlete dönüştürmüştür. Ayrıca bu çok yönlü kişilik, 16. yüzyıl Azeri Türkçesinin en güzel yazılı edebiyat örneklerini vermiş büyük bir şair ve Hatayi divanının da sahibidir. Şah İsmail günümüz Alevi-Bektaşî kültüründe "Yemini, Virani, Kul Himmet, Nesimi, Pir Sultan, Fuzuli" ile yedi ulu ozandan biri olarak kabul edilmektedir (Keleş, 2017, s. 58).

Şah İsmail'in şeyhlik postuna oturduğu Safevi tarikatı, başlangıçta Sünni bir sûfi cereyanı olarak ortaya çıkmasına karşın tarihi gelişim sürecinde siyasal eksene kaymıştır. Keza bu tarikatın bir diğer özelliği, hedef aldığı kitleler ve iktidara taşınması sürecinde Safevi şeyhlerine en büyük desteği veren etnik ve kültürel unsur göz önünde bulundurulduğunda bir Türkmen hareketi olmasıdır. Bu bakımdan Şah İsmail döneminde ilgili hedef kitlenin desteğiyle iktidara taşınan bu hareketin, öncelikle bir Türkmen başarısı olduğu söylenebilir. Türkmenlerin ruhuna yepyeni bir dinamizm kazandırarak iktidara taşıyan Şah İsmail de hükümdarlığı döneminde İran'da Türkmen unsurunu yeniden ihya etmiştir. İktidara geldiğinde Türkçeyi İran'da resmi dil ilan eden Şah İsmail, müritlerine hitaben yazdığı ve nefes olarak adlandırılan şiirlerini Türkçe kaleme almıştır. Ayrıca Türkmenleri devlet kademelerinde önemli görevlere getirmiş, devletin merkez ve taşra teşkilatlarında Türkmen kabilelerinden kişilere görev vermiştir. Ana dili olan Türkçe ile şiirler yazması ve Türkçe divan sahibi bir şair olması, onu çağdaşlarından farklı bir konuma yerleştirmiştir (Baylan, 2022, s. 115-117). Ayrıca Sufi kimliğiyle tanınan Şah İsmail, Ehl-i Beyt sevgisi ve muhabbetiyle yoğrulmuş bir şahsiyettir. Bu derin bağlılığın en belirgin göstergesi ise Hatâyî mahlasıyla kaleme aldığı ve divanında toplanan şiirleridir. Şiirlerinde Ehl-i Beyt'e duyduğu sevgi ve muhabbet, neredeyse her satırda kendini göstermektedir (Deniz, 2023, s. 759). Bu bakımdan Şah İsmail'in şiirleri Safevi hareketinin hedef aldığı kitleye dönük bir propaganda unsuru olması ve onun ideolojik arka planının anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

Buradan da anlaşılacağı üzere Şah İsmail'in bir hükümdar olarak yalnızca siyasi yönüyle değil; aynı zamanda şair kimliğiyle kültürel ve ideolojik bir figür olarak da ön plana çıkmaktadır. İlgili alan

yazın incelendiğinde Şah İsmail siyasi, askeri ve edebi yönüyle ilgili birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Buna karşılık onun divanındaki şiirlerinde kullandığı dilin bir propaganda unsuru ve şiirlerinin de ideolojik arka planı bağlamında ele alındığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Literatürde bu konu ile ilgili yegâne çalışma olan Aslan (2018, s. 119) Şah İsmail'in şiirlerindeki propaganda niteliğine dair unsurları Şii-Sünni bağlamı içinde ele almıştır. Bu çalışmada ise Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı Türkçe'nin kitlelere ulaşmadaki işlevsel yönü, şiirlerinin siyasi ve dini propaganda aracı olarak kullanımını incelenmiştir. Ayrıca, bu şiirlerden hareketle Şah İsmail'in ideolojik arka planına dair bazı tespitler yapılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda çalışmada, Şah İsmail'in Hatâyî mahlasıyla yazdığı şiirler üzerinden onun ideolojik arka planı incelenmiştir. Şah İsmail'in şiirlerindeki sıkça vurgulanan dini ve siyasi temalar, özellikle Alevi-Bektaşî inancına yönelik mesajlar ve şiirlerini yazdığı Türkçe üzerinden Türkmen unsuruyla kurduğu bağ, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışma, Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı Türkçeyi bir propaganda aracı olarak nasıl etkin bir şekilde kullandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan çalışma, alan yazında ilgili konulardaki boşluğun doldurulmasına sunacağı katkı ve tarihsel bağlam ile edebiyatın ilişkisini irdelemesi bakımından önem taşımaktadır.

1. Şah İsmail Öncesi, Şeyh Cüneyd ve Haydar Döneminde Safeviler

Safevi tarikatı Kur'an-ı Kerim ve 14 masumun Sünneti'ni içeren sakaleyn doktrini olarak bilinen ilahi öğretilerinden ilham alan Şeyh Seyyid Safiyyüddin tarafından kurulmuştur (Safavi, 2018, s. 5). Safiyyüddin öldüğünde oğlu ve halefi olarak tarikatın başına geçen Sadrettin Musa tarikat siyasi nüfusunu artırmaya başlamıştır. Hoca Ali ve Şeyh İbrahim dönemlerinde ise etki alanını genişleten tarikat, Azerbaycan'ın dışında Anadolu ve Suriye coğrafyasında kendi davasının propagandasını sevk eden dini bir hareket haline gelmiştir (Öngören, 2008, s. 460-461).

1447 yılında tarikatın başına geçen ve dini otoriteye sahip olmanın yanında maddi saltanat gücünü de arayan Şeyh Cüneyd döneminde Safevi hareketi, yeni bir döneme girmiştir (Eravcı, 2002, s. 883). Onun döneminde Safevi tarikatı Avrupa'daki Teton Şövalyeleri ve Filistin'deki Tapınakçılar tarzında bir tarikat devleti haline dönüşmüştür (Kütükoğlu, 1993, s. 2). Şeyh Cüneyd, dedesi Ali döneminde açıkça bir Şii mahiyete bürünmüş olan tarikatı istediği gibi değiştirmek ve genişletmekle kalmamış, mensuplarının ve müritlerinin son derece artmasıyla Erdebil'in ordugâh haline gelmesinden de aldığı cesaretle kendini siyasal hâkimiyet düşüncesine de kaptırmıştı. Bu durum o zaman İran ve Azerbaycan'da hüküm süren ve kendisi de koyu bir Şii olan Cihanşah'ı bile endişeye düşürmüştü. Cihanşah, Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'e bir mektup yazarak onun Erdebil'den çıkarılmasını istemiştir. Cihanşah'ın bu konudaki ardı arkası kesilmeyen emirler yollaması sonucunda Şeyh Cüneyd yanına en sadık müritlerini alarak Erdebil'den ayrılmıştır (Hinz 1992, s. 15-16).

Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd burada Osmanlı padişahı Sultan II. Murada hediyeler göndererek kendisine ibadet edebilmesi için Kurtbeli mevkiinde oturmasına müsaade verilmesini talep etmesine karşılık Cüneyd'in siyasi maksatları olduğu bilindiğinden bu teklifi reddedilmiştir. Bunun üzerine Konya'ya Karamanoğulları topraklarına geçen Şeyh Cüneyd'in burada kendisini kabul eden Sünni mezhebine bağlı Şeyh Abdüllatif ile girdiği bir münakaşada dini itikatlarının mahiyeti gün yüzüne çıktığı için fazla tutunamamış ve bu münakaşadan sonra Şeyh Cüneyd, Konya'dan ayrılarak taraftar edinmek amacıyla Toros Dağları'na Varsaklı Türkmenleri arasına gitmiştir. Fakat bu sefer de Şeyh Abdüllatif'in kendisini şikâyet ettiği Sünni Karamanoğlu İbrahim Bey'in takibine uğrayarak bu tehditte Suriye'ye, Memluk Devleti topraklarına iltica etmekle kurtulabilmiştir. İskenderun körfezinde Cebel Arus denilen bir dağda Haçlılardan kalma bir hisar kiralayan Cüneyd, burayı tekke haline dönüştürerek öğretilerini yaymak için faaliyetlere başlamıştır. Bu süreçte Suriye, Osmanlı ülkesi ve Irak'tan birçok müridi gelerek kendisine katılmıştır. Ancak Halep'teki Mevlevî şeyhlerinin kendisini Memluk Sultan'ı Çakmak'a şikâyet etmesi üzerine, Halep valisi, Cüneyd'in üzerine yürüyerek onu bozguna uğratmıştır. Talihinin yardımıyla bu tehlikeyi atlatan Şeyh Cüneyd Orta Karadeniz'deki selameti Canik bölgesine gitmekle bulmuştur (Hinz, 1992, s. 17-19).

Şeyh Cüneyd'in Canik'te bulunduğu sıralarda o zamana kadar izlediği stratejisini değiştirerek gaza hareketi yoluna gittiği görülmektedir. Bu maksatla bölgedeki tek gayrimüslim topluluk olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nu hedef almıştır. Bu saldırısı Trabzon Rumlarını bayağı bir endişeye düşürdüyse de Osmanlı baskısı gelince geri çekilmek zorunda kalarak Uzun Hasan'a sığınmak zorunda

kalmıştır. Esasında Cüneyd'in bu saldırıdaki maksadı gücünün neye yettiğini görmek ve müritlerine heyecan kazandırmaktı. Fakat henüz yeteri kadar güçlü olmadığı anlaşıncaya bu düşüncelerine belli bir süre ara vermek zorunda kalmıştır. Cüneyd'in Diyarbakır'da bulunduğu sırada Türkmenler ile irtibatı devam etmiş ve Avşar, Musullu, Döğer, Harbendeli, İnallu, Karamanlu gibi cemaatler üzerinde tesirli olmuştur (Gündüz, 2010, s. 27).

Yine burada Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begümle yaptığı evlilik onun itibarını artırarak daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır. Karakoyunlu Cihanşah'ın Uzun Hasan tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Erdebil'e dönen Cüneyd, müritlerini toplayarak cihat maksadıyla Kafkaslara o dönemde henüz Müslüman olmamış Çerkezler üzerine saldırıda bulunarak birçok ganimet elde etmiştir. Fakat bu durumdan oldukça rahatsız olan Şirvanşahlar hükümdarı Halil, 1460 yılında Cüneyd'in ikinci defa Çerkezler üzerine saldırmasına müsaade etmeyerek onu ve müritlerini yaptığı savaşta yenilgiye uğratarak Cüneyd'i öldürmüştür (Gündüz, 2010, s. 28).

Buna karşın Şeyh Cüneyd, Safevi tarikatını, çoğunluğunu Türkmen aşiretlerinin oluşturduğu heterodoks Şii bağlularının sadakatinden kuvvet alan potansiyel bir siyasal güç haline dönüştürmeyi başarmıştır. Ayrıca Kuzey Suriye ve Anadolu'daki birçok Türkmen kabilesinin desteğinin kazanması sayesinde tarikatını önemli bir siyasal ve askeri güç haline getiren Şeyh Cüneyd, ardında haleflerine tarikatın manevi liderliği, gayr-ı Müslimlerin yanı sıra dindaşlarına karşı da gaza yapmaya gönüllü gazi topluluğu ve Akkoyunlu hanedanıyla akrabalık bağı kurmuş güçlü bir pozisyon olarak üç büyük miras bırakmıştır (Allouche, 2000, s. 56-57).

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra yerini alan oğlu Şeyh Haydar, müritlerine on iki serpuşlu kırmızı renk Tacı Haydari denen bir kavuk giyme adetini kabul ettirerek babasının başlattığı hareketin adını Kızılbaşlık olarak netleştirmiştir (Cavanşir, 2006, s. 110), (Gölpınarlı, 1967, s. 789). O, siyasal maksatlarına ulaşabilmek için tekkesini bir silah deposu haline getirdi. Kaynaklar onun bir tüfek ustası olduğunu ve tarikatın başına geçtikten sonra günlerini ok, mızrak uçları, kılıç, kalkan ve zırh yapmakla geçirdiğini ve Anadolu'dan gelen müritlerini devamlı suretle yaptırdığı talimlerle savaşa hazırladığını kaydetmektedir (Hinz, 1992, s. 65). Şeyh Haydar da babası gibi Kafkasya'daki Çerkesler üzerine saldırarak bol ganimet ve köle ile Erdebil'e dönmüştür. Bu arada yeğeni Haydar'ın faaliyetlerinden rahatsız olan Uzun Hasan *Sağa sola asker sevk etmeden murad nedir? Dervişlikten niçin yüz çeviriyor* diyerek onu Tebriz'e çağırmıştır. Burada askeri faaliyetlerine son vermesi, aksi halde ülkesinden çıkarılacağı ve Anadolu'daki müritlerinin kendisini ziyaret etmesinin engelleneceği söylenerek bu hususta kendisine uyarıda bulunulmuştur. Fakat Uzun Hasan'ın ölümünden sonra ülkede ortaya çıkan kargaşadan istifade eden Haydar, yarım bıraktığı faaliyetlerine dönerek babasının intikamını almak ve yeni ülkeler elde etmek için Şirvanşahlar üzerine saldırmıştır. Fakat Akkoyunlu-Şirvanşah ittifakının yapılması sonucu meydana gelen muharebede mağlup olarak öldürülmüştür (Gündüz, 2010, s. 31-34).

2. Bir Hükümdar Olarak Şah İsmail'in İdeolojik Arka Planı

Şeyh Haydar'dan sonra tarikatın başına oğlu çocuk yaşta İsmail geçmiştir. Siyasi, edebi ve dini olarak temsil ettiği üç farklı misyonu usta bir şekilde tek bir kişilikte toplamayı başaran ve bunları kendi ideolojisinin amaçları doğrultusunda ustaca kullanan Şah İsmail'in ideolojik arka planını gözden geçirirsek, o zamana kadar bir Sünni başkenti olan Tebriz'e girişinin hemen arkasından 1501 yılının yaz mevsiminde Şiiliği resmi mezhep olarak ilan etmesine karşılık Şahın henüz Şiilik şeklinde anladığı şey, Şii teologların prensip ve içtihatlarından uzakta durmaktaydı. Bu durum onun şiirlerinin toplandığı divanında geliştirdiği yaklaşımlara bakıldığında anlaşılabilir. Burada, Şah İsmail'in Hz. Ali ve diğer on bir imamı kabul etmesinin yanı sıra, Ali'nin yeniden bedenleşmiş şekli ve Tanrı'nın açık bir tezahürü olarak Tanrı'nın insan formunda kendisini göstermesi (tecelli-hulül) ve tenasüh inancını vurguladığı görülmektedir (Roemer, 2006, s. 5).

Şah İsmail, Safevi tarikatının başına geçtikten sonra, hedef aldığı sosyal kitleyi inceleyerek onların isteklerini çözümlenmiştir. Divanında bahsettiği ve hülasasıyla Yezid'in düzenini yıkmak, kadim küfre iman etmek, kafirlerin hükümlerine son vermek ve 12 İmam'ın şeraitini uygulamak etrafında şekillenen düşünceleri bilinmektedir. Özellikle hece ile yazdığı "Görürüm düzen düzeni, Kırırım yoldan azanı, Yeni baştan bu düzeni, Bir kavim erkan eylerim." (Birdoğan, 1991, s. 131) dörtlüğü göz önünde bulundurulduğunda dünyaya yeni bir nizam vermek düşüncesinde olduğu rahatlıkla çıkarılabilecek olan Şah İsmail, bunun için kendisinde var olan azimli, coşkulu ve cesur kişiliğinin yanı sıra İslam tasavvufu

hususunda da gerekli bilgilere sahip birisiydi. Şahlık istidadının yanında şeyhlik yönünden de gerekli donanıma sahip olan Şah İsmail, Anadolu göçebe Türklüğünün nasıl bir İslam istediğini iyi sezinleyerek amaçlarına ulaşabilmek için bunu kendine araç edinmekten geri durmamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz 12 İmam Kербela Matem Kültü öğretisi ile hareketinin teorik safhasını oluşturup müritlerinin gözünde kendisine ilahi bir kutsiyet atfederek karizmatik bir liderliğe bürünen Şah İsmail, seyyidlik olgusu vasıtasıyla oluşturduğu dedelik müessesesiyle de esasında büyük bir idari ve içtimai teşkilat kurmuş oluyordu. Bu müessese, Safevi halifeleri vasıtasıyla başarıyla ifa edilen propaganda sayesinde Anadolu'da Osmanlı'nın dahi ulaşmakta zorlandığı en ücra beldelere kadar yayılarak Safevi tarikatının bu bölgelerde kuvvet ve otoritesinin artmasına katkı sağlıyordu. İşte bu dâhice siyaset ve teşkilatlanma sayesinde Şeyh Cüneyd döneminden beri yürütülen Safevi propagandası Anadolu'da Türkmenler arasında çok geniş bir taraftar kitlesine sahip olmuştur (Dalkesen, 1999, s. 44-45). Yine bunu yaparken kendisini Hz. Ali, Ehli-Beyt soyu ve onların davası ile ilişkilendiriyordu. Bu durum, onun "Gulām-ı ħanedān-ı Aħmedem hem, Alinun Ķanberinun Ķanberiyem, Ħasan şehrinde mesken tutdı gönlüm Ħüseynün hem kemine kemteriyem." (Şah İsmail, 2017, s. 239) şeklindeki dizesinden rahatlıkla çıkarılabilir. Şah İsmail'in hem Hz. Ali'ye, Hz. Hasan'a ve Hz. Hüseyin'e olan bağlılığını dile getirdiği hem de bu bağlılıkta kendini en aşağıda, hizmetkâr olarak gördüğü bu dizelerine Ehli Beyte karşı derin bir sevgi ve sadakat vurguladığı görülmektedir.

İdeolojik arka planının mahiyeti bu şekilde teşekkül eden Şah İsmail, asıl ihtilâli Anadolu'daki yerleşik yaşamın ve medrese İslam'ının dışında kalan konargöçer kabilelerin yaşadığı Anadolu'da çıkarmak istemekteydi (Emecen, 2010, s. 91). Anadolu'daki Türkmen dedeleri ve Anadolu'ya gönderdiği halifeler vasıtasıyla zaten altyapısını oluşturduğu bu iş için Şah İsmail'in elini rahatlatıcak diğer hamleler de bu dönemde Osmanlı idaresi tarafından vergi toplama amaçlı iskân, belirli bir düzen altına alma, tımar rejimini güçlendirme çabalarıyla yapılıyordu. Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih Sultan Mehmed'in başlattığı merkeziyetçi yönetimin bir gereği olarak yerleşik yaşama geçmeye zorlanan; lakin buna bütün gücüyle direndikleri için baskıya maruz kalıyorlardı. Ayrıca heterodoks bir İslami ideolojiyi kullanmaları dolayısıyla da Osmanlı yönetimince Rafizi deyimleriyle nitelenen yarı göçebe Türkmenler, onları bu baskılardan kurtaracak bir mehdi beklemeye başladılar. Bu kurtarıcı kendilerine öz dilleri ile seslenen Şah İsmail'den başkası olmayacaktı (Ocak, 1999a, s. 207), (Ocak, 1990, s. 1209).

Bilhassa devşirme sisteminin oluşturulması ile askeri ve idari kadroların Balkan milletlerinden teşekkül ettirilmesinin de Anadolu'daki Türkmen oymakları üzerinde menfi bir tesiri olmuştur. Bunun Osmanlı yönetimince haklı sebepleri bulunmakla beraber; bu durum zamanla Türkmenler açısından olumsuz tezahürleri de beraberinde getirmiştir. Zira bunun neticesinde Türkmen aşiretleri idari kadrolara gelememiş ve nihayetinde bu süreç onları devlete yabancılaştırmıştır. Aynı şekilde medrese eğitiminden de uzak kalan bu kitleler, eski örf ve ananelerini devam ettirmişler ve bünyesinde Şamanizm'in unsurlarını barındıran bu örf ve adetler bir nevi mukaddes sayılmıştır. Netice itibarıyla bu durum, iptidai inanışlarını muhafaza eden Türkmenlerin yerleşik ehli sünnet kesim tarafından dışlanmalarını ve Osmanlı toplumunun ikiye bölünmesini beraberinde getirmiştir (Ekinci, 2002, s. 114-115).

Osmanlı'nın dini ve içtimai alandaki bu zaafını çok iyi yakalayan Şah İsmail, Türkmen mistisizmine dayanan, Türkmenlerin Mehdicî umutlarına seslenerek ve onların kurulu düzene tepkilerini işleyen Kızılbaş hareketini geniş göçebe kitleler arasında örgütlü bir şekilde başlatmıştır. Anadolu'daki heterodoks İslam'a mensup Türkmenler arasına gönderilen halifeler vasıtasıyla yapılan Safevi propagandası sonucu örgütlenen bu geniş Türkmen kitleleri, Şah İsmail'in doğaüstü güçlere sahip bir mehdi olduğuna inanmışlardır. Böylelikle Şii radikalizmi ve Türkmen sufiliğinin birleşmesi neticesinde daha derin, coşkulu bir mistisizm ve bağlılık meydana gelmiştir (Akyol, 1998, s. 63-64).

Bu bağlılık Şah İsmail'in karizmatik şahsiyetinde öyle bir dereceye ulaşmıştı ki; Osmanlı Mühimme Defterlerinde rastlanılan bazı ifadeler, o dönemde Anadolu'da yaşayan Kızılbaş Türkmenlerin psikolojik durumunu yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Bu hususla ilgili bazı örnekler verilecek olursa, "Şah'a Lanet eyle..." diye teklif olunan bir Kızılbaş halifesinin bunu kabul etmeyip yüz çevirmesi, İran'a sefere çağrılan bir Kızılbaş'ın "Şah'a kılıç çekilmez" diyerek dirliğinden feragat etmesi, Şah Bey adındaki bir Osmanlı sipahisinin, şark seferine katılmadığı için tımarı başkasına verildiğinde "Kızılbaş neslidir ana kılıç çekilmez" demesi şeklinde kayıtlara geçen bilgiler, Kızılbaş

Türkmenlerin Şah İsmail'e olan sarsılmaz bağlılığını göstermesi ve Kızılbaş hareketinin Anadolu'daki çeşitli Türkmen kitleler arasında oluşturduğu sosyal psikolojiyi yansıtması bakımından oldukça önemlidir (Savaş, 2002, s. 46-47).

Şüphesiz bunun oluşmasında, Şah İsmail'in, Türkmen askerlerine nasıl fikir tohumları ekileceğini, kendisi için yapacakları mücadelede gönüllü olmanın, ölümle yüzleşmek için gerekli cesaretin ve yine sınırsız bir sadakatin onlara nasıl kazandırılacağını iyi bilen teşkilatçı bir kişi olmasının da etkisi büyüktü. Onun bu derece coşkulu biri olması, Türkmen askerlerinin onunla birlikte olmalarını sağlamıştır. Arkasına böylesine inanmış bir kitleyi alan Şah İsmail de onları zaferden zafere taşımıştır. Böylesine görülmedik başarıların, Türkmenler arasında yaygın olarak görülen mesihanilik inanışları açısından da İsmail'in karizmatik kişiliğine daha çok itibar kazandırdığını söylemek doğru olacaktır (Roemer, 2006, s. 7).

Şah İsmail, oluşturduğu hareketle birlikte göçebe Türkmen ruhuna yepyeni bir dinamizm ve coşkulu bir ruh kazandırmıştır. İşte bütün mücadelesi boyunca kendisine canları pahasına hizmet eden bu Kızılbaş Türkmenlerle; göçebe ideolojisi ve heterodoks inançlar üzerine temellendirdiği büyük bir Türk devleti kurmuştur. Aynı zamanda Türkçeyi İran coğrafyasında resmi dil ilan ederek ve kendisine bütün hayatı boyunca yoldaşlık eden Kızılbaş Türkmen boylarının önderlerine çeşitli idari ve askeri görev ve mevkiiler vererek onları da yanında tutmayı başarmıştı (Roemer, 2006, s. 7).

3. Şah İsmail'in Şiirlerinde Propaganda Unsurları

Safevi hareketinin propaganda sürecinde Şah İsmail'in Kızılbaşların en yüksek dini otoritesi müşid-i kâmil sıfatı ile yazdığı Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini andıran, kolayca anlaşıldığı için dilden dile dolaşarak uzak coğrafyalara kadar ulaşan şiirleri, içeriği eski Türk kültürü ve yaşanan gerçeklikle bir Ali kültü ve 12 İmam anlayışının, Kızılbaş Türkmenler arasında hızla yayılmasını sağlıyordu (Gündüz, 2010, s. 72.), (Ahmadov, 2005, s. 97). Şah İsmail'in Şah Hatayı mahlasıyla müritlerine hitaben yazdığı nefes ve deyiş olarak adlandırılan bu şiirleri, onun halifeleri vasıtasıyla Anadolu'ya kadar ulaşarak gizliden gizliye bir Kızılbaşlık propagandası yapıyordu (Yörük, 2002, s. 465).

Bu şiirler onun kimliğini, anlayışı ile düşüncesini kavramak açısından oldukça önemli olmasının yanında dini algılayış biçimi ve ideolojik arka planı bakımından ilgili önemli bilgileri de içermektedir. Şah İsmail'in en ateşli savunucusu olduğu Kızılbaş ideolojisinin amaç ve mahiyetinin şairane bir üslup ve onların anladığı saf Türkçeyle anlatıldığı bu şiirler, Osmanlı medrese İslam'ının dışında kalan ve dolayısıyla okuma yazma bilmeyen Kızılbaş Türkmenlerin duyuş ve düşünüş dünyasına hitap eden kutsal öğretiler gibiydi. Ayrıca Şah İsmail'in nefes ve deyiş diye adlandırılan bu şiirlerini siyasi propaganda malzemesi olarak çok usta bir biçimde kullandığı görülmektedir. Şah İsmail, heterodoks yaklaşımları da bünyesinde barındıran bu şiirleri, müritlerine, askerlerine ve halifeleri aracılığıyla da uzak coğrafyalara kadar ulaştırarak etki alanını genişletmeye çalışmıştır. Nitekim bu vesileyle büyük bir taraftar kitlesine ulaşması onun bu bağlamda önemli bir başarı elde ettiğini ortaya koymaktadır.

Gerçekten de Şah İsmail'e ait Hatayı Divanı incelendiğinde buradaki şiirlerin önemli propaganda unsurları barındırdığı görülmektedir. Örneğin Şah İsmail; "Yüreği dağ olmayınca bağı kanlı lal deg, Heç kimin haddi yoktur kim Kızılbaş olmaya." (Şah İsmail, 2017, s. 520) dizesi ile Osmanlı devşirme yöneticileri tarafından küçümsenen Türkmen kitlelerine arı bir Türkçeyle hitap ederek Türkmenlerin gururunu okşuyordu. Ayrıca Kızılbaş kimliğinin bir ayrıcalık ve bağlılık ifadesi olarak geçtiği bu şiir, Şah İsmail'in hem bir lider hem de bir şair olarak kitlesi üzerinde etkili bir şekilde dini ve siyasi motivasyon yaratma yetenek ve gayesini göstermektedir.

Ayrıca Türkmenler için övgü dolu olan "Yettikçe Tükenir Arap'ın kuy ü meskeni Bağdat içinde her nice Türkman kopar." (Şah İsmail, 2017, s. 353) dediği şiirinde Türkmenlerin yiğitliğini vurguladığı ve onları Araplardan üstün tuttuğu görülmektedir. Ayrıca bu dize ile Şah İsmail'in Arapların yaşadığı topraklarda zayıfladığını, güç kaybettiğini ve Türkmenlerin bu topraklar üzerinde nüfuz kazandığını ima ederek Türkmen kitleleri etkileme ve rakiplerine karşı siyasi üstünlüğü vurgulamada şiirlerini bir propaganda unsuru olarak kullandığını göstermektedir.

Yine Türkmenlerin ve Türkçenin uzun asırlardan beri varlık gösterdiği Şirvan ahalisi için Şah İsmail'in; "Şirvan halayığı kamu Tebrîze daşına, Mülk-i Acem sorar ki kıyamet hacan kopar." (Şah İsmail, 2017, s. 353) dizesi bir yandan Türkmenlerin siyasi ve askeri gücünü yücelterek onları harekete

geçirme çabasını gösterirken diğer taraftan diğer gruplar ve özellikle Fars kökenli topluluklar üzerindeki baskınlığını vurgulamakta, diğer taraftan da Türkmenlerin gücünü simgesel bir şekilde öne çıkarmaktadır.

Yine Şah İsmail'in yazdığı aşağıdaki şu satırlar onun şairliğini nasıl usta bir şekilde siyasi amaçları doğrultusunda kullandığını göstermektedir: "İki cihanda sultandır Kalender, Kadim küfrü imandır Kalender, Vilayet-i Kâbesini açtı Hatay-i, Gulmani Şah-i Merdandır Kalender." (Birdoğan, 1991, s. 288).

Bu dizelerden anlaşıldığı üzere Şah İsmail Safevi, Şeyh Cüneyd döneminden itibaren Osmanlı ülkesinde yapılan ve Sünnilik dışı heterodoks kitleleri hedefleyen Safevi propagandasının ana hedeflerinden birini oluşturan Kalenderilerin kazanılarak harekete dâhil edilmesini hedeflediği görülmektedir. Keza bu dizedeki kadim küfrü iman deyimi, mevcut Sünni otoritelerin dinî anlayışına karşı bir duruş olarak da okunabilir. Ayrıca bu dizedeki Vilayet-i Kâbesi ifadesinin Safevî Devleti'nin liderliğinde, Şii ideolojisinin merkezileştirdiği yeni bir siyasi ve dini düzenin kurulmasını temsil ettiği söylenebilir.

Şah İsmail, Safevi Devletini dayandırdığı dini öğretilere dair "Eger sorarsa münkir söyle ey cân, Kemâl-i fazl ile hak Ca'feriyüz." şeklindeki dizeleri, onun Şiiliğin bir kolu olan Caferilik mezhebini mutlak hakikat olarak tanıdığı, Sünnileri ise inkârcı olarak niteleyerek dışladığını göstermektedir. Bu dizeler Şah İsmail'in Şiilik ve Sünniliğin katı şekilde ayırımına dayanan dini düşüncelere sahip olduğunu ortaya koyması bağlamında önem taşımaktadır.

Şah İsmail'in şiirlerinde Kerbela matem kültürüne dair önemli ifadeler yer verilmektedir. "Kerbelâda geçmiş idi çoğ belâ şâh oğluna, Sen dağı oynat başuñ ol belânuñ ışkına." (Şah İsmail, 2017, s. 516) dizesinde Hz. Hüseyin'in karşılaştığı büyük sıkıntılar ve zulümlere atıfta bulunulmuştur. Bilindiği gibi Kerbela'da Hz. Hüseyin ve ailesinin, Yezid'in ordusu tarafından katledilmesi hem Şii hem de Sünni İslam dünyasında önemli bir olaydır. Ancak Şii gelenekte bu olayın anılması, toplumsal dayanışma ve zulme karşı direniş mesajı içermektedir. Ayrıca bu dizelerde, Hz. Hüseyin ve ailesinin uğradığı zulüm ve çektiği sıkıntılar, Ehlibeyt'e olan sadakatın bir bedeli olarak sunularak Ehlibeyt sevgisinin bir inanç meselesi olduğu kadar fedakârlık ve mücadele gerektiren bir yol olduğu hatırlatılmaktadır.

Şah İsmail'in bazı şiirleri onun ideolojik arka planının derinliklerine inmek açısından da önem taşımaktadır. Söz gelimi "Alî sırrın ne bilsün her münâfık, Münâfık kıblesi şeytân degül mi." (Şah İsmail, 2017, s. 553) şeklindeki dizelerinde Yezid'in temsil ettiği tarihsel deneyim münâfıklık ve şeytan ile benzeştirilirken burada Ali'nin sırrı ifadesinin mistik bir derinliğe işaret ettiği söylenebilir. Bu mistik derinliği "Hüseyin-i Kerbelâdur şâh-ı ma'nî, Ana münkir olanlar kâfer oldı." (Şah İsmail, 2017, s. 245) dizesinde görmekteyiz. Burada bir yandan Hüseyin'in yolunu inkâr edenlerin kâfir olduğu ifade edilirken diğer yandan Hüseyin'in mana sultanı olarak görüldüğü ve hakikati temsil ettiğine dair mistik bir kabul kendini göstermektedir.

Keza "Hüseyiniyem Yezîde lanetüm var, Ezelden men duçar-ı Hayberiyem." (Şah İsmail, 2017, s. 240) dizesinde Şah İsmail'in Şii inancına bağlılığı ve Sünni muhalefetine yönelik sert tutumu dikkate değerdir. Şah İsmail'in İslam tarihindeki önemli bir figür olan Hz. Hüseyin'in taraftarı olduğunu açıkça belirterek Hz. Hüseyin'in ölümüne neden olan Kerbela Olayının sorumlusu olarak lanetlenmektedir. Ayrıca bu dizedeki duçar-ı Hayberi göndermesi, Şah İsmail'in kendini Hz. Ali ile ilişkilendirdiğini ve onun ruhani mirasını sürdürdüğü yönünde yorumlanabilir. Netice itibarıyla bu beytin Şah İsmail'in hem dini kimliğini hem de siyasi liderliğini yüceltmek için kullandığı güçlü bir propaganda aracı olduğu söylenebilir.

"Biz ezelden tâ ebed meydana gelmişlerdenüz, Şah-ı Merdân aşkına merdâne gelmişlerdenüz." (Şah İsmail, 2017, s. 380) dizesinde Şah İsmail, bir yandan Hz. Ali'ye olan bağlılığın önemini vurgularken diğer taraftan bu bağlılığın yalnızca manevi bir duygu değil; aynı zamanda cesur bir duruşla eyleme dönüşen bir bağlılık olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu dizelerle Şah İsmail'in kitlelerinde dini, mistik bir coşkunun yanında epik bir kahramanlık ruhunu da uyandırmayı amaçladığı söylenebilir.

"Yezîdün leşkери yüz min olursa, Velâyet leşkerinden bir yeterdür." (Şah İsmail, 2017, s. 292) dizesindeki ifadeler, Şah İsmail, müritlerini cesaretlendirmek ve Sünnilerle savaşıma teşvik etmek için

Şii askerlerinin gücünü vurguladığı doğrudan çatışmaya çağırdığı şiirleri arasındadır. Bunun yanında bu şiirinde Şah İsmail, velayete bağlı olanların ilahi bir güçle donatıldığını ve onların manevi gücünün, düşman ordularının fiziksel gücünden üstün olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Şah İsmail, “Yezîd ü kâfir Mervâna her dem, Gazîlerin gazâ ister Hatâyî.” (Şah İsmail, 2017, s. 555) dizesinde Sünnilerle yapılan savaşları müritlerine kutsal bir görev olarak sunarak Şii müritlerini düşmanlarına karşı doğrudan mücadeleye teşvik etmektedir. Keza burada Şah İsmail’in Emevîlerin Mervani koluna yaptığı bir gönderme üzerinden Sünni yönetimleri, Emevîlerin devamı olarak gördüğüne ve buna karşı mücadelenin tarihsel sürekliliğine vurgu yaptığı söylenebilir.

Buradan yola çıkarak Şah İsmail’in şiirlerinde Yezid’in sadece tarihi bir figür olarak değil, aynı zamanda tüm Sünnileri simgeleyen bir metafor olarak kullanıldığı da öne sürülebilir. Nitekim Şah İsmail’in “Atamun kanımı aldum Yezîdden, Yakîn bilgil ki nakd-i Hayderîyem.” (Şah İsmail, 2017, s. 441) ifadelerinde bu açıkça görülmektedir. Burada Şah İsmail’in bir yandan dedesi olan Şeyh Cüneyd’in ve babası Şeyh Haydar’ı öldüren Şirvanşah ve Akkoyunlu gibi Sünni devlet hükümdarlarını Yezid ile özdeşleştirdiği söylenebilir. Dolayısıyla burada Yezid, tarihsel bir kişilik olmanın ötesinde, Sünni otoritelerin ve Şah İsmail’in düşmanlarının genel bir sembolüdür. Bu beytin ikinci kısmı ise Şah İsmail’in Hz. Ali’ye bağlılığı ve onun ideolojisinin bir temsilcisi olarak kendisini Ehli Beytin kutsal davasının müdavimi ve takipçisi olarak gördüğüne işaret etmektedir.

“Uçmağda tütî kuşiyam Ağır leşkerlü başiyam Men şüfîler yoldaşiyam Gâzîler diyin şâh menem.” (Şah İsmail, 2017, s. 137) dizelerinde tasavvuf geleneğiyle güçlü bir bağ kurduğunu gördüğümüz Şah İsmail’in, Anadolu ve İran coğrafyasında geniş bir halk tabanına sahip Sufizm üzerinden halkın dini duygularına hitap ettiği görülmektedir. Nitekim bu şiirler, nefesler ve deyişler aracılığıyla yapılan propagandalar, amacına ulaşarak Anadolu’da medrese İslam’ı dışında kalan büyük göçebe Türkmen kitlelerinin kendisine katılmasını sağlamaktaydı. Söz gelimi Osmanlı resmî ideolojisi Sünniliğine muhalif oldukları için sıkı bir takibattan geçirilen ve kendilerine yeni bir dayanak noktası arayan Kalenderi zümrelerinin Safevi hareketine besledikleri sempati buna örnek gösterilebilir (Ocak, 1999b, s. 122–123). Daha önce bahsedildiği gibi Şah İsmail’in özel yetiştirilmiş halifelerinin teşkilatlandığı Safevi propagandası yerleşik hayat ve medrese İslam’ının dışında kalan göçebe ve köylüleri hedef almıştır. Bu propagandayı yönlendiren kişilerden biri olan Şah Kulu Baba Tekeli lakabıyla bilinen ünlü bir Türkmen babası, 1511 yılında geniş çaplı bir Türkmen isyanı çıkardı. Anadolu’da ortaya çıkan ve Şah Kulu ayaklanması olarak bilinen bu isyanın Kızılbaş Türkmenleri ve Torlakları geniş çapta etkilemesi de bu nefes ve deyişler aracılığıyla yapılan Saferi propagandasının bu kitleler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir (Ocak, 1999b, s. 128).

Edebi kişiliği üzerinden devam edildiğinde Şah İsmail’in dikkati çeken bir diğer özelliği de yukarıda verilen şiirlerinden de anlaşılacağı üzere Türk diline verdiği önemdir. Şah İsmail, Türk bir hanedanla olan akrabalığı, yetiştiği muhiti ve hükümdarlığı altında bulunan büyük kitlenin Türk olması sebebiyle, Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmekten başka, eserlerinin hemen hepsini Türkçeyle yazmıştır. Azerbaycan edebiyatının Nesimi ve Fuzuli arasındaki en önemli mümessili olan Şah İsmail, aruz veznine olduğu kadar hece veznine de hâkimdi (Yazıcı 1970, s. 278). Şah İsmail’in dönemi, Türk dilinin İran ve Yakın Doğu ülkelerinde gelişimi ve bir devlet dili olarak kullanılması bakımından büyük önem arz etmektedir. 16. yüzyılda Türkçe bölgenin egemen diline çevrilmiştir. Bunda bizzat Şah İsmail’in büyük rolü olmuştu. Eserlerini Türkçe yazan, divan dâhil resmi ve gayri resmi konuşmalarını Türkçe yapan Şah İsmail, Türk diline büyük önem vermiştir (Cavanşir, 2006, s. 115). Özellikle ferman ve resmi yazışmaların giriş ve bitişinin de kullanılan geleneksel ifadeler ve müracaat biçimleri atılmış onun yerine Türkçe ifade ve ibareler kullanılmıştır. (Attar, 2003, s. 7). Ayrıca Şah İsmail’in kendine ait Divanında “Tanrı,” Uçmağ” ve “Od” (Cavanşir, 2006, s. 475-482, 540.) gibi eski Türkçeye ait sözcüklere atıflarda bulunması onun kökleriyle olan bağlarının ne denli sağlam olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Şah İsmail’in şiirleri ideolojik arka planına dair unsurlar ve şiirlerin propaganda aracı olarak kullanılması özelinde incelenmiştir. Çalışma bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar iki cihette toplanabilir. Bunlardan ilki Şah İsmail şiirlerini temsil ettiği dini öğretilere taraftar toplama ve siyasi bir kimlik oluşturma bağlamında önemli bir propaganda aracı olarak kullanmış olmasıdır. İkinci

olarak onun şiirlerinde yer alan dini semboller, mistik imgeler ve siyasi vurgular, onun liderlik misyonunu ve Şii kimliğini meşrulaştırma çabasını ortaya koyması bağlamında ideolojik arka planını anlamada önem taşımaktadır. Ayrıca Şah İsmail'in şiirlerinin bir diğer özelliği Türkmen kitleleri etkileyip harekete geçirmede de etkili bir propaganda aracı olarak ustalıklı kullanmış olmasıdır. Şah İsmail'in, saf Türkçeyle kaleme aldığı şiirleri ile Türkmenleri motive ederek siyasi ve askeri desteğini sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Onun şiirlerinde Araplara ve Farslara karşı Kızılbaş Türkmenlerin üstünlüğü ve gücünün vurgulandığı ifadeler yer verilmesini bu bakımdan düşünmek anlamlı olacaktır. Bunun yanında Şah İsmail, şiirlerini sadece Türkmen unsurlarına yönelik değil; örneğin Kalenderiler gibi Sünnilik dışındaki heterodoks grupları harekete geçirmede bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Şah İsmail şiirlerini temsil ettiği siyasi misyon ve hedeflerine ulaşmak amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Çalışmanın Şah İsmail'in şiirlerini siyasi bir propaganda unsuru olarak kullandığına dair bulguları, Aslan'ın (2018, s. 134), Şah İsmail'in bazı şiirlerinde müritlerine kendi dini ideolojisini aşılmasını amaçladığı propagandist nitelikte olduğuna dair bulguları tarafından da desteklenmektedir.

Onun en büyük etki ve nüfusunun Anadolu Türkmenleri üzerinde olduğu bilinmektedir. Bu noktada Şah İsmail'in Anadolu'daki heterodoks Türkmen unsurlarla kurduğu güçlü bağlarda, öz Türkçe ile kaleme aldığı şiirlerinin etkili olduğunu belirtmek gerekir. Şiirlerinde kullandığı sade ve anlaşılır dil, kitlelere doğrudan hitap ederek onlarda mistik ve coşkulu duyguların harekete geçmesini sağlamıştır. Onun Şah Hatayı mahlasıyla kaleme aldığı nefes ve deyişler, bir yandan dini bir öğreti rolü üstlenirken diğer yandan Safevi hareketine bağlı unsurları rakibi devletlere karşı birleştiren siyasi bir araç vazifesi görmüştür. Bu bakımdan Şah İsmail'in bir propaganda unsuru olarak kullandığı şiirlerinin duru bir Türkçe ve sade bir üslupla yazmasında Safevi hareketinin hedef aldığı kitlenin büyük ölçüde Türkmenlerden oluşmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Roemer'in (2006, s. 4) aktardığına göre Kızılbaş hareketi bünyesinde yer alan Şah İsmail'in ünlü danışmanı Fars asıllı Necm-i Sanı, Cigani kabilesine mensup Kürtler ve Fars kabilelerinden Talışlar (Ahmadov, 2005, s. 101) gibi az sayıda yabancı unsur istisna tutulacak olursa bu devleti kuran kitle, Rumlu, Ustaclu, Tekeli, Şamlu, Dulkadir Varsak, Çepni, Arapkırlı, Turgutlu, Bozcalu, Acurlu, Hınıslu, Çemişgezeklü gibi Türkmen oymaklarına dayanmaktaydı (Sümer, 1999, s. 43-53).

Ayrıca Allouche'nin (2001, s. 81) de vurguladığı gibi Şah İsmail'i iktidara taşıyan ilk askeri harekâtı öncesinde bütün Kızılbaş reisleriyle birlikte Erzincan'da toplanarak burada kurulan savaş konseyinde askeri harekâtın yönünün bu reislerle yapılan istişare neticesinde tayin edilmesi ve Şah İsmail'in burada kendisine iltihak eden Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekeli, Dulkadir, Afşar, Kaçar, Varsak gibi Anadolu Kızılbaş Türk aşiretlerinden, hatta Karadağ Sufilerinden oluşmuş 7000 gazi ile birlikte harekete geçmesi bu devletin başından itibaren göçebe Türkmen unsuru üzerine teşekkül ettiğini göstermektedir.

Buna karşılık Şah İsmail'in şiirlerini Türkçe yazmasını sadece hedef kitlesine yönelik araçsal bir gerekçeyle açıklamak, eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira Safevi Devleti'nin idari yapılanmasında önemli işbaşlarına Türkmenlerin getirildiği, Selçuklu Konya'sı ve Osmanlı İstanbul'una kıyasla başkent Tebriz'de Türkmenlerin daha fazla ön planda olduğu, Türkçenin saray dili olarak kullanıldığı ve bu sarayda, varsağlar ve Köroğlu kolları okunduğu bilinmektedir (Birdoğan, 1991, s. 22-23). Ayrıca ozanların, kopuzları eşliğinde Şah İsmail'in yiğitliğini öven destansı türküler söylemesi, onun kendisinin de mensubu ve bağlı olduğu geleneği yaşattığını göstermektedir (Attar, 2003, s. 8). Buradan yola çıkılarak Şah İsmail'in şiirlerini Türkçe yazmasının sadece hedef kitlesini, Türkmen unsurlarının oluşturmasından kaynaklanmadığı; bu durum üzerinde Şah İsmail'in geleneksel Türkmen kültürüne ve köklerine derin bağlılığının da etkili olduğu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, Köprülü'nün (1976, s. 282) de belirttiği gibi Şah İsmail, şiirlerini arı ve duru bir Türkçe ile yazan Yunus Emre'nin Türkmenler üzerindeki manevi etkisinin farkında olan bir kişidir. Köprülü'nün bu tespiti göz önünde bulundurularak, Şah İsmail'in dini ve tasavvufi görüşlerini içeren şiirlerini Türkçe yazmasının, kendi köklerine bağlılığının yanında hedef kitlesinin sosyal ve kültürel yapısı ile alakalı olduğu söylenebilir. Bu iki tarihsel koşulun belirleyiciliğinde doğumundan itibaren kuvvetli bir Şii Türkmen terbiyesi olarak yetiştirilmiş Şah İsmail hükümdarlığı boyunca da kendi sahasında Türkmenleri adeta yeniden ihya etmiştir (Çetinkaya, 2005, s. 458-462). Şah İsmail'in 1501 yılında iktidarı ele geçirmesinden itibaren İran'da, eski Türklerin milli takvimi olan on iki hayvanlı Türk takviminin kullanılması, askeri teşkilatta ordunun onluk sisteme göre teşkilatlandırılması ve on başı,

yüzbaşı ve binbaşı gibi Çağatay sahasına ait unsurlara rastlanması (Sümer, 1999, s. 23.) ve devletin sadece askeri bakımdan değil; siyasi ve idari olarak da yarı yerleşik Türk kimliğine dayanması, onun Türkmen geleneğini ne ölçüde önemseydiği ortaya koymaktadır. Bütün bunları birlikte değerlendiren Cavanşir (2006, s. 134) ise Şah İsmail için erken dönem Göktürk hakanları bir tarafa bırakılacak olursa kavmiyet bilinci bu derece yüksek onun ayarında ikinci bir Türk hükümdarına rastlamanın çağı açısından muhal olduğunu söylemektedir.

Kaynaklar

- Ahmadov, S. (2005). *Azerbaycan'da Şiiliğin yayılma süreci* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Akyol, T. (1999). *İran ve Osmanlıda mezhep ve devlet*. AD Kitapçılık A.Ş.
- Allouche, A. (2000). *Osmanlı Safevi ilişkileri kökenleri ve gelişimi* (A. Emindağ, Çev.). Anka Yayınları.
- Aslan, M. (2018). Hatâyî'nin şiirlerinde propagandist nitelik. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6, 115-135.
- Attar, A. (2003). *Şah İsmail'in kültür mirası* [Bildiri Sunumu]. Uluslararası Şah Hatayi Sempozyumu Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı (9-11 Ekim), Ankara.
- Baylan, Z. H. (2022). XVI. yüzyıl Safevî kaynaklarındaki Türk kimliğine dair bir inceleme. *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık tarih ve tarihçilik sempozyumu bildiriler kitabı cilt II* (ss. 111-129). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Birdoğan, N. (1991). *Alevilerin büyük hükümdarı Şah İsmail Hatayi*. Can Yayınları.
- Cavanşir, B. (2006). *Şah İsmail Hatai külliyyatı*. Kaknüs Yayınları.
- Çetinkaya, N. (2005). *Kızılbaş Türkler*. Kum Saati Yayınları.
- Dalkesen N. (1999). *15. ve 16. yüzyıllarda Safevi propagandası ve etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Deniz, Ş. (2023). Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in ölümü. *Türkiyat Mecmuası*, 33(2), 753-779.
- Ekinci, M. (2002). *Anadolu Aleviliğinin tarihsel arka planı*. Beyan Yayınları.
- Emecen, F. (2010). *Yavuz Sultan Selim*. Yitik Hazine Yayınları.
- Eravcı, M. (2002). Safevi Hanedanı. H. C. Güzel vd. (Edt.), *Türkler cilt 6* (ss. 882-892). Yeni Türkiye Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1967). Kızılbaş. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI. MEB Yayınları.
- Gündüz, T. (2010). *Son Kızılbaş*. Yeditepe Yayınları.
- Şah İsmail, (2017). *Hatayi Divanı* (M. Macit, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Hınz, W. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. yüzyılda İran'ın bir mili devlet haline yükselişi* (T. Bıyıklıoğlu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keleş, R. (2017) Yedi ulu ozan'ın 'yedi' sembolizmi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, 49-79.
- Köprülü, F. (1977). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri*. İstanbul Fetih Derneği Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999a). *Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal sufilik: kalenderiler (XIV ve XVII. yüzyıllar)*. Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999b). *Türk sufiliğine bakışlar*. İletişim Yayınları.
- Öngören, R. (2008). Safeviyye. *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 3* (ss. 460-461). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Roemer, H. R. (2006). Kızılbaş Türkmenler: Safevi teokrasisinin kurucuları ve kurbanları (H. Yıldız Çev.). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 38, 81-92.
- Safavi, S. S. (2018). *The practice of sufism and the safavid order*. London Academy of Iranian Studies.
- Savaş, S. (2002). *16. yüzyılda Anadolu'da Alevilik*. Vadi Yayınları.
- Sümer, F. (1999). *Safevi devletinin kuruluşunda Anadolu Türkmenlerinin rolü*. Türk Tarih Kurumu.
- Yazıcı, T. (1970). Şah İsmail. *İslam Ansiklopedisi Cilt 11* (ss. 275-279). MEB Yayınları.
- Yörükkan, Y. Z. (2002). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* (T. Yörükkan Haz.). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hakas Kara Kuzgun Destanındaki Çocukla İlgili Söz Varlığı

In the Khakass epic Kara Kuzgun Child Related Vocabulary

Sibel ERHAN¹

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author: Sibel Erhan (Yüksek Lisans Öğrencisi), Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ardahan, Türkiye
E-posta: erhansibel232@gmail.com
ORCID: 0009-0009-8313-0524

Başvuru/Submitted: 6 Kasım 2024
Kabul/Accepted: 16 Aralık 2024

Atıf/Citation: Erhan, S. (2024). Hakas Kara Kuzgun destanındaki çocukla ilgili söz Varlığı. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 34-43.

ÖZ

Güney Sibirya’da yaşayan Hakaslar bölgenin en eski sakinlerindedir. Göktürk yazıtlarının da ortaya çıktığı Yenisey boylarında varlıklarını sürdürmektedirler. Tarihî süreçte bilhassa Sovyet Rusya’sı devrinde “Yenisey”, “Abakan”, ve “Sibirya Türkleri veya Tatarları” denilen Hakasları: Koybal (Hoybal), Beltir (Piltir), Sagay (Sağay), Şor (Sor), Kaç (Haas), Kızıl (Hızıl) boyları oluşturur. Uzun yıllar sözlü edebiyat geleneğini sürdürmüş olan Hakasların yazı dili, Sibirya’nın Rus egemenliğine geçmesi ve bölgede uygulamış oldukları dil siyaseti neticesinde son yüzyılda oluşmuştur. Hakasçada destan, hikâye, masal, ninni, vb. edebî ürünler Hakasçanın sözlü kültür dairesinde gelişmesinden dolayı Hakaslar arasında da oldukça yayılmıştır. Derleme çalışmaları neticesinde birçok Hakas destanı kaydedilmiştir. Bu sayede günümüze kadar ulaşmış olan bu destanların Hakas edebiyatında ayrı bir önemi vardır. Çalışmada bir Hakas destanı olan Kara Kuzgun’da bulunan “çocuk” ile ilgili söz varlığı tespit edilip incelenecektir. Söz varlığı, ele alınan dönemin dil özellikleri, hayata bakışı, bir başka ifade ile ortaya çıktığı toplumun kültürü hakkında pek çok fikir edinmeyi sağlayan veriler sunmaktadır. “Kara Kuzgun” destanının konusunun bu şekilde ele alınmasının amacı, Hakas kültüründeki çocuk algısının destana yansıma şeklini görmek ve söz varlığı çerçevesinde değerlendirmektir. Böylece genellikle mitolojik karakterler ve önemli olayların sanatsal çizgide anlatıldığı destanlarda bulunan “çocuk” imgesi üzerinde durulacak ve elde edilen veriler genel Türk kültüründeki çocuğa verilen değer çizgisinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Lehçeleri, Kara Kuzgun, çocuk, söz varlığı, Hakas.

ABSTRACT

The Khakas living in Southern Siberia are among the oldest inhabitants of the region. The continue their existence in the Yenisei tribes, where the Göktürk inscriptions also appeared. In the historical process, especially during the Soviet Russian era, the Khakassians were called “Yenisei”, “Abakan”, and “Siberian Turks or Tatars”: Koybal (Hoybal), Beltir (Piltir), Sagay (Sagay), Shor (Sor), Kaç (Haas), Kızıl (Hızıl) tribes. The written language of the Khakas, who have maintained the oral literature tradition for many years, was formed in the last century as a result of the Russian domination of Siberia and the language policy they implemented in the region. Literary products such

as epic, story, language policy they implemented in the region. Literary products such as epic, story, fairy tale, lullaby, etc. in Khakass language have spread among the Khakass due to the development of Khakass language in the oral culture circle. As a result of compilation studies, many Khakass epics were recorded. In this way, these epics, which have survived to the present day, have a special importance in Khakass literature. In thi study, the vocabulary related to “child” in Kara Kuzgun, a Khakas epic, will be identified and analyzed. The vocabulary provides data that provides many ideas about the language features of the period under consideration, the view of life, in other words, the culture of the society in which it emerged. The purpose of the subject of the epic “Black Raven” in this way is to see the reflection of the perception of the child in the Khakas culture in the epic and to evaluate it within the framework of the vocabulary. Thus, the image of “child” in the epics, in which mythological characters and important events are usually told in an artistic line, will be emphasized and the data obtained will be evaluated in the line of the value given to the child in general Turkish culture.

Keywords: Contemporary Turkc Language, Kara Kuzgun, child, vocabulary, Khakas.

Giriş

“Sözvarlığı, bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler.” olarak tanımlanır (TDK, 2011, s. 2158). Korkmaz, “Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı.” (Korkmaz, 2007, s. 144) olarak ifade eder. Yani bir dildeki söz varlığı o dilde yer alan tüm sözcükleri ve tüm sözcük birleşmeleri, söz öbekleri anlamına gelir. Bu söz öbeklerinin içinde deyimler, atasözleri, özlü sözler, kalıp ifadeler vb. yer alır. “Bir dilin sözvarlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tut-makta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir.” (Aksan, 2006, s. 11).

“Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir; epope” (Türk Dil Kurumu, t.y.) anlamına gelen destan bünyesinde pek çok olağanüstülük barındırır. “Destanlar genellikle mitolojik kahramanlar veya önemli olaylar üzerine kuruludur. Bu destan kahramanları dönemden döneme değişmekle birlikte aktardığı/anlattığı durumlar bir ulusun dimağına işlemiş olaylardır.” (Güven, 2023, s. 938). Bu bakımdan destanlar halkın hafızasında yer edinmiş önemli olaylara yer verdiği için halk tarafından nesilden nesle aktarılır. Yani üreten de koruyan da varlığını sürdüren de halktır. Bu çalışmada bir Hakas destanı olan “Kara Kuzgun” destanı barındırdığı söz varlığı hususunda incelenmiştir.

“Günümüzde yazı dili olan ve konuşur sayısı en aza düşmüş Türk lehçelerinden biri Hakas Türkçesidir. Güney Sibirya’da Hakasya Cumhuriyeti’nde yaşayan Hakas Türkleri tarafından konuşulan bu Türk lehçesi pek çok yönüyle kıymetlidir.” (Arıkoğlu, 2011, s. 7). Tarihî, sosyal, kültürel şartların bir sonucu olarak ortaya çıkan, ortak duygu, düşünce ve birikimin bir araya getiren toplumların yaşanılan bir olay etrafında ve genellikle kahramanların mücadelelerini anlatan eserleri ise sözlü edebiyat ürününün bir parçası olan destanlar yer almaktadır. Bu destanların bazıları ise Türkçeye aktarılmıştır:

- Hakas Destanları I (Ekrem Arıkoğlu), TDK Yayınları, 2007.
- Hakas Destanları II Kara Kuzgun (Ali Ilgın), TDK Yayınları, 2008.
- Hakas Destanları III Han Orba (Erhan Aktaş), TDK Yayınları, 2011.
- Hakas Destanları IV Altın Tycı (Gülsüm Killi Yılmaz), TDK Yayınları, 2013.
- Fatma Özkan, Altın Arığ, Bilig yay.: Ankara, 1997.
- Timur Davletov, Huban Arığ. Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı, TÜRKSOY, 2006.
- Timur Davletov, Han Migren / Hakas Türklerinin Alplık Destanı, TÜRKSOY yay.: 2009.
- Timur Davletov, Ah Çibek Arığ. Ankara: TÜRKSOY, 2015.
- Erdal Şahin, Altın Çüs (Giriş- Metin- Aktarma- Dizin), TDAV yay.: İstanbul, 2007.
- Mehmet Kara, Hakas Destanı Altın Taycı, Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2013.
- Mehmet Kara, Hakas Destanı Öcen Beg, Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Ergun, Metin (1996). “Hakas Haycıları”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 121-129.

Macit, Ümmügülsüm, Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen / A Study on One of Heroic Hakas Epope Han Mirgen, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Demir, Ercan, Ay Huucın (Hakas Kahramanlık Destanı), Basılmamış yüksek Lisans tezi: Van, 2001.

Ergun, Pervin (2007). Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın, Konya: Kömen Yay.

Killi Yılmaz G. (2009). Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 6(1), Mart 2009, 16-29.

Killi Yılmaz G. (2010). Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7(3), Eylül 2010, 154- 178.

Aktaş, Erhan, Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metin / A Research on Epic Heroes of Khakass Turks: Analyze-Text Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Aktaş, Erhan (2016). Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları, Konya: Kömen Yayınları.

Aktaş, Erhan (2020). Hakas Destan Araştırmaları 1, Türkçe Makaleler Seçkisi, Kömen Yayınları. Türkçeye aktarılan destanlardandır.

Hakasların zengin bir destan geleneği vardır. Destan için *Alıptığ nımax*, terimi kullanılır. 300 civarı kaydedilmiş destan mevcuttur. “Sözlü kültür geleneği çerçevesinde uzun müddet varlığını sürdüren Hakasçada yazılı normların olmayışı sebebiyle dile ait öğeler ve oluşturulan kültürel miras, özgünlüğünü yitirmeden yüzyıla kadar ulaşabilmiştir.” (Güven & Kirişcioğlu, 2024, s. 103).

Bu çalışmada ele alınacak olan “Kara Kuzgun” destanı Sibiry Türk topluluklarından olan Hakas Türklerine ait bir kahramanlık destanıdır. Kara Kuzgun Destanı'nın metni, ünlü Hakas haycısı Pavel Vasilyeviç Todanov ve oğlu Aleksey tarafından 1949 yılında derlenmiş ve V. Maynogaşeva tarafından 1977 yılında yayıma hazırlanmıştır. Kara Kuzgun üç nesli içine alan olağanüstü, zengin, etkileyici ve şiirsel dilli bir destandır (İlgın, 2008, s. 13). Destanın Türkçeye aktarımı Ali İlgın tarafından yapılmıştır.

Çalışmada Kara Kuzgun Destanı'ndaki “çocuk” ile ilgili söz varlığı incelenecektir. Eserlerde çocuk genellikle masumiyeti, umudu, saflığı, bir halkın geleceğini bir başka ifade ile türeyişini temsil eder.

Göktürkler (T'u-chüeh), eski Hun'lann (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamaya başladılar. “Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlûbiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından, soyca öldürüldüler. (Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, (ona acımışlar ve) onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi). “(Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı. (Ögel, 2010, s. 20). Görüldüğü üzere Türklerin Ergenekon Destanı da bir çocukla başlar.

“Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz Kağan destanı içinde, Oğuz bir canavar öldürüyor ve böylece erlik veya ergenlik çağına girmiş oluyordu. Bu arada bir yiğidin, genç veya çocuk çağda savaşa gitmesi de söz konusudur.” (Ögel, 1995, s. 17). Burada da görüldüğü üzere bir halkın umutları genç çocuklara bağlanmıştır.

Çocukla İlgili Söz Varlığı

Kara Kuzgun destanında çocuğu nitelenmek, tanıtmak ve belirtmek için kullanılan söz varlığı:

Xıs: Kız çocuğu	Olğan: Genç, çocuk, yeniyetme
Xıs pala: Kız çocuk	Ool: Çocuk, oğlan, erkek.
Xızox: Kız	Oolax: Oğlan, erkek çocuk
Olğan: Genç, çocuk, yeniyetme	Oolğıçax: Oğul, erkek çocuk

İr pala: Er, erkek çocuk	Olğan-uzax: Çoluk çocuk ¹
İRke: sevgili, şımarık, oğul	Pala: çocuk
İRkecem: Yavrucuğum	Palacaam: Yavrucuğum

Destan metninde tabloda verilen sözcüklerle birlikte çocuğu niteleyici pek çok söz öbeği yer almaktadır. Aşağıda tabloda yer alan sözcüklerin destan metninde olan tanıklı cümlelerine yer verilmiştir.

Xıs

Abaxay arığ Xan Xıstıñ “Güzel Han Kızın” (İlgin², 2008, s. 48, 49)

Abaxay arığ Xıs Xan “Güzel ve hoş Han Kız” (s. 50, 51)

Abaxay arığ xıs çaxsı siligingende, “Güzel kız silkindiğinde” (s. 84, 85)

Xıs abaxay xızıl torğı, “Kız güzeli kızıl ipeği” (s. 46, 47)

Xan Xıstı sürüp, “Han kızı kovalayıp” (s. 44, 45)

Üzüt xızı Üzen Arığ.. “Üzüt kızı Üzen Arığ..” (s. 36, 37)

Xıs toyın xısxa idip, “Kız toyunu kısa tutarak” (s. 50, 51)

Xıs azıra xıs törizñ “Kızdan üstün kız doğsun” (s. 54, 55)

Arığ -silğ xıs çaxsızı “Güzel ve hoş kız” (s. 72,73).

Xıs çaxsızı çooğtapça: “Kız güzeli cevap veriyor” (s. 72, 73)

Arığ -silğ xıs pala “Hoş ve güzel kız” (s. 114, 115)

Xıs arığ tura tüstı “Kız güzeli durdu.” (s. 120, 121)

Xıs kızı tura pastı. “Kız durdu.” (s. 120, 121)

Kara Kuzgun Destanı`ndaki “xıs” sözcüğü birçok yerde belirli sıfatlar kullanılarak ele alınmıştır. Eserin geneline baktığımızda birçok yerde ad ile hitap edilirken bazı yerlerde ise kızın fiziki özelliğine değinilmiştir. Yukarıda verilen örneklere bakıldığında kızın hoş, güzel olduğu da belirleyici örnekler içerisinde yer almaktadır.

Xız

Xızox polıp ol tüstı: “Kız olup indi.” (s. 86,87).

-ax, -ek Hakaşçada küçültme isimleri yapar. Aday-ax “köpekçik” (Arıkoğlu, 2011, s. 36).

Ool

Ax Xanıñ ool pala törize “Ak Han ‘ın erkek çocuğu doğarsa” (s. 50-51).

Xara Mool çeen ool !. “Kara Mool yeğen oğul” (s. 94, 95)

Kara Kuzgun Destanı`ndaki “çocuk” sözcüğüne metnin genelinde “ool” sözcüğü olarak rastlanırken bazı yerlerde ise “pala” sözcüğü ile birlikte de aynı anlamda kullanılmıştır.

Olğan

Olğan pozıñ oyıxçatxanıñ polar. (s. 78). “**Genç** vücudun kırıştı.” (s. 79)

Olğan-uzax

Olğan-uzaxxa çol arığlap parçam. “Çoluğa çocuğa yol açıp gidiyorum” (s. 170, 171).

¹ Sözcüklerin Hakasça anlamları için *Ekrem Arıkoğlu, Örneklili Hakasça-Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005; E. G. Naskali vd. Hakasça-Türkçe Sözlük, 2007, Türk Dil Kurumu Yayınları; V. Ya. Butanaev, Russko-Hakasskiy Slovar’ Oris-Hooray Söstiği. Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Respubliki Kazahstan, Tyurkskaya Akademiya, Astana, 2011, eserlerinden faydalanılmıştır.*

² Cümleler ve çevirileri Ali İlgin (2008) eserinden alınmıştır. Metnin akışını bozmamak adına her bir tanıklı cümlede yalnızca sayfa numarasına yer verilecektir.

Destan metninde yukarıda belirtilen ikilemelere de yer verilmektedir. Bahsi geçen ikilemedeki *uzax* sözcüğü incelendiğinde Eski Türkçedeki -ş- sesi Hakas Türkçesinde -s- sesi ile karşılır. Fakat iki ünlü arasında kalan -s- sesi -z- sesine dönüşür. Bu nedenle Eski Uygur Türkçesindeki *uşak* “ufak, küçük” (Salahshour Hasankohal ve Güven, 2023, s. 288) sözcük Çağatay Türkçesinde *uşağ, uşak* “küçük, çocuk” (Ünlü, 2013, s. 1189, 1260) sözünden gelmekte olup Hakas Türkçesinde *uzak* biçiminde kullanılmaktadır.

Oolax

Oolaxtı xabar tusta, “Çocuğu kavradığı sırada” (s. 140, 141)

Adañmınañ polbazın, çalaas oolax, “Saygın çıplak oğul bu ya,” (s. 136, 137).

Mını iştip, azaylığ ças oolax “Bunu işiten mukozalı küçük oğul” (s. 138, 139).

Eserde, sadece “çocuk” kavramı kullanılmamış çocuğun dış görünüşüne yönelik hitaplara da yer verilmiştir.

Oolğıçax

Oolğıçaxtı törıdıp aldı. “Oğlunu doğurdu.” (s. 136, 137).

İr Pala

“İkincizin *İR pala* törıtkem. İkincisi *erkek çocuk* doğurdum. (s. 78, 79).

İrke

-*Noo nıme tıdñ, palam?* “-Ne dedin, canım yavrum?” (s. 134, 135).

İrke oolğımını xaydañ tabım? “Alp oğlumu nasıl bulayım?” (s. 156, 157).

İrke palazın tanıp salıp. “Erkek çocuğunu tanıyıp.” (s. 158, 159).

İrkeecem

Xan saraçı irkeecem “Han Saraçı oğlum.” (s. 164).

Pır turğayzıñ, irkeecem. “Veresin oğlum.” (s. 166-167)

Destan metninde “İRke” *erkek çocuk* için kullanılırken metnin bazı bölümlerinde *çocuk* manasıyla “cesur”, “yiğit”, “kahraman”, “yavru” anlamlarında kullanılmıştır. *Çocuk* için kullanılan *İR Pala*, *İRke*, *İRkeecem* sözcükleri *İR* sözünden gelmektedir. Fakat *İR* tek başına çocuk anlamıyla kullanılmamakta *erkek* anlamında kullanılmaktadır.

Pala

Ax Xanniñ ool pala törıze “Ak Han’ın erkek çocuğu doğarsa” (s. 50,51)

Ada Palazı İR pozımnıñ “Ata çocuğu er benim.” (s. 78-79)

Arığ -sılığ xıs pala “Hoş ve güzel kız” (s. 114, 115)

İrke palazın tanıp salıp, “Erkek çocuğunu tanıyıp” (s. 158,159).

İkincizın İR pala törıtkem “İkincisi erkek çocuk doğurdum.” (s. 78,79).

Pala xuşça paxlanıstılar, “Yavru kuş gibi bakiştılar.” (s. 158,159)

Suras pala tıp çooxtazarlar. “Piç çocuk diyecekler.” (s. 162, 163)

-*Noo nıme tıdñ, İrke palam?* “-Ne dedin, canım yavrum?” (s. 134, 135)

Palacaam

-*Çarıç çarıç, palacaam*, “Tamam, tamam yavrucuğum.” (s. 164).

Metinde “pala” sözcüğü *kız ve erkek çocuk* için kullanılırken bazı yerlerde ise yavru anlamında da kullanımına yer verilmiştir. Çalışmada, sadece çocuklar için kullanılmamıştır aynı şekilde hayvanlara için de kullanılmıştır.

Kara Kuzgun Destanındaki Çocukla İlgili Söz Varlığının Tarihî Süreçteki Durumu

1) Kız

Kız: 1. Dişi Çocuk 2. Evlenmemiş kadın (Eren, 1999, s. 241).

Kız: 1. Dişi Çocuk, kız (Gülensoy, 2007, s. 522).

Xıs: Eski Türkçede K- sesiyle başlayan sesler Hakas Türkçesinde X- sesi ile karşılanmaktadır (Ercilasun, 2004, s. 1092).

Eski Türkçe'de “kız” sözcüğüne rastlamaktayız. Bu sözcük tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde sıklıkla kullanıla gelmiş olan sözcük hâlâ işlek bir şekilde kullanılmaktadır.

“*Tabgaç bodunka beglik urı oglin kul kılı eşilik kız oglin küng kılı.*”

“(Bu yüzden Türk halkı) Çin halkına, bey olmaya layık erkek evladını kul yaptı,

Hanım olmaya layık *kız evladını* (da) cariye yaptı.” (Tekin, 1998, s. 64).

Yukarda verilen örnekte Orhun Yazıtları'nın içerisinde bulunan, Bilge Kağan yazıtının doğu yüzünde “kız” sözcüğü çocuğun kız olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Kara Kuzgun Destanında:

“*Tıxlada tura tüsti.* “Aniden durdu.”

“*Noo nime pol pardı?*”-*tip*, “Ne oldu?”- diye

Körer polza Altın Saraçı, Bakınca Altın Saraçı,

Ariğ-Silig xıs pala Altın Sas Sariğ Saraatñ Çibek tinineñ xaap tastaan poltır”. (s. 114) “Hoş ve güzel *kız* Altın Sas Sapsarı atın İpek yularından tutup bırakmış.” (s. 115)

Eski Türkçede ve Kara Kuzgun Destanı'ndaki “kız” sözcüğü aynı anlamda (çocuğun cinsiyetini belirlemek için) kullanılmıştır. Kara Kuzgun Destanı'nda “kız” sözcüğü toplamda 60 kez kullanılmıştır.

Eski Uygur Türkçesinde kız-kız: Genç hanım, kız evlat: X. 58. (Caferoğlu, 1968, s. 178).

Karahanlı Türkçesinde DLT'te Kız çocuğu (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 717).

Kıpçak Türkçesinde Kız (1)1. Kız çocuğu, Gİ, GT, IM, KF, KFT, TA, TZ) kız karın- daş kız kardeş (TA) kız oğlan bakire (TA) kız kuşu serçe gibi bir alaca kuş (İH) 2. Bakire, kız (Kİ, KK) kız ana bakire ana, Hz. Meryem (CC) (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 146,147).

Çağatay Türkçesi döneminde: **kız** “kız, kız çocuk bkz. bint, çaban, duht, façire (1), nâhid (2), yatlık, begeç, Öarūs, ataglık, ataklık, atalımlı, atalık (2), atlıg (3), atlık (3), bigeç, bikr, caban (2)” ŞSL, BV, GT, NH, LD, ÇFK, TMA, TEH, MÜN, ŞT, FK, ŞHD, MK, LM, GN, kız bala “kız çocuk” ŞSL, kız kardeş “kız kardeş” ŞSL, TEH, kız qarındaş “kız kardeş” ŞSL, kız oğlan “bakire, evlenmemiş kız” ŞSL. (Ünlü, 2013, s. 630)

Kız sözü, ilk yazılı belgeler olan Göktürk yazıtlarından itibaren kullanıla gelmiş bir sözcüktür. Anlam olarak değişikliğe uğramadan günümüz çağdaş Türk lehçelerine kadar ulaşmıştır. “Kız çocuğu, bakire kadın, genç hanım” anlamlarıyla hem tarihî lehçelerde hem de Hakas Türkçesinde yer almaktadır.

2) Oğlan: Erkek çocuk. Eren, *Oğlan* sözünün *oğul'a* -(a)n eki getirilerek türediğinin açık olduğunu belirtmiştir. Sagay Türkçesinde ise “olgan” biçiminin göçüşme yoluyla türediğini ifade etmiştir. Ayrıca Pritsak'ın *oğlan* biçimini *oğu-lan* diye ayırdığını ve “oğu” bölümünü Eski Türk Yazıtlarında geçen *oğular*, *oğliti*, *oğla* biçimlerinde saklı olduğu fikrine de yer vermiştir (Eren, 1999, s. 304, 305).

Oğlan: Oğlak: <oğul + -(a)k küçültme eki alarak türediği düşünülmektedir. Eren, Oğlak sözcüğünün birçok Çağdaş Türk Lehçesinde *keçi yavrusu* anlamına geldiğini belirtmiş; Sag., Şor. lehçelerinde *çocuk* anlamına geldiğini de vurgulamıştır (Eren, 1999, s. 304).

Ool: Hakas Türkçesinde iki ünlü arasında kalan -ğ- ünsüzünün düşmesi neticesinde iki ünlü yan yana gelir. İlerleyici benzeşme sonucunda Eski Türkçedeki “oğul” sözcüğü Hakas Türkçesinde “ool” olmuştur (Ercilasun, 2004, s. 1093). Kara Kuzgun Destanında “oğlan” sözü “olğan”, “ool”, “oolax”, “olğan-uzag”, “oolğıçax” varyantlarıyla toplamda 114 kez geçmektedir.

Eski Türkçede *Barduk yirde edgüg ol erinç [k]anınğ ögüzçe yügürti süngüküg tagça yatdı beglik urı oğlungun kul kultıg eşilik [kız oğlungun kü]nğ kultıg.* “Gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu, hiç şüphesiz: Kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı; bey olacak **erkek evladınızı** köle yaptınız, hanım olacak **kız evladınızı** cariye yaptınız.” (Tekin, 1998, s. 68).

Yukarıda örneği verilen “oğlan” sözü Göktürk Yazıtları’nda *çocuk, evlat* anlamında kullanılmış Kara Kuzgun Destanı’nda da *oolax, olğan-uzax, oolğıçax* sözcüklerinde *çocuk, evlat* Göktürkçedeki gibi aynı anlamda kullanılmıştır.

Eski Uygur Türkçesinde “genç adam, oğlan, çocuk” anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968, 139).

Karahanlı Türkçesinde *oğul* sözü “çocuk” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s.771).

Kıpçak Türkçesinde oğlan (I) Oğul, çocuk, erkek çocuk (BM, BV, GT, İH, İM, İN, KFT, Kİ, MG, MS, RH, TA, TZ) krş. oğulan, olan, oylan oğlan (II) Yardımcı, hizmetçi (CC) oğlançık Oğlancık, çocukçuk (GT) krş. Oğlançuk oğlançuk (KFT) kr. oğlançık Oğlancık, çocukçuk oğlanlık Oğlanlık, evlâtlık (KFT). ((Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 203).

Çağatay Türkçesinde oğlan (1) “oğlan, erkek evlat krş. oğul” ŞSL, GT, ÇFK, TMA, TEH, MÜN, ŞT, Sİ, ŞHD, MK, GN oğlan (2) “Moğol şehzadelerinin ünvanı” ŞSL oğlanlık “oğlanlık, çocukluk, gençlik” GT. (Ünlü, 201, s. 858).

Eski Türkçede “oğlan” biçiminde yer alan sözcük Hakas Türkçesinde beş farklı varyantta karşımıza çıkar: “olğan”, “ool”, “oolax”, “olğan-uzağ”, “oolğıçax”. Anlam olarak *çocuk, evlat; erkek çocuk; genç* anlamlarıyla karşımıza çıkar.

3) ir

Eski Türkçede kelimenin ilk hecesindeki “e” sesi Hakas Türkçesinde “I” sesine dönüşmüştür (Ercilasun, 2004, s. 1090). Bu senepler Eski Türkçedeki er sözü Hakas Türkçesinde **ir biçimindedir**.

Eski Türkçede “er” sözü “*Kan{gım kagan yiti yeg[ir]mi erin taşıkmiş taşra yoryur tiyin kü eşidip balıkdaki Tagıkmiş tagdaki inmiş tirilip yetmiş er bolmuş ten{gri küç birtük için kan{gım kagan süsi böri teg ermiş yagısı kon{y teg ermiş ilgerü kurıgaru sülep ti[r]miş Kubrat[mış k]amağı yeti yüz er bolmuş yeti yüz er bolup.*” “Babam Kağan on yedi **adamlı** baş kaldırmış İleriş baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler şehre inmiş, derlenip Toplanıp yetmiş **kişi** olmuşlar.” (Tekin, 1998, s. 42)

Yukarıda verilen Göktürk Yazıtları’nda verilen örnekte “er” sözcüğü *kişi, adam* anlamında kullanılırken Kara Kuzgun Destanı’da *er, erkek çocuk* anlamlarında kullanılmıştır. Kara Kuzgun Destanı’nda **ir Pala, irke, irkeceem** sözcükleri 15 yerde geçmektedir.

Eski Uygur Türkçesinde Er: 1. Erkek, kimse: P.P. 14, 3; U. II. 21, 15; TT. II. 10; Mog. [Kal. Wb. 123]. 2. Efendi, bey, şehzade: TT. I. 7, 24; 14, 184. 3. Zevc, koca: THV. 41, 5. (Caferoğlu, 1968, s. 73).

Karahanlı Türkçesinde er, adam anlamındadır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 640).

Kıpçak Türkçesinde er Erkek, er, adam (CC, Gİ, KF, KFT, Kİ, KK, TA, TZ) krş. ir (1) er işden da- rıl- bıkmak, çekilmek, içi daralmak (İH) er işden kaman- heyecanlanmak, coşmak (İH). (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 74).

Çağatay Türkçesinde er (3) “erkek; koca; kişi bkz. er (1), ir, erkek, irkek (1), ner, meró” GT, NH, ÇFK, ŞT, Sİ, LM, GN er (1) “erkek; koca; kişi bkz.ir, erkek, irkek (1), ner, er (3), meró” AL, GT er (2) “erken bkz. er (2)” AL er- (1) “ermek, olmak krş. ér-(1), i-” LD er- (2) “imek, olmak krş. ér- (1), eê-, i-, ir- (1)” GT ér- (1) “imek, olmak krş. er- (2), e-, ê-, i-, ir- (1)” AL, GT, NH, LM. (Ünlü, 2013, s. 340).

4)Pala

Bala: Eren “bala” sözcüğünü madde başı olarak vermemiştir. Ancak “balak” madde başı altında “balak” sözünün “bala” sözcüğünden geldiği ve “k” küçültme eki alarak türetildiğini yazmıştır (Eren, 1999, s. 35)

Bala: Yavru, çocuk. Ayrıca p’li biçimlerinin de olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2007, s. 107).

Eski Türkçede bulunan kelime başı “b” sesi Hakas Türkçesinde “p” sesine değişir (Ercilasun, 2004, s. 1092).

Dîvânu Lugâtî’t Türk’te Kaşgarlı Mahmud, *bala* sözcüğünü “kuş ve hayvan yavrusu” şeklinde açıklamaktadır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 571). Kara Kuzgun Destanı’nda “bala” sözcüğü *erkek çocuk, kız çocuk, çocuk, yavru* gibi anlamlarda kullanılmıştır. Metinde “pala” sözcüğü 34 yerde geçmektedir.

-*Noo nimeniñ için ilğapçam?* -Niçin bu yüzden ağlıyayım?

Sin parğan soonda - Sen gittikten sonra

İki pala töritkem. (s. 78) İki **çocuk** doğurdum. (s. 77)

İkincizin ir pala töritkem. - İkincisi **erkek çocuk** doğurdum.

Adı -solazım adamı (s. 78). Adını lalabını verip (s. 79).

Arığ -Silig xıs pala (s. 114). Hoş ve güzel **kız** (s. 115).

Yukarıda Kara Kuzgun Destanı’nda örneklerine yer verilen “pala” sözcüğü ilk örnekte *evlat, çocuk* anlamında, ikinci örnekte *erkek çocuk* anlamında, üçüncü örnekte ise *kız çocuk* anlamında kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesinde Bala (1) Çocuk, yavru (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 23)

Çağatay Türkçesinde bala “yavru, çocuk, kuş yavrusu bkz. sağır, tufeyl (2), uşağ, uşak, bitçağa, mevlüd (1), köpün, ferzend, bele, yaş (3), yarpı, toğız, veled, küdek (2), peçe, tıfl” AL, ŞSL, SD, GT, YED. (Ünlü, 2013, s. 98).

Sonuç

Destan metinlerinde bir toplumun geçmişten beri gelen gelenek göreneklerini, yaşam biçimlerini, kültürlerini ve içinde yaşadıkları toplumun özelliklerini kapsar. Destan metinleri, ortaya çıktığı toplumun kimliğini yansıtır. Bu kimliği oluşturan en küçük yapı ise çocuktur. Türk destanlarında çocuk; masumiyeti, kahramanlığı, türeyişi ve en önemlisi de soyun devamlılığını simgeler.

Hakaslar köklü bir destancılık geleneğine sahiptir. Hakas destancılık geleneğinde çocuk, kadın, kahramanlık, alplik gibi konular destanlarda ana temalar olarak işlenmektedir. Hakas Türklerine ait olan *Kara Kuzgun Destanı* da kahramanlık konusunu işleyen bir destandır.

Yapılan çalışmada *Kara Kuzgun Destanı* içerisinde bulunan *çocuk* ile ilgili söz varlığı incelenmiştir. Eserde *çocuk, kız, oğlan, yavru* gibi kavramlar incelenip, destanda geçtiği tanıklı cümlelere Hakas Türkçesi ve Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla birlikte yer verilmiştir. Destan metninin temel çocuk söz varlığındaki “çocuk”, “kız”, “oğlan”, “pala” sözcüklerinin destanda hangi anlamlarda ve biçimlerde kullanıldığı ve bu sözcüklerin tarihî süreçte hangi anlamda, biçimde bulunduğu incelenmiştir.

Eserde incelenen “çocuk” kavramı destanın birçok yerinde destanın işleyişine yön verecek biçimde geçmektedir. Kara Kuzgun Destanı’nda bulunan *çocuk, kız, oğlan, yavru* kavramları belirli sıfatlarla birlikte verilmektedir. Eserde, çocuktan bahsederken *çıplak çocuk*; kızdan bahsederken *Han kızı, güzel kız, hoş kız* gibi söz öbekleri kullanılmaktadır. Çalışmada, “çocuk” kavramının geçtiği yerler, birlikte yer aldığı söz öbekleriyle birlikte belirlenip, tanıklı cümlelere yer verilmiş ve sözcüklerin kaç kez geçtiği de istatistiki olarak yazılmıştır. Eserde dikkat çekici hususlardan biri *oğlan* sözünün tıpkı Eski Türkçede kullanıldığı gibi Hakas Türkçesinde de *çocuk* anlamında kullanılmasıdır. *oolax, olğan-uzax, oolğıçax* sözcüklerinde *çocuk, evlat* anlamındaki kullanımı Göktürkçedeki gibidir. Eserde çocuğun cinsiyetini ifade etmek için ool/ir pala (*erkek çocuk*), xıs pala (*kız çocuğu*) kullanımları yer almaktadır.

KISALTMALAR:

BM :Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kifçak

BV: Baytaratu'l-Vâzih

CC:Codex Cumanicus

DM:Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye

GT:Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî)

İH:El-İdrâk Haşiyesi

İM:İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn

İN:Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

KF:Kitâb Fî'l-Fikh

KFT:Kitâb Fî'l-Fikh Bi'l-Lisâni't-Türkî

Kİ:Kitâbü'l-İdrâk

Li-Lisâni'l-Etrâk

KK:El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

MG:Münyetü'l-Guzât

MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî

RH:Kitâb Fî Rıyâzâtî'l-Hayl

TA:Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî

TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye

Kaynaklar

- Aksan, D. (2006). *Türkçenin söz varlığı*. Engin Yayınevi.
- Aktaş, E. (2011). *Hakas destanları ın Han Orba*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, E. (2016). *Hakas destan geleneği ve kahramanları*. Kömen Yayınları.
- Aktaş, E. (2020). *Hakas destan araştırmaları 1*, Türkçe Makaleler Seçkisi. Kömen Yayınları.
- Aktaş, E. (2020). *Hakas destan araştırmaları 1*, Türkçe Makaleler Seçkisi. Kömen Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2007). *Hakas destanları I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2011). *Hakas Türkçesi grameri*. Bengü Yayınları.
- Arvas, A. (2020). Hakas destanlarında renklerle yön tayini ve renk-mekân ilişkisi. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-42.
- Butanaev, V. Ya. (2011). *Russko-Hakasskiy Slovar' Oris-Hooray söstigi*. Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Respubliki Kazahstan. Tyurkskaya Akademiya.
- Caferoğlunun, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Davletov, T. (2009). *Han Migren / Hakas Türklerinin alplık destanı*. Türksoy Yayınları
- Davletov, T. (2009). *Huban Arığ. Hakas Türklerinin kadın yiğitlik destanı*. Türksoy Yayınları.
- Davletov, T. (2015). *Ah Çibek Arığ*. Türksoy Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Türk lehçeleri grameri*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmut Dîvânü Lugâti 't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Ergun, M. (1996). Hakas haycıları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 121-129.
- Ergun, P. (2007). *Hakas destancılık geleneği ve Ay Huucın*. Kömen Yayınları.

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güven, E. (2023). Hakasça Ah Çibek Arığ destanında kadınla ilgili söz varlığı. *Turkish Studies*, 18(2), 937-948.
- Güven, E., ve Kirişcioğlu, F. (2024). Hakasça tart- fiilinin anlamsal özellikleri ve kavram alanı. *Türkbilig*, 47, 102-114.
- Ilgın, A. (2008). *Hakas destanları II Kara Kuzgun*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ilgın, A. (2008). *Kara Kuzgun, Hakas destanları II*. TDK Yayınları.
- Kara, M. (2013). *Hakas destanı Altın Taycı*. Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Kara, M. (2014). *Hakas destanı Öcen Beg*. Grafiker Yayınları.
- Killi Yılmaz, G. (2009). Hakaslarda destancılık geleneği I: Araştırma tarihi ve kaynaklar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 16-29
- Killi Yılmaz, G. (2010). Hakaslarda destancılık geleneği II: biçim, içerik, icra. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 154-178.
- Killi Yılmaz, G. (2013). *Hakas destanları IV Altın Tycı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, Ü. (2000). *Hakas kahramanlık destanlarından Han Mirgen / A study on one of heroic Hakas Epope Han Migren* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Naskali, E. G. vd. (2007). *Hakasça-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Altın Arığ*. Bilig Yayınları.
- Salahshour Hasankohal, T. ve Güven, E. (2023). Halaç Türkçesinde yalan anlamı taşıyan yîpa:ğ/yîpa:q sözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 285-296.
- Şahin, E. (2007). *Altın Çüs (giriş- metin- aktarma- dizin)*. TDAV Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları*. Simurg Yayınevi.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Destan. *Güncel Türkçe Sözlük*. 30 Ekim 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2011). Söz varlığı. *Türkçe Sözlük* (s. 2158). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.

Mar Bayciyev'in Çocuklar Büyüdüğünde Eserindeki Egzotizm ve Barbarizmler

Exotism and Barbarism in Mar Bayciyev's When Children Grow Up

Çınara SAGINBAY¹

ÖZ

Bir dile giren yeni sözcükler öncelikle sosyal medya, gazete, dergi ve edebi eserlerde görülür. Özellikle edebi metinler aracılığıyla toplumun dilinde barbarizm ve egzotizmlerin ne düzeyde olduğunu anlamak mümkündür. Bu çalışmada Kırgız yazar Mar Bayciyev'in "Çocuklar Büyüdüğünde" adlı eseri örneğinde yabancı dillerden Kırgızca'ya geçen sözcükler: egzotizm ve barbarizmler ele alınacaktır. Örneğin, adı geçen eserde sputnik, radio, pioner, dissertatsiya vd. gibi egzotizmlere, holodilnik, oçered, karakteristik, davay vs. gibi barbarizmlere rastlanmaktadır. Çalışmamızın amacı, eserdeki yabancı dilden Kırgızca'ya geçmiş olan bu tür egzotizm ve barbarizmleri tespit etmek ve bu unsurların eserin amaç ve anlatım gücüne katkısının ne olduğunu edebî üslup yönünden analiz ederek sosyo-dilbilimsel çerçevede değerlendirmektir. Böyle bir çalışmanın Türkçenin diğer dillerle olan dilsel etkileşim süreciyle ilgili meselelerin aydınlatılması açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Mar Bayciyev, çocuklar büyüdüğünde, egzotizm, barbarizm, sosyolengüistik

ABSTRACT

New words coined to a language are primarily observed in social media, newspapers, magazines and literary works. It is possible to understand the level of barbarism and exoticism in the language of society especially within the framework of literary texts. In this study, the words transferred from foreign languages to Kyrgyz: exoticism and barbarism will be discussed in the example of "When Children Grow" by the Kyrgyz writer Mar Bayciyev. In the play, the examples of exoticism such as sputnik, radio, pioneer, dissertatsiya, also the examples of barbarianism such as exoticism, holodilnik, oçered, karakteristik, davay are encountered. The aim of our study is to identify such exoticism and barbarism in the work that has passed from a foreign language to Kyrgyz, and to analyze the contribution of these elements to the purpose and expressive power of the work in a socio-linguistic framework by analyzing the literary style. It is estimated that such study will be useful in highlighting the issues related to the linguistic interaction process of Turkish with other languages.

Keywords: Mar Bayjiyev, when children grow up, exoticism, barbarism, sociolinguistics

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author: Çınara Sagınbay (Dr. Öğr. Üyesi), Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kars, Türkiye
E-posta: chinarasasykulova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0059-4027

Başvuru/Submitted: 21 Kasım 2024

Kabul/Accepted: 16 Aralık 2024

Atıf/Citation: Sagınbay, Ç. (2024). Mar Bayciyev'in Çocuklar Büyüdüğünde eserindeki egzotizm ve barbarizmler. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 44-49.

Giriş

Her toplumun özellikle dilini derinden etkileyen kendine özgü iç ve dış sosyal ilişkileri vardır. İnsanlar arasındaki bu iç ve dış sosyal ilişkiler, fikir, bilgi ve kültür alışverişinin gerçekleşmesine vesile olur ve bu süreç dil üzerinden yürür.

Dolayısıyla bu sürecin sonunda dile çok sayıda yeni sözcük kazandırılır. Bilindiği gibi, bir dilden diğer bir dile sözcüğün geçmesi uzun bir zaman dilimini gerektirir.

Bu süreçte bazı alıntı sözcükler hedef dil tarafından tamamen benimsenir ve o dilin ağız yapısına göre şekillenir, bazıları ise kaynak dilin özelliklerini korur. Bu tür kaynak dildeki tüm yapı ve anlam özelliklerini koruyarak başka dile geçen kopyalanmış sözcükler kendi içinde egzotizm ve barbarizm olarak sınıflandırılır.

Egzotizm, XIX. yüzyıl sonlarından itibaren bazı etnik gruplar ve medeniyetlerin etkisiyle sanat ve tasarımda oluşan bir eğilimdir. Türkçe’de egzotizm terimi “bilgi alıntısı” olarak karşılık bulur. Bu süreçte bazı sözcükler dile kavram ile beraber geçer. Örneğin bisiklet sözcüğü bisiklet aracı ile beraber Kırgız toplumuna gelir ve sözcük ses değişimine uğrayarak kabul edilir. “*Her yeni ortaya çıkmış nesneyi belirtmek için yeni sözcük de beraberinde ortaya çıkar. Dolayısıyla ortaya çıkmış yeni nesneyi belirten sözcüğün kullanış çevresine göre dil unsurları da harekete geçer*” (Ömüraliyeva, 2009, s.3).

Barbarizm ise, dildeki standart dışı sözcüklerin, ifadelerin ve telaffuzların bütünü için kullanılan Helence kökenli bir sözcük olup ana dilde karşılığı olmasına rağmen yabancı dilden kopyalanarak hedef dilde kullanılan sözcüklerdir. Buradaki barbarizm terimi de Türkiye’de yapılan bilimsel çalışmalarda “özentî alıntı” olarak geçmektedir. Kısaca, egzotizm terimi yabancı dillerden geçen ve hedef dilde kavramsal karşılığı olmayan sözcükler için kullanılırken, barbarizm terimi ise, yabancı dillerden kopyalanmış fakat hedef dilde karşılığı olan sözcükler için kullanılır.

Bilindiği üzere bir dilden başka dile kopyalanmış olan yeni sözcükler o dilin öncelikle sosyal medyasına, gazete ve dergilerine, edebi eserlerine yansımaya başlar.

Özellikle edebî metinler aracılığıyla barbarizm ve egzotizmlerin toplumun dilinde ne düzeyde olduğunu anlamak mümkündür. *Çocuklar Büyüdüğünde* eseri hakkında kısaca bilgi verecek olursak: piyes 1964 yılında yazılan altı perdeli bir eserdir. Yazılış yılından da görüldüğü gibi eser Sovyetler dönemindeki Kırgız toplumunu konu almıştır. Doğal olarak dil açısından da Rusça’nın ne kadar etkin olduğunu görebiliriz. Bu çalışmada Kırgız yazarı Mar Bayciyev’in “Çocuklar Büyüdüğünde” adlı eserindeki egzotizmler ve bulgarizmler bu düşünceyle ele alınmış ve edebi üslup açısından analiz edilerek sosyo-dilbilimsel çerçevede incelenmiştir.

1. Eserdeki Egzotizm ve Barbarizmler

Kırgız toplumu XIX. yüzyılda Çarlık Rusya’sı tarafından istila edildikten sonra yaşamın tüm alanında yeni kavramlarla karşılaşmaya başlar. Bu süreç doğal olarak dili de etkisi altına almıştır. Dolayısıyla egzotizmlerin tarihi olaylar ile yakından bağlantılı olduğunu bize kanıtlamaktadır. Çarlık Rusyası’nın Kırgızistan topraklarını istila etmesi sonucunda gelişen süreç esnasında Kırgızca’da *boluş* (<болость “”), *uyez* (уезд) gibi sözcükler benimsenir. Özellikle Rus çiftçilerinin Kırgız topraklarına yerleşmesiyle birlikte konar-göçer hayat tarzını sürdüren Kırgız toplumunun diline geçmiş olan yerleşik hayata özgü yeni sözcükler ayrı bir katman (yoğunluk) oluşturmaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi egzotizmler daha önce toplumda olmayan kavramlar ile beraber dile kabul edilir. Kırgızca’nın söz varlığı bu tarihi olay sayesinde yeni kavramlar kazanmıştır. Bu süreç Sovyetler Birliği kurulduktan sonra da devam etmiştir. Çünkü Ekim Devrimi ile beraber birçok kavram, kavram ile beraber birçok sözcük Eskisinden daha yoğun bir şekilde Kırgızca’nın söz varlığına dâhil edilmeye başlanmıştır. Hatta bu yoğunluk o kadar artmış ki Rusça Kırgızca üzerinde çok kısa zamanda baskın dil konumuna gelmiştir.

Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse, başka dilden kopyalanmış sözcükler hedef dilin fonetik ve gramatikal kurallarına göre (dil iç kuralına göre) şekillenmesi gerekir. Ancak barbarizmler bu kuralı tanımaz ve dili zenginleştirmekten daha ziyade onun kirlenmesine ve yozlaşmasına neden olur.

Mar Bayciyev’in *Çocuklar Büyüdüğünde* eserinde toplam 84 egzotizm ve barbarizmin kullanıldığı tespit edilmiştir. Mar Bayciyev’in *Çocuklar Büyüdüğünde* eseri 1964 yılında yazılmış altı

perdeli bir piyestir. Yazılış yılına göre değerlendirildiğinde eserde Sovyetler Birliği dönemindeki Kırgız toplumunun yaşamı ele alınmıştır. Mar Bayciyev'in bu eserini yazdığı dönemde Rusça'dan Kırgızca'ya kopyalanmış sözcükler telaffuz ve imlada da aynı Rusça'daki gibi kullanılırdı. Örneğin, *yapon* kelimesi Kırgızcada *capon* olarak telaffuz edilirken eserde *yapon* şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

...

Çarçı: *Çın ele tündö oygonsom, yaponço* (Eski Arap harfli metinlerde Capon şeklinde yazılmış örnekleri var. Ama gündelik hayatta ve yazıda da Yapon şeklinde daha yaygın kullanılır) *süylöp catıpmın* (Gece uyandığımda gerçekten de Japonca konuşuyormuşum).

... (Bayciyev, 1991, s. 6).

Kırgızca'nın dil özelliğine göre sözcük başında *h* sesi ve iki ünsüz yan yana gelmez. Bu özellikler yazarın eserinde bazıları aynı Rusça'da olduğu gibi bazıları ise Kırgızca'nın dil özelliğine göre yansır. Eserde hem ses değişimine uğramış hem tüm fonetik özelliklerini koruyarak kullanılan egzotizm ve barbarizmlere rastlanır. Bu sözcüklerin büyük çoğunluğu Rusça'dan ya da Rusça aracılığıyla Batı dillerinden kopyalanmış sözcüklerdir. Bazı sözcüklerin metinde hem Rusça hem Kırgızca varyantı kullanılır. Örneğin, eserde "buzdolabı" anlamında hem *holodil'nik* hem *muzdatkış*, "filtre" anlamında *filtr* ve *çıpka*, "acı" anlamında *gor'ko* ve *açuu* kelimeleri geçmektedir.

1.1. Eserdeki egzotizmler *bokal(kadeh)* (Bayciyev, 1991, s. 6), *sputnik (uydu)* (Bayciyev, 1991, s. 7), *leşepet (bisiklet)* (Bayciyev, 1991, s. 7), *vodoprovod (çeşme)*(Bayciyev, 1991, s. 7), *gazeta (gazete)* (Bayciyev, 1991, s. 8), *priyomnik (alıcı)* (Bayciyev, 1991, s. 8), *kompaniya* (Bayciyev, 1991, s. 2), *butılka (şişe)* (Bayciyev, 1991, s. 3), *ministerstvo (bakanlık)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *minut (dakika)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *partorg* (Bayciyev, 1991, s. 2), *sakuske (meze)* (Bayciyev, 1991, s. 4), *aspirant (doktora öğrencisi)* (Bayciyev, 1991,s. 2), *parovoy otopleniye (kalorifer)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *gruppa (sınıf)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *kurs (sınıf)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *starosta (sınıf başkanı)* (Bayciyev, 1991, s. 12), *fakbyuro (fakülte kurulu)* (Bayciyev, 1991, s. 10), *aeroport (havalimanı)* (Bayciyev, 1991, s. 11), *orkestr*(Bayciyev, 1991, s. 2), *telefon* (Bayciyev, 1991, s. 23), *vertolyet (helikopter)* (Bayciyev, 1991, s. 30), *neştatniy (sözleşmeli)* (Bayciyev, 1991, s. 7), *militsiya (polis)* (Bayciyev, 1991, s. 7), *serjant (çavuş)* (Bayciyev, 1991,s. 2), *diplom* (Bayciyev, 1991, s. 2), *uçastok (karakol)* (Bayciyev, 1991, s. 7), *dejurniy (nöbetçi)* (Bayciyev, 1991, s. 7), *trubka* (Bayciyev, 1991, s. 19), *taksi* (Bayciyev, 1991, s. 12), *projektör* (Bayciyev, 1991, s. 9), *personaldık pensiya (özel statülü emekli)* (Bayciyev, 1991, s. 21), *romans (Rus türkü çeşidi)* (Bayciyev, 1991,s. 20), *aliment (nafaka)* (Bayciyev, 1991, s.32), *pivo (bira)* (Bayciyev, 1991, s. 18), *stol (masa)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *krovat' (yatak)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *parancı (peçe)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *grafik* (Bayciyev, 1991, s. 2), *iskusstvo (sanat)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *şkaş (dolap)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *tl (cephe arkası)* (Bayciyev, 1991, s.25), *espertsent* (Bayciyev, 1991, s. 27), *naadan* (Bayciyev, 1991,s. 2), *stakan (bardak)* (Bayciyev, 1991, s. 2), *pioner* (Bayciyev, 1991, s. 31), *vokzal (istasyon)* (Bayciyev, 1991, s. 32), *agronom (ziraatçı)* (Bayciyev, 1991, s. 28).

1.2. Eserdeki barbarizmler: *setka (torba)*, *tak (evet)*, *vremya (zaman)*, *skameyka (bank)*, *mesşandık (cahillik)*, *knopka (düğme)*, *kvadrat (kare)*, *mebel'(mobilya)*, *zarplata (maaş)*, *uçenty sovet (senato)*, *otliçno (mükemmel)*, *avtoritet (saygın)*, *harakteristika (tanıtım, tasvir)*, *zakon (yasa)*, *oçered'(sıra)*, *o ujas (kâbus)*, *podarka (armağan)*, *davay (hadi)*, *gorko (acı)*, *zvonok (zil)*, *ramka (çerçeve)*, *etaj (kat)*, *da (evet)*, *kvartira (daire)*, *morojenoye (dondurma)*, *holodil'nik (buzdolabı)*, *mama (anne)*, *papa (baba)*, *polojitelniy (olumlu)*, *gramotniy (bilgili)*, *svet (ışık)*, *to yest (yani)*, *fil'tr (filtre)*.

Eserdeki tespit edilen egzotizm ve barbarizmlerin dile ne şekilde geçtiğini şöyle tasnif edebiliriz:

a) Dilin ses özelliklerine göre ses değişimine uğrayan kelimeler: *leşepet (bisiklet)* aslen Fransızca ancak Kırgızca'ya Rusça üzerinden geçmiştir. Rusçada *velosiped* olarak kullanılır ve Kırgızca'nın dil özelliğine göre değişime uğrayarak eserde *leşepet* şeklinde kullanılır. *leşepet* kelimesi Kırgızca'da konuşma dilinde bu şekilde kullanılır ancak yazı dilinde Rusçadaki şekli *velosiped* olarak kullanılır. *sakuske (meze)* Rusça'da *zakuska*, *kramitniy (bilgili)* Rusçada *gramotniy*, *podarka (hediyeye)*

Ruşçada *podarok. sakuske (meze) Ruşça'da zakuska, kramitny (bilgili) Ruşçada gramotny, podarka (hediye) Ruşçada podarok.*

b) Kaynak dilin özelliklerini koruyan kelimeler: *Bokal(kadeh)* sözcüğü Fransızca aracılığıyla Ruşçaya Ruşçadan da Kırgızca'ya geçen bir sözcüktür. Sözcüğün Kırgızca'ya kadeh kavramı ile beraber kabul edildiği için bu sözcük egzotizmdir ve sözcük Ruşçadaki ses ve imla yazısını koruyarak kullanılır. *Sputnik (uydu)* sözcüğü Ruşçadan Kırgızca'ya geçmiş sözcüktür. 1957-1958 yıllarında uydu anlamında kullanılmaya başlar. Bu sözcük de Ruşça'daki özelliklerini koruyarak geçmiştir. *Vodoprovod, priyomnik, kompaniya, telefon, aeroport, kurs, starosta, vertolyet, diplom, grupp*a gibi sözcükler Ruşça'daki özelliklerini koruyarak değişmeden kullanılır.

c) Kaynak dilin kültürel özelliğini tam verebilmek amacıyla alınan kelimeler: *gorko (acı), romans (Rus türkü türü)*

d) Başka hiçbir amacı olmadan kullanılan (moda) kelimeler: *davay (hadi), to yest (yani), da (evet), mama (anne), papa (baba), svet (ışık).*

Partorg, militsiya, serjant aliment gibi sözcükler Sovyet sistemi ile beraber kazanılan sözcüklerdir. *Partorg* sözcüğün iki sözcüğün kısaltmasıdır: *partiynny organizator* (komünist partisinin başkanı) demektir. Bu kısaltma sözcük de Ruşçadaki özelliklerini tam koruyarak kullanılır. *Militsiya* ve *serjant* sözcükleri polis ve polisiedeki rütbe (çavuş) adıdır. Bu kavramlar Kırgız toplumuna dolayısıyla dile de Ekim Devriminden sonra gelir. *Aliment* (nafaka) sözcüğü Sovyetler Birliği kurulmadan Kırgız toplumunda kavram olarak da pek mevcut olmayan kavramdır. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi egzotizmler toplumun gelişmesi ve değişmesine bağlı gerçekleşen bir süreçtir. Aşağıdaki örnekler de bu durumun ispatı olarak gösterilebilir:

Gazeta, butilka (şişe), minut (dakika), militsiya (polis), stol (masa), krovat' (yatak) sözcükleri eserde Ruşçadaki imlasını koruyarak kullanılır. Fakat halk ağızında bu sözcükler Kırgızca'nın dil özelliğine göre ses değişimine uğrayarak *gazeta >gezit, butilka >bötölkö, militsiya >miliysa, stol >üstöl, krovat' >gerevet, minut da münöt* şeklinde kullanılır. "Eğer edebi metinde barbarizmler yoğun kullanıldıysa, o zaman eser makaronik eser denir" (Tomaşevskiy, 1966, s. 33).

Mar Bayciyev'in söz konusu eserinde kullanılan egzotizm ve barbarizmler Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca sözcükler olmasına rağmen Kırgızca'ya Ruşça aracılığı ile geçmiştir. Dolayısıyla kaynak dildeki kullanılışı ile değil Ruşça'ya kabul şekli ile ya da Kırgızca'nın dil özelliğine göre değişime uğrayarak geçer. Örneğin özgün İtalyancada *boccale* (kadeh) sözcüğü Ruşçada *bokal* olarak kullanılır ve Kırgızca'ya da bu şekilde geçmiştir. Ancak Arapça ve Farsça kökenli sözcükler Özbekçe ya da Tacikçe'nin aracılığı ile geçmiştir. Bu sözcüklerin hemen hemen hepsi Kırgızca'nın dil özelliğine uyarak dolayısıyla ses değişimine uğrayarak geçer. Örneğin, *nikâh* sözcüğü Kırgızca'da ve metinde de *nike* şeklinde karşımıza çıkar. Farklı dillerden kopyalanmış sözcüklerin çok olması Kırgızların kültürler arası ilişkilerini gösterir. Ancak bu kaynak dillerin özellikle Avrupa kaynaklı olanların direk değil Ruşça aracılığı ile girmesi de bize Kırgızların bu sözcükleri kabul ettiği dönemde hem siyasi hem de kültürel açıdan uluslararası ilişkileriyle ilgili durumu hakkında bilgi verir.

Eserde geçen egzotizm ve barbarizmleri tematik açıdan incelediğimizde genel olarak Kırgızca'ya kaynak dillerden yiyecek-içecek (*morojenoye, sakuske, pivo*), akrabalık (*mama, papa*), eğitim (*grupp, diplom, starosta, aspirant*), askeri terimler (*serjant*) gibi günlük hayatta kullanılan sözcükler ve ünlemlerin ağırlıklı olduğunu görmekteyiz.

Tomaşevskiy barbarizmlerin eserde kullanılmasının diğer bir nedeni olarak yerli halkın yaşam tarzının özelliğini gerçekçi olarak aktarma olduğunu belirtir. (Tomaşevskiy, 1966, s. 34). Ancak Mar Bayciyev'in söz konusu eserinde buna hacet yok. Çünkü yazar hem kendisi Kırgız hem de eserinde Kırgız halkının yaşamını anlatır.

Sözcük türleri bakımından ele alacak olursak en çok isimler kullanılmış ve birkaç ünlem (*o ujas, davay*), sıfat (*neştatny*) ve birleşik sözcükler (*partorg, personaldik pensiya, paravoy otoplenie, vodoprovod*) geçmektedir. Eserdeki Ruşça sözcük olan *neştatny* (sözleşmeli) sıfatı Arapça'dan kabul

edilen *molla* sözcüğü ile beraber kullanılır. *Molla* sözcüğü Kırgızca'nın ses olayına uyarak *moldo* şeklinde karşımıza çıkar. Böylece eserde *neşatnıy moldo* (Bayciyev, 1991, s. 22) yani *sözleşmeli molla* şeklinde kullanılır. Tabii Kırgızca'nın edebi dilinde bu şekilde kullanılmaz. Bunun gibi Rusça sözcükleri Kırgızca söz diziminde kullanmak ancak konuşma dilinde olabilir. Bunun gibi kullanımlar dili bozarak yozlaştırır.

Eserdeki *aspirant*, *sputnik*, *militsiya*, *diplom*, *partorg*, *aeroport* gibi egzotizmler Kırgız toplumunun değişmesi, gelişmesi ve modernleşmesi sonucunda dile benimsendiğinin ve dilin zenginleştiğinin göstergesidir.

Eserde geçen barbarizmlerden *mama* ve *papa* barbarizmlerini özellikle belirtmek gerekir. Dilin temel sözcüklerinden olan *anne* ve *baba* sözcüklerinin karşılığı olan bu iki barbarizm Kırgızca'da bütünüyle benimsenmiş durumdadır. Bu da bize Rusça'nın özellikle Sovyet döneminde Kırgızca'yı ne kadar etkilediğini göstermektedir. *Gor'ko* (acı) sözcüğü de Rusların geleneği ile ilgili bir sözcük olup yeni evlenen ve düğünü yapılmakta olan damat ve geline düğünde hitap edilir. Kırgız geleneğinde benimsenmeyen bir davranıştır. Ancak yazar eserinde bu yabancı sözcüğe yer verir. Bunun sebebi de eserin yazıldığı Sovyetler Birliği döneminde bu sözcüğü Kırgız toplumu benimsemeye çalışır. *Romans* sözcüğü ise Ruslara ait bir türkü türüdür. Yazar bu sözcüğü radyoda çalmakta olan Rusça türküyü tanımlamak için kullanır. *Gor'ko* sözcüğüne nazaran *romans* sözcüğünün eserde kullanılması yerindedir.

Eserde kahramanlardan biri kitaptan alıntı yaparken tamamen kaynak dili Rusça olarak verir: “Женщина знает, что мужчина все врёт о высоких чувствах, ему нужно только тело, и потому он простит все гадости, а уродливого безвкусного дурного тона костюма (внешнего вида) не простит” (Bayciyev, 1991, s. 22). Bu örnek toplumun artık iki dilli (bilingualizm) olduğuna işaret eder. Bu tür hadiseleri biz XIX. Yüzyıl Rus Edebiyatında da görebiliriz. Fransızca'nın Rusya'da moda olduğu dönemlerde Rus sosyetesinde Fransızca konuşmak yaygındı ve yüksek zümreye aidiyetinin işaretiydi. Söz konusu eserin yazıldığı dönemde de tüm Sovyetler Birliğinde Rusça bilmek zorunluymuştu, dolayısıyla alıntıyı çevirmeye de ihtiyaç duyulmamıştır. Eserdeki tespit edilen tüm örnekler dilin toplum ile ve toplumdaki tüm yaşanan hadiseler ile bağlantılı olduğunun işaretidir. Mar Bayciyev'in *Çocuklar Büyüdüğünde* eserinde karşılaştığımız egzotizm ve barbarizmler Çarlık Rusya'sı ile başlatılan istilanın devamı olan Sovyetler Birliği döneminde devamı dili ne derecede etkilediğini ve bu etkinin sadece siyasi değil kültürel açıdan da yoğun olduğunu gösterir. Buna benzer örnekleri dünyadaki diğer toplumlarda da görebiliriz.

Mar Bayciyev'in *Çocuklar Büyüdüğünde* eserindeki egzotizm ve barbarizmleri ele alarak kültürel ilişkilerin dili ne kadar etkileyebileceğini tespit ettik. *Orkestr*, *aspirant*, *aeroport*, *iskusstvo* gibi egzotizmler dili zenginleştirirken *setka*, *vremya*, *skameyka*, *zarplata* gibi barbarizmlerin modaya uyarak dil yozlaşmasına yol açtığını belirledik.

Sonuç

Dilin söz varlığı, toplumun genel ihtiyaçlarını belirleyen kavramlardan oluşmaktadır. Yeni ihtiyaçlar yeni kavramları, yeni kavramlar yeni sözcük ve şekilleri doğurur. Ancak bazı yeni sözcükler yeni kavram olmadan dilde mevcut sözcüğün yerine özentili kavram olarak geçer. Mar Bayciyev'in *Çocuklar Büyüdüğünde* adlı eserinin analizi sonucunda önce Çarlık sonra Sovyet Rusyası'nın kültürel gerçekleriyle bağlantılı egzotizmleri ve barbarizmleri tespit ettik. Eserde kullanılan barbarizm ve egzotizmlerin çeşitli amaçlara hizmet ettiği ortaya çıkmıştır. Örneğin duygusal renklendirme işlevi, yalın işlev ve örtmece işlevler. Ayrıca niceliksel olarak da dikkat çekti. Mar Bayciyev'in *Çocuklar Büyüdüğünde* eserinde barbarizmden (30) daha fazla egzotizm (46) olduğunu tespit ettik. Böylece, esas olarak egzotizmi kullanan yazar, o dönemin kültürünü, eğitimini ve siyasi durumunu okuyucularına da tanıtıyor. Sonuç olarak egzotizm ve barbarizmler eserin yazıldığı dönemi ve toplumu daha gerçekçi anlatmayı amaçlamıştır.

Kaynaklar

Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Arapova, N. (1989). Varvarizmi kak etap v osvoenii inoyazychnogo slova. *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, 4, 9-16.
- Bayciyev, M. (1991). *Uzak sapardagi poyezd*. Adabiyat Yayın Evi.
- Ömüralieva, S. (2009). *Azırkı Kırgız tili leksikologiya*. BGU Yayınları.
- Saussure, F. de (1999). *Kurs obşey lingvistiki, yekaterinburg*. Uralskiy Universitet Yayınları.
- Tomoshevskiy, B. (1996). *Teoriya literaturı poetika*. Aspekt Press Yayın Evi.
- Voronkova, İ. (2006). O ponyatiyah ekzotizmi i varvarizmi. *Vestnik Voronejskogo Universiteta*. 2, 77-78.

Gürcistan'dan Azerbaycan'a Ağız Sözlüğü: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebeý, Şemkir ve Gence

Dialect Dictionary from Georgia to Azerbaijan: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebeý, Shemkir and Ganja

Barmanbay, A., & Sadıklı, V. (2024). Gürcistan'dan Azerbaycan'a ağız sözlüğü: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebeý, Şemkir ve Gence. Dün Bugün Yarın Yayınları, ISBN: 978-625-6769-90-8.

Şureddin MEMMEDLİ¹

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author:

Şureddin Memmedli (Prof. Dr.), Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan, Türkiye E-posta: sureddinmemmedli@ardahan.edu.tr ORCID: 0000-0001-6524-7221

Başvuru/Submitted: 12 Kasım 2024

Kabul/Accepted: 4 Aralık 2024

Atıf/Citation: Memmedli, Ş. (2024). Gürcistan'dan Azerbaycan'a ağız sözlüğü: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebeý, Şemkir ve Gence. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 50-52.

Anahtar Kelimeler: Ağız sözlüğü, Azerbaycan Türkçesi ağızları, Borçalı Karapapak ağzı, Diyalektoloji.

Keywords: Dialect dictionary, Azerbaijan Turkish dialects, Borchali Karapapak dialect, Dialectology.

Yaşayıp tanığı olduğumuz her gün bizleri Turan birliğinin gerçekleşeceği güne yaklaştırır. Her gün daha çok yaklaştığımız bu ülkünün hayata geçmesine giden yol öncelikli olarak öz Türkçemizin güzel Azerbaycanca da dahil tüm kol-dalları arasında tam anlaşılabilirliğin sağlanmasından geçer. Anlaşılabilirliği temin eden en zaruri etmen elbette Türk dillerine, lehçelerine, şivelerine mahsus sözlerin öğrenilmesi, ortaklaşa kullanılmasıdır.

Bu bakımdan “Gürcistan'dan Azerbaycan'a ağız sözlüğü: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebeý, Şemkir ve Gence” kitabı (Barmanbay ve Sadıklı 2024) önemli bulguları ve bu bulguların bilimsel irdelenmesini içermektedir. Azerbaycan Diasporasına Destek Fonu himayesinde 440 sayfa boyutunda nefis bir tertibatla yayımlanmış eserin müellifleri Türkiye Kars Kafkas Üniversitesi Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı bölümünün öğretim üyesi doçent Afina Barmanbay ile Azerbaycan Filoloji Araştırmalar ve Dil Monitöring Merkezi müdürü Vasıf Sadıklı'dır.

Önce şunu vurgulamak gerekir ki, kitabın adında “sözlük” tanımı geçse de, bu kitap sözlük etkisini aşarak, bilimsel monografik eser mazmununa sahiptir. Çünkü burada sözlüklerde alıştığımız sözcüklerin sadece karşılıklı yan yana gelmesinden ziyade, leksemeler üzerinde detaylı incelemeler gerçekleştirilmiş, mukayeseli diyalektoloji düzleminde gerekli kanaatlere varılmıştır.

Azerbaycan’ın batı yönünde birbiriyle komşu Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebe, Şemkir, Gence bölgeleri ile Gürcistan’ın doğu yönündeki Borçalı yöresi lehçe-şive sözcüklerinin hem Azerbaycan’da hem Gürcistan’da hem de Türkiye’de ilk kez bu araştırmada tasnifi yapılarak, günlük hayat, maişet seviyesinden bilimsel düzene yükseltilmiştir. İzahlı ve örnekli derleme ve inceleme nitelikli sözlükte diğer Türk boylarında da var olan bir çok kelime yer almaktadır. Kitap ait olduğu bilim alanında boşluğu dolduracak olan faydalı ve kıymetli bir kaynak niteliğinde önem arz etmektedir.

Eserde önce Azerbaycan diyalektolojisi üzere mevcut araştırmalardan, Azerbaycan batı grubu şivelerinden bahsedilir, Gürcistan hudutları içerisinde bulunan Borçalı yöresinin stratejik durumu vurgulanır. Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebe, Şemkir ve Gence bölgelerinde etkin olarak kullanılan lehçe-şive sözcüklerine Türkiye’nin Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır yöreleri şivelerinde de ağırlıklı olarak rast gelindiği gösterilir. Bazı sözcüklerin ses terkibi açısından Anadolu Türkçesindeki, ayrıca diğer Türk boylarının dillerindeki kelimelerle eşdeğer, yani aynı veya yakın olsa da, farklı anlamlarda kullandığı üzerinde durulur.

Lehçe-şive sözcükleriyle ilgili açıklamalar sözlükten istifadede okuyucuya kılavuzluk, rehberlik etmektedir. Bölgelerin mekân konumuna bağlı haritalar ve coğrafi-sosyal içerikli veriler Türkiye okuyucusu için önemli bilgilerdir.

Bölgelere özgü 6.000 civarında lehçe-şive leksemine yer verilmiştir. Ayrıca bu veya diğer yöreye mahsus binden çok kelime ilk kez bu kitapta örneklenmiştir.

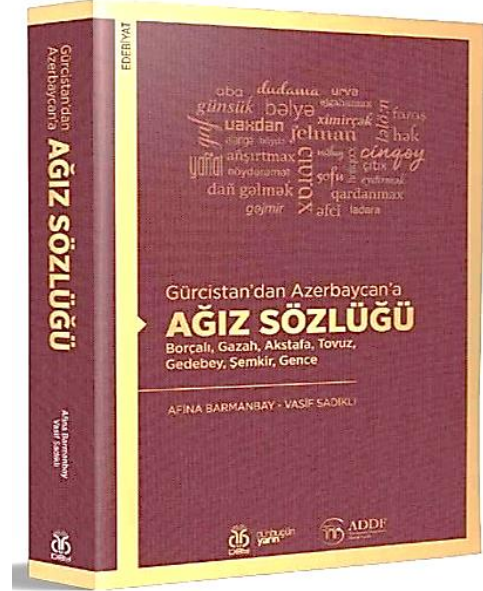
Önsözde vurgulandığı gibi, “Eser hazırlanırken Azerbaycan edebi dilinde yer almayıp yalnızca ağızlarda kullanılan kelimeler ön planda tutulmuştur. Yazı dili ile kıyaslandığında ses değişimine uğrayan ve küçük farklılık gösteren kelimeleri sözlüğe eklemeydik. Bununla birlikte, edebi dilde yer alsa da çoğunluk tarafından bilinmeyen veya kullanılmayan, yalnızca belli bir bölge halkı tarafından bilinip artık unutulmaya yüz tutan bazı sözcükleri lügatimize aldık.”

Derlenen ve araştırmaya alınan diyalektolojik malzemeler, kültürü ve folkloru, tarihi ve etnografyayı, siyaseti ve sosyal yaşamı, flora ve faunayı, çiftçiliği ve hayvancılığı, diğer yaşam-meslek sahalarını kapsıyor.

Ağız leksemeleri Azerbaycan alfabesiyle yazılmış olup, Türkiye Türkçesinde açıklamaları verilerek, örnek cümlelerle anlaşılması desteklenmektedir.

Monografide bilimsel yanlardan birisi de lehçe-şive birimlerinin sessel ve dilbilgisel özelliklerinin kapsamlı şekilde belirlenmesi için açıklamaların her bölgeye ait ilgi çekici seçme folklor metinleriyle tamamlanmasıdır.

Diğer bir önemli husus da Azerbaycan Cumhuriyetinin batı yönündeki yörelerle Gürcistan hudutlarındaki kendilerini Karapapaklar olarak da adlandıran Borçalı Türklerinin toplu ve çoğunluk halinde meskûn oldukları bölgenin tek düzlemde bilimsel araştırmaya alınmasıdır. Gerçekten, Borçalılılar ana dilini katıksız ve özlü yaşatan, zengin kültür hazinesine, ayrıca güzel konuşma tarzına sahip özellikli bir topluluktur. Borçalı şivesi bir yandan Azerbaycan’ın batı illerinin lehçesiyle, diğer yandan da Anadolu’nun Erzurum-Çıldır arası yöreleri ağızlarıyla yakınlık, bir bütünlük sergilemektedir.

Bu açıdan kitap stratejik kapasiteli bilimsel yayın olarak da ayrıca kıymetlidir. Borçalı Türklerinin Gence berisi yurtlarla etnik, dil, lehçe bütünlüğünü ortaya koyan bu monografi bilimsel önemi yanında milli çıkarlara da hizmet etmektedir. Haritalar kağıt üzerinde çizilir, gönlü, ruhu bölmek mümkün değildir. Tıpkı bu kitabın ana hedefi gibi. Kitabı temel söz varlığı Azerbaycan Türkçesinin batı grubu şiveleridir. Bundan dolayı hatırlanan bölgeleri doğal ve doğru olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Anadolu arasında coğrafi, stratejik ve kültürel köprü gibi imgeleyebiliriz. Bu yönüyle irdelediğimiz kitapla Türkiye’de Azerbaycan Türkçesinin standart, edebi söz varlıklarının yanı sıra, diyalekt unsurlarının da bilinirliği, anlaşılabilirliği için gerekli bir imkân ortaya koyulmaktadır.

Sözlükte daha çok yer verilen Borçalı ve Kazah şive etmenlerinin mühim bir kısmı uzun süre yazarlar tarafından sahada, yani adları geçen yörelerin yerleşim yerlerinde yaşayan kaynak kişilerden derlenmiştir. Her iki müellif ilgili bölgelerin diyalektolojik manzarasına bilvesile yakından aşinadır. Şöyle ki, Afina Memmedli Barmanbay Borçalı kökenlidir, merhum edebiyat bilimci profesör, şair Eflatun Saraçlı’nın kızıdır. Vasıf Sadıklı Kazah-Agstafa bölgesindedir. Her ikisinin gayretleriyle saha çalışmaları sayesinde zengin ve kapsamlı özne malzemeler elde edilerek, sınıflandırılmış, özgün bilimsel kıvama ulaştırılmıştır. Eserin Türk lehçeleri ve diyalektoloji çalışmaları yönünde önemli bir kaynak rolünü üstleneceği gözlemlenmektedir.

Kaynaklar

Barmanbay, A., & Sadıklı V. (2024). *Gürcistan’dan Azerbaycan’a ağız sözlüğü: Borçalı, Kazah, Agstafa, Tovuz, Gedebe, Şemkir ve Gence*. Dün Bugün Yarın Yayınları.